

É R T E K E Z É S E K

A

TÁRSADALMI TUDOMÁNYOK KÖRÉBŐL.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA.

NEGYPEDIK KÖTET.

A II. OSZTÁLY RENDELETÉBŐL

SZERKESZTI

FRAKNÓI VILMOS

OSZTÁLYTITKÁR.

A M. T. AKADÉMIA
RÖTTKÁRI HIVATALA

BUDAPEST, 1878.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében)

3 13 6 02

TARTALOM.

- I. Szám. Visszapillantás közgazdaságunk egy negyed századára. Keleti Károlytól.
- II. Szám. Az összehasonlító jogtudomány és a magyar magánjog. Wenzel Gusztávtól.
- III. Szám. A szóbeliség, közvetlenség és nyilvánosság rendszere a polgári törvénykezésben, magyar szempontból. Tóth Lőrincztől.
- IV. Szám. Emlékbeszéd hodosi és kizdiai br. Sina Simon felett. Tóth Lőrincztől.
- V Szám. Az Országos jog és a particularis jogok közti viszony. Wenzel Gusztávtól.
- VI. Szám. Emlékbeszéd Szentkirályi Zsigmond lev. tag fölött. Jakab Elektől.
- VII. Szám. A telekkönyvi intézmény befolyása a tulajdonjog szerzésére és érvényesítésére. Zlinszky Imrértől.
- VIII. Szám. Bertha Sándor emlékezete. Tóth Lőrincztől.
- IX. Szám. Magyarország városai és városjogai a múltban és jelenben Wenzel Gusztávtól.
-

AZ
ORSZÁGOS JOG

ÉS A
PARTICULÁRIS JOGOK

KÖZTI VISZONY
HAZAI JOGRENDSZERÜNK BEN.

WENZEL GUSZTÁV

R. TAGTÓL.

(Olvastatott a M. Tud. Akadémia 1876. márczius 20-ki ülésén.)

BUDAPEST, 1876.

A M. TUD. AKADEMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia bérházában.)

Az országos jog és a particuláris jogok közti viszony hazai jogrendszerünkben.

Tanulmány az összehasonlító jogtudomány szempontjából.

A jogtudománynak egyik igen régi és általában elismert észlelete az, hogy a főnálló jognak, ha céljának meg akart felelni, mindenütt és minden időben összhangzásban kellett lennie a gyakorlati élet létviszonyaival, sőt organicus összefüggésben a társadalom és népélet alakulása és fejlődésének főfeltételeivel. S a mennyiben ez valóságos alapigazságnak bizonyodott ¹⁾; közvetlen következése azután az, hogy ha valamely állam vagy nemzet jogfejlődése nagyobb dimenziókat vesz fel, akkor — bármi körülmények közt is — az államnak területén egészben véve főnálló, vagyis általános jogán kívül, az egyes vidékeken, azoknak különös létviszonyaihoz képest, különös jogszabályozások is keletkeznek. Ezek a jogtudományban particuláris jogoknak neveztetnek; s hol főnállnak, az általános joggal szemben, mindenütt bizonyos belső indokolással bírnak, melynél fogva nemcsak magukban való főnállásuk mutatkozik a gyakorlati élet postulatumának, hanem általuk még az általános jog is gyakran fontos megszorításokat tapasztal.

¹⁾ Ez Montesquieu híres munkájának »*Ésprit des lois*« alap gondolatja. Ujabb időben a cultura történetét és fejlődési jelenségeit tárgyzó vizsgálódások ezen alapigazságot mint mellözhetlen kulturai követelményt hirdetik. A tulajdonképi jogtudomány részéről mindazáltal annak tisztába hozására és részletes kifejtésére még igen kevés történt. A jogtudományi irodalom is e tekintetben alig képes egyebet, mint néhány előkészítési kísérletet felmutatni; p. o. Comte Charles, *Traité de législation*, Brüssel 1837; Arnold Vilmos, *Cultur- und Rechtsleben*, Berlin, 1863.

Ilyen particuláris jogok előbbi hazai jogunkban nem csekély számmal voltak érvényben, s a dolog természetében fekszik, hogy a mennyiben megszüntetve, vagy tárgy nélküliek nem lettek, érvényben vannak mostani jogunkban is.

Azon fordulat t. i., mely jogéletünkben 1848 óta beállt, a particuláris jogoknak kérdését új színben tűnteti fel; s ezen új szemponthoz képest jelenleg kiválólag három körülmény veendő tekintetbe. Mindenek előtt azon változások fontosak, melyek hazai jogrendszerünk alaki configurációjában az által történtek, hogy Erdély és az anyaország magánjoga jelenleg ugyanazon törvényhozás által szabályoztatik; míg a társországoknak különös jogi törvényhozása lett, az előbbi katonai határörvidék pedig az ország testébe ismét bekebelezetett. Ehhez járúl, hogy anyagi tekintetben jogéletünk egészen véve nem kevesebbé, mint egyes részeiben, hatalmas átalakulásnak indult, úgy hogy előbbi jogunk a jelenkor követelményeinek többé meg nem felelhet, és abban eddig is már sok mélyre ható újítás nyert érvényt. S ezek mellett végre főfontosságú esemény az, hogy az ausztriai polgári törvénykönyv Magyarországon és a társországokban 1853-ban, Erdélyben pedig 1854-ben kötelező erőre emeltetett; míg a katonai határörvidéken az már 1848-ban birt gyakorlati érvénnyel; s hogy az 1861-ki országbirói értekezlet az előbbi hazai magánjogot csak a tulajdonképi anyaországban állította vissza a szükséges módosításokkal, Erdélyben, a társországokban és a megszüntetett katonai határörvidéken pedig az ausztriai polgári törvénykönyv 1861. után is megtartotta kötelező erejét.

Nézetem szerint, ezen új conjuncturák közt a hazai jogtudománynak egyik fontos feladata, hogy a particuláris jogok kérdésére nézve jogéletünk mostani stadiumának megfelelő tájékoztatást eszközöljön. Más alkalommal már azt volt szerencsém bizonyítani, hogy az összehasonlító módszer ilyenü vizsgálódásokban hasznos és biztos segítséget nyújthat, melynek alkalmaztatása tehát nemcsak tanácsos, hanem szükséges is. Mai fejtegetésemet pedig ehhez képest három részre osztom; úgy hogy ezeknek elsejében szemlét tartandok azon előzmények, tapasztalások és intézkedések fölött, melyekkel

a particularis jogok kérdésére nézve az európai civilisált államok jogrendszerében általános szempontból találkozunk; a másodikban a magyarországi eddigi particularis jogokat akarom szemügyre venni; s végre a harmadikban kísérletet fogok tenni, hogy azon tekinteteket meghatározzam, melyek jogfejlésünk jelen stadiumában ezen kérdésre nézve irányadásul szolgálhatnak.

A.

Az összehasonlító jogtudomány felfogása szerint a particularis jogok kérdésére nézve az európai államok jogtörténetében és jogrendszereiben háromféle fejleményre találunk. A római jog tekintetben valamint alakulására, úgy eredményeire nézve is, egészen sajátos rendszert nyújt. A többi államok és nemzetek jogai pedig a particularis jogok főállására nézve általán véve kétféle jelenséget tüntetnek fel, úgy hogy — legalább túlnyomólag — hol azoknak az általános joggal csupán külső egymásmelletti létét, hol pedig közös belső organicus tényezők hatásának folytán történt keletkezését és fejlődését észleljük.

I.

A római jog a particularis jogok keletkezésére nézve kettős kiindulási pontot nyújtott; t. i. a jog általános rendezését, és a particularitásoknak különalakulását.

A római jog általános rendezése eredetileg a »Jus Civile« formáiban állapodott meg. Ennek első határozott formulázása és külső rendezése alapjául a tizenkét tábla törvénye szolgált, melyeknek tételeit a »leges« a »responsa prudentum« a »magistratusok edictumai, a »Senatusconsultum«-ok, és később a »Constitutiones Principum« egy hatalmas rendszerré alakították. De a római birodalom kiterjesztése csakhamar a »Jus Gentium«-ot is tette a jogalkotás tényezőjévé, mely előbb a magistratusok tekintélyében, később pedig a császárok hatalmában és a jogtudósok fejtegetéseiben birta érvényre jutásának alapját. Nem lehet itt feladatomban, ezen kettős fejlesztési iránynak kezdettől fogva igen szerencsés combinációját részlete-

sebben fejtegetni, melyet különben is a római jognak minden tan- és kézi könyve tüzetesen tárgyz. Csak azt hangsúlyozom, hogy a magistratusok, és névszerint a »praetor peregrinus«-ok tiszti működése számos, eredetére nézve idegen intézményt fogadott be és a római jog rendszerében akkép honosított meg, hogy nemcsak előbbi particuláris jelentősége megmaradt, hanem a római jog egészében is emelkedett érvényre. A római jog ezen úton nyerte világtörténeti jellemét, melynél fogva bizonyos életirányokra nézve (szabadjon például a kötelmi jogra hivatkoznom) annak főbb szabályai csaknem általános alkalmazható minőséggel bírnak. A mi pedig egyes idegen eredetű jogszabályoknak a római »Jus Gentium« utján általános érvényre emelését illeti, érdekes például a »Lex Rhodia de jactu« szolgál, mely eredetileg Rhodus szigetén lévén megállapítva, utóbb a római jogba is befogadtatott és meghonosult, s ennek közvetítésével lett azután az újabb tengeri jogban az általában kötelező legnevezetesebb szabályoknak egyikévé ¹⁾).

Szemben ezzel a római jog körében a particuláris jogfejlésnek is volt helye; s noha erről egészen véve csak töredékes adataink vannak: kétségtelen mégis, hogy a rómaiak, valamint állam- és joglétök rendezésének egyéb ágaiban, úgy itt is öntudatosan jártak el és határozott elveket követtek. Reánk nézve pedig ezen particuláris jogfejlés azért is bír különös érdekekkel, mert a római birodalomnak egyes részeiben főnállt, tehát nemcsak az általános, hanem a particuláris római jog is az újabb európai jogalakulásnak közvetlen megelőzője volt.

Az itt jelzett elvek értelmében már a köztársaság korában az itáliai városok és vidékek annexiója alkalmával particuláris jogfejleményekre találunk, melyek később a provinciák szervezésénél mindinkább határozottabb formákat vettek fel.

¹⁾ É. 1. sk. Dig. de lege Rhodia (XIV. 2.). — Pardessus, Us et Coutumes de la Mer, I. köt. Páris 1846. 104. sk. II.; — Mayer Elard, De historia legum maritimarum medii aevi celeberrimarum, Göttinga 1824. 6. l.; — Kaltenborn Károly, Grundsätze des practischen europaeischen See-rechts. I. köt. Berlin 1851. 17. l.

Róma hatalmának más városok és vidékekre kiterjesztése, szövetségek (foedera) által történt, s a dolog természetében feküdt, hogy ezen szövetségek kezdetben a kölcsönösség és a jogegyenlőségnek alapján kötöttek, a mitől a rómaiak csak akkor tértek el, midőn hatalmuknak túlnyomósága már biztosítva volt. Az így annectált városokra nézve általában a »municipium« elnevezés használtatott; s az ekkép a »foedus aequum« mellett szabályozott városok és vidékek némi ellenét képeztek azok irányában, melyek bizonyos megszorításoknak lettek alávetve, p. o. ha »sine suffragio,« vagy bizonyos terhek meghatározása mellett annectáltattak. Végre a »Lex Julia municipalis« és a »Lex Plautia Papiria«-val új korszak kezdődött, s az előbb a municipiumok és coloniae Latinae közt fönnállt különbség megszűnván, Italiában minden város, municipiumi rangot teljes polgári jogosítványokkal nyert.

Ezen időben az ellentét Italia és a provinciák közt is kezdett fontos lenni. De az egyes provinciák állása és particularis joga közt nem volt egyformaság.

Minden egyes provinciának különös alaptörvénye volt, az u. n. »Lex Provinciae«, melyet a Senatus és később a császárok a győztes hadvezér (Imperator), ki a tartományt meghódította, s a mellé rendelt legatusok által készített javaslatnak alapján állapítottak meg. Így szerveztetett P. Rutilius által Sicilia (621. u. c.; ennek alapján keletkezett a Lex Rupilia ¹⁾); Lucullus és Pompeius által Asia; Aemilius Paullus által Macedonia; Mummius által Achaja (606. u. c.); Lentulus által Cyprus (696. u. c.) stb. A provinciák alaptörvényei közt legismeretesebb a »Lex Rubria«, mely Gallia Cisalpina számára adatott ki.

Ezen »Leges Provinciarum« által kiválólóg a vallásos viszonyok, a hadi kötelezettség, az adóügy, a provincialisták állása, a városok jogosítványai, az igazságügy, és a földbirtok rendezése szabályoztattak. A szabályozás itt általán véve szintén volt a foederatio alapelve.

Nevezetes fordulat állt be Caracalla császárnak (Kr. u.

¹⁾ Cicero in Verrem II. 13.; Valerius Maximus VI. 9. 8.

211—217) azon törvénye folytán, mely az összes birodalom minden lakosát római polgári joggal ruházta fel ¹⁾).

Kétségtelen, hogy ezen u. n. »lex de Civitate«-nek igen fontos következményei voltak. Itt elég legyen röviden megjegyez-nem, hogy a provincialisták közt nemcsak azon különbség szűnt meg, mely szerint jogi állásukhoz képest háromfélék voltak, t. i. Cives, Latini és Peregrini; hanem azon csekély nemzeti öntudat és szülőföldhez való ragaszkodás is, mely addig bennök még meg volt. S ezen időtől fogva a provincialistáknak is csak egy anyavárosa volt, t. i. Róma ²⁾); a mi a főnálló jog szempontjából annál nagyobb figyelmet érdemel, mivel éppen a jelesebb jogtudósoknak nagyobb része származásra nézve provincialista lévén ³⁾), a római jog művelésére és kifejtésére irányzott munkásságukban a locális particularismus befolyására már nem igen találunk ⁴⁾).

Mind a mellett ezen tényt sem szabad túlbecsülnünk. Mert mellőzve, hogy más kútfői adatok a »Lex de Civitate«-t

¹⁾ Dio Cassius LXXVII. 9. — »In orbe Romano qui sunt ex constitutione Imperatoris Antonini cives Romani effecti sunt.« Ulpianus l. 17. Dig. de statu hominum (I. 5.)

²⁾ »Roma communis nostra patria est.« Modestinus l. 33. Dig. ad municip. (L. 1.)

³⁾ Zimmern Zsigmond Vilmos: Geschichte des Römischen Privatrechts I. köt. 1. rész Heidelberg 1826. 190. sk. II.; — Bremer F. P., Die Rechtslehrer und Rechtsschulen im Römischen Kaiserreiche, Berlin 1868.

⁴⁾ »Zwei interessante Thatsachen sind jedenfalls das Resultat unserer Untersuchung. Einmal dass die Juristen, an deren Namen wir die Blüthe der Römischen Rechtswissenschaft knüpfen, wenigstens eine Zeit lang Professoren gewesen sind. Dann dass eine grosse Zahl derselben nicht aus Rom oder Italien, sondern aus der Provinz stammt. Und zwar befinden sich unter diesen Provincialjuristen gerade die »Spitzen,« ein Julian, ein Scaevola, ein Papinian, ein Ulpian, ein Modestinus. Bedeutungsvoll ist dieses Resultat in hohem Grade; aber Wunder nehmen kann es doch nur dann, wenn man die Entwicklung ausser Acht lässt, welche das Römische Reich seit dem Ende der Republik genommen hat. Noch immer ist Rom der Mittelpunkt der Welt; aber Römer gibt es kaum mehr. Hat Rom dem Provincialen früher seine Cultur zugeführt; so zahlen die Provincialen jetzt die Schuld heim. Alle seine Kräfte, gute wie schlechte, zieht Rom jetzt aus den Provinzen« stb. Bremer, Die Rechtslehrer stb. 102. l.

nem Caracallának, hanem hol Marcus Aureliusnak ¹⁾, hol Antonius Piusnak ²⁾ tulajdonítják; annak befolyása is inkább a közjogban, mint a magánjogban mutatkozott fontosnak. Azon körülményből ugyanis, hogy ily nagy horderejű törvény alkotójának személyére nézve nincs határozott tudomásunk, méltán azt lehet következtetni, hogy annak epochalis jelentősége nem volt képes kortársainak öntudatában mély gyökeret verni, hogy tehát hatása a gyakorlati élet átalakítására kezdetben döntő befolyással nem volt. S úgyszintén a későbbi események is azt bizonyítják, hogy a »Lex de Civitate,« Diocletian császár reformjainak közvetlen megelőzője, s kezdete azon közjogi átalakulásoknak, melyek elvégre a »Notitia Dignitatum utriusque Imperii«-ben foglalt nagyszerű állammechanismus megállapításához vezettek; míg másrésről a magánjog köréhez tartozó intézmények befolyása által csak csekély változást tapasztaltak.

Feladatomban itt csak az lévén, hogy a római jog általános keretén belül a particularismus jelentőségét constataljam; elég legyen röviden az eredményekre hivatkoznom, melyek Justinian törvényeiben még találhatunk. Különbösen erre nézve a dolog természeténél fogva Gajus és a Digestumok sokkal határozottabb felvilágosítást nyújtanak, mint Justiniannek akár Institutiói, akár Codexe vagy Novellái.

Szabadjon mindenekelőtt azon provinciákra hivatkoznom, melyek névszerint említettnek, s így Gájusnak általános tételét a »provinciale solum«-ról ³⁾ részletesen felvilágosítják. Ilyenek a következők: Ázsia ⁴⁾, Nicomedia ⁵⁾, Galathea ⁶⁾,

¹⁾ »Data cunctis promiscue civitas Romana«. Sext. Aur. Victor Marcus Aurelius életében, Historia Romana cap. 16.

²⁾ »Antoninus cognomine Pius jus Romanae Civitatis, quod antea ab unoquoque subditorum petendum erat, in commune omnibus subditis donavit.« Justinian császár 78. novellája 5. fej.

³⁾ Gajus II. 7.

⁴⁾ L. 6. §. 14. Dig. de excusationibus (XXVII. 1.)

⁵⁾ L. 11. Dig. de decurionibus (L. 2.); l. 3. §. 1. Dig. de decretis (L. 9.)

⁶⁾ Gajus I. 55.

Bithynia ¹⁾, Cilicia ²⁾, Caesarea ³⁾, Tyrus ⁴⁾, Cappadocia ⁵⁾, Hierapolis ⁶⁾, Ilium ⁷⁾, Syria ⁸⁾, Arabia ⁹⁾, Aegyptus ¹⁰⁾, Alexandria ¹¹⁾, Rhodus szigete ¹²⁾, Africa ¹³⁾, Carthago ¹⁴⁾, Dalmatia ¹⁵⁾, Dacia ¹⁶⁾, Macedonia ¹⁷⁾, Thessalonicorum Respublica ¹⁸⁾ stb.

Ezeket egybefoglalva, látjuk, mi nagy fontossága volt Ulpianus híres munkájának, »de officio Proconsulis«, mely a Digestumokban több helyen idéztetik, s névszerint az I. 16 címjében tűzetes fejtegetésnek tárgya.

A mi pedig a római birodalomban főnállt particuláris jogoknak tartalmát illeti, általán véve megjegyzendő, hogy az egész rendszernek nemcsak egyes részei, p. o. az Emphytheusis, provinciális jogok alapján keletkeztek, hanem hogy egyes particuláris törvények is, p. o. a. Lex Rhodia de Jactu, közvetlenül abban emelkednek nagy jelentőségre. S ha továbbá azon számos tudósítást vesszük szemügyre, melyek a provinciák számára kiadott »Leges«-ek, császári constitutiók és

¹⁾ Gajus I. 193.; l. 6. §. 14. Dig. de excusationibus (XXVII. 1.)

²⁾ L. 3. §. 1. Dig. de testibus (XXII. 5.)

³⁾ L. 6. §. 9. Dig. de excusationibus (XXVII. 1.)

⁴⁾ L. 15. pr. Dig. de censibus (L. 15.)

⁵⁾ L. 6. §. 14. Dig. de excusationibus (XXVII. 1.)

⁶⁾ L. 1. §. 13. Dig. de aqua quotid. (XLIII. 20.); l. 26. Dig. de poenis (XLVIII. 19.)

⁷⁾ L. 17. §. 1. Dig. de excusationibus (XXVII. 1.)

⁸⁾ L. 7. §. 14. Dig. de interdictis (XLVIII. 22.); l. 3. pr. Dig. de censibus (L. 15.)

⁹⁾ L. 9. Dig. de extraordinariis criminibus (XLVII. 11.)

¹⁰⁾ L. 1. §. 5. Dig. de fluminibus (XLIII. 12.); l. 14. §. 3. Dig. de alimentis (XXXIV. 1.); l. 10. Dig. de extraord. crim. (XLVII. 11.); l. 7. §. 5. Dig. de interdictis (XLVIII. 22.)

¹¹⁾ Institut. I. 20. §. 5.

¹²⁾ L. 1. sk. Dig. de lege Rhodia (XIV. 2.)

¹³⁾ L. 14. §. 3. Dig. de alimentis (XXXIV. 1.); l. 5. §. 1. Dig. de jure immunitatis (L. 6.)

¹⁴⁾ L. 73. 141. (§. 4.) Dig. de verbor. obligat. (XLIII. 1.)

¹⁵⁾ L. 52. §. 20. Dig. de furtis (XLVII. 2.)

¹⁶⁾ L. 7. §. 14. Dig. de interdictis (XLVIII. 22.)

¹⁷⁾ L. 3. §. 3. Dig. de testibus (XXII. 5.)

¹⁸⁾ L. 37. Dig. de judiciis (V. 1.)

»Senatus consultum«-okról korunkra jutottak; kétségtelen, hogy ezek is gyakran egyes igen fontos jogkérdésekre vonatkoztak.

Az ezekben foglalt elvek és szabályok kútőire nézve Gajus azt mondja: »*Amplissimum jus est in edictis duorum Praetorum, quorum in provinciis jurisdictionem Praesides earum habent; item in edictis Aedilium Curulium, quorum jurisdictionem in provinciis populi Romani Quaestores habent* stb.¹⁾ Ezeknek ily tárgyban eljárására nézve pedig: »*Aput peregrinos quid juris sit, singularum Civitatum jura requirentes, aliud in alia lege reperimus*« stb.²⁾; a mire Plinius szavai is vonatkoznak: »*Nymphidium Lupum diligere coepi. Itaque stb.. exegi, ut me in Bithynia consilio instrueret*«³⁾.

Ezen provinciális jogok tárgyai közt első helyen a fekvő birtoknak rendezése említendő. A dolog természetében feküdt, hogy tulajdonképi dominium Quiritariumnak a provinciákban (azon helységek kivételével, melyek jus Italicummal birtak) nem lehetett helye. Itt tehát az egész birtokrendezésnek más alapja és kiindulási pontja volt; t. i. az *ager tributarius* vagy *stipendiarius*nak fogalma. Mert a provinciák összes területe tágabb értelemben »*ager publicus populi Romani*«-nak tekintetvén, az itteni földek annyi mindenféle teherrel lettek sújtva, hogy az itáliai földbirtokkal szemben, mely Maximianus császár koráig tehermentes volt, határozott és formászerű ellentétet képeztek. Ezen alapon a provinciákban a fekvő magánbirtok főleg négyes irányban nyert gyakorlati alakulást és fejlődést; a mennyiben az *ager publicus* vagy római polgárok-
nak tulajdonul eladott (*ager quaestorius*), vagy bizonyos adózások avagy szolgalmányok kikötése mellett bármiféle magánosoknak átengedettett (*ager vectigalis*, *agri decumates*) vagy az előbbi birtokosoknak vissza adatott (*ager redditus*) vagy végre egyes városi községeknek adományoztatott. Ezen

¹⁾ Gajus I. 6.

²⁾ III. 96.

³⁾ Ad Trajanum epistola 87.

jogfejlés részletes eredményeinek fejtegetése messze vezetne; s elég legyen röviden megjegyezni, hogy az *emphytheusis* fogalma azok közt a legnevezetesebb volt ugyan, de nem az egyedüli, s hogy általán véve a »*jura in re*« alakítására nézve a provinciális birtokviszonyoknak rendezése igen jelentékeny befolyást gyakorolt.

A provincialisták vallásviszonyainak kérdése a particularis jogalakuláshoz egy másik, nem kevesebbé érdekes, és több tekintetben igen tanulságos tárgya volt. De ez a magánjog rendszerével csak külsőség függvén össze, itt tekinteten kívül marad. Csak a házaszágra nézve emelem ki, hogy, ez Gajus szerint »*secundum leges moresque peregrinorum*« volt szabályozva ¹⁾.

A gyámságra nézve Gajus ezeket mondja: »*Impubes in tutela esse omnium Civitatum jure contingit*« ²⁾. »*Aput peregrinos non similiter ut apud nos in tutela sunt foeminae; sed tamen plerumque quasi in tutela sunt, ut ecce Lex Bithynorum si quid mulier contrahat, maritum auctorem esse iubet, aut filium eius puberem*« ³⁾. »— — *Idem (a kiskorúak intézkedési jogának korlátozása) apud peregrinas gentes custodiri indicavimus. Ex iisdem causis in provinciis a Praesidibus earum curatores dari voluit (divus Marcus)*« ⁴⁾.

A *sponsio* és *fideiussio* tárgyában ugyanazon Gajus ekkép nyilatkozik: »*Sponsoris et fideiussoris haeres non tenetur, nisi de peregrino fidepromissore quaeratur, et alio jure Civitas eius utatur*« ⁵⁾.

A *factio testamenti activa* tekintetében érdekesek Ulpianus szavai: »*Latinus Junianus, item is qui dedititiorum numero est (nem végrendelkezhetik); quoniam nec quasi civis Romanus testari potest, cum sit peregrinus, nec quasi peregrinus, quoniam nullius certae Civi-*

¹⁾ I. 92.

²⁾ I. 189.

³⁾ I. 193.

⁴⁾ I. 197. 198.

⁵⁾ III. 120.

tatis civis est, ut adversus leges Civitatis suae testetur«¹⁾).

A városok csőd esetében való jogára vonatkozik Papinianus: »Antiochensium Coelesyriae Civitati, quod lege sua privilegium in bonis defuncti debitoris accepit, jus persequendi pignoris durare constitit«.²⁾

S ezek például szolgáljanak azon momentumokra nézve, melyek az egykori római birodalom területén a birodalmi joggal szemben particularis jogok alakulásának és fejlődésének alapja voltak. Látjuk, hogy a particularis jogok keletkezésének és rendezésének itt határozott jelleme volt, melynél fogva az a későbbi particularis jogképzéstől nevezetesen különbözött.

II.

Azon európai államok és nemzetek, melyeknek jogrendszereiben az országos jog és a particularis jogok közt bizonyos egymás melletti *coordinatio*ra találunk, főleg a következők: 1. Franciaország; 2. Nagy-Britannia; 3. Spanyolország és Portugallia; és 4. Lengyelország.

1. Franciaországban³⁾ a jognak alakulása particularisticus tényezőkből indult ki, s későbbi fejlődésére is, a XVIII. század végeig, a római és a kánoni jogokon, és a királyi rendeleteken (*ordonnances des rois*) kívül, más általános és egységes hatású kútfők nem igen bírtak befolyással. Ez a »pays du droit écrit« és a »pays du droit coutumier«-ről egyaránt áll; csak hogy a dolog természeténél fogva az utóbbiban a particularis jogok jelentősége sokkal nagyobb volt, mint az előbbiben.

Elhez képest az országos jog és a particularis jogok közti ellentétkezés az 1789-ki forradalom előtti francia magánjogban oly hatalmasnak mutatkozik, hogy a »pays du

¹⁾ Fragmentorum tit. XX. 14.

²⁾ Papinianus libro X. Responsorum l. 37. Dig. de rebus auctoritate Judicis possidendis (XLII. 5.).

³⁾ Wenzel Gusztáv: Egyetemes Európai Jogtörténet 3 kiad. Budapest 1873. 302. 414. 621. 644. II.

droit coutumier«-ben minden tartománynak önálló és független sajátságos joga volt, s hogy a »pays du droit écrit«-ben is a római jog által közvetített jogi egyformaság teljességgel nem volt képes a társadalmi élet minden viszonyát áthatni. Csak az újabb francia törvénykönyvek eredményezték az egész országban a főnálló jognak minden lényeges alapelvben való egyformaságát.

Mind a mellett érdekes jelenség, hogy Franciaországban mind az országos jog, mind a particuláris jogok kezdettől fogva igen szerencsés fejlődésben részesültek. Mert az országos jognak jelentősége folyton folyva az által lett emelve, hogy a franciaországi egyetemeken (Paris, Orleans, Montpellier, Toulouse stb.) a római és a kánoni jog kitűnő eredménynyel műveltetett, s hogy a királyok jeles jogtudósoknak tanácsa által támogatva, oly rendeleteket adtak ki, melyek a főnálló jognak hiányain valósággal segítettek, és a gyakorlati élet legfontosabb kérdéseiben korszerű és üdvös reformokat eszközöltek. A particuláris jogok körében pedig a jogalkotásnak legdúsabb forrása a nép autonómiaja volt.

A régibb századokban a particuláris jogalkotás bír túlnyomósággal.

Általán véve ugyanis az egyes tartományoknak coutumeiből fejlődött e lakosság minden osztályának jogalkotó szelleme. Ezen coutume-k eredetileg királyi és főúri engedmények és privilegiumok alapján, a szokás, a törvénykezési gyakorlat s az egyes vidékek és városok statutumainak útján lévén megállapítva, már a XIII. század óta foglaltattak írásba, s előbb egyes jogkönyvek formájában, később pedig a közhatalom intézkedéseinek folytán általános terv szerint és rendszeres alakban jegyeztettek fel. A siker oly kedvező volt, hogy VII. Károly király a főnálló jog anyagi szabályozásának fontosabb részét bennök felismervén, több inconvenientia tekintetéből ezen ügyet csak magánosok jó belátására és gyakran hiányos képesítettségére bízni többé már nem találta tanácsosnak, s Montil-lés-Toursban 1453. april hóban kiadott parancsával azt rendelte, hogy a coutumek az egész országban szakértő férfiak által hivatalosan jegyeztessenek fel, s meg-

vizsgálás és megerősítés végett hozzá terjesztessenek fel, s ezen rendeletet fia XI. Lajos 1481. megújította.

Fölötte tanulságos azon phasisokat és fejlődési jelenségeket észlelni és részletesen megvizsgálni, melyek a francia »droit coutumiere«-n ezen időben mutatkoznak.

a) Első helyen egyes tartományoknak *c o u t u m e-i* említendők fel, melyek már a XIII. században lettek feljegyezve. Ilyenek »Normandiának Grand Coutumier«-je, melyet »mesir Robert li Norman«, Vermandois coutumjei, melyeket Pierre de Fontaines, és Beauvoisis coutumjei, melyeket de Beaumanoir Fülöp jegyeztek fel; s úgy szintén az »Etablissements de Saint Louis«, mely Páris, Orleans, Tours, Anjou és Maine coutumjeit foglalja magában.

b) V á r o s i j o g o k. Orleans város (1057. 1137. 1147. 1178. 1180. stb.), Laon (1128), Arles (1162), Soissons és Noyon (1181.), Páris (1192. 1265. stb.), Albi (1220.), Lille (1235.), Amiens (1249. 1281. stb.), Salon (1298.) bizonyosságául szolgálnak annak, hogy a városi jogok Franciaországban igen korán foglaltattak írásba. S ide tartozik különösen az 1265-ki »ordonnance sur l'administration municipale des bonnes villes« is.

c) Mint a francia jognak egyik főfontosságu kifolyása, említhetők az u. n. jeruzsálemi assissiák is (Assisiae Hierosolymitanae, les Assises de Jerusalem), melyeknek első redactiója, vagyis az u. n. »Litterae Sancti Sepulchri« nem kevesbbé, mint második redactiója, melyet IX. Lajos francia király — midőn Acconban (1251—1254) tartózkodott — eszközölt, francia jogalkotó előzményeknek alapján jegyeztetett fel ¹⁾.

d) Említhető a lovagok kötelességeit megállapító 26 pontban foglalt régi szabály, melyeknek megtartását felavatása alkalmával Franciaországban minden lovag esküvel fogadni tartozott. Ezek a XI—XIV. századi közvélemény által sanctionált szokásnak alapján voltak formulázva ²⁾.

¹⁾ Wenzel G. Egyetemes Europai Jogtörténet 460. sk. 11.

²⁾ »Les vingt-six articles ne forment point un acte unique, rédigé en une fois et d'ensemble. C'est le recueil des divers serments exigés des

e) Úgy szintén érdekesek, mint a középkori testületi szellemnek egyik sajátos nyilatkozata, azon déli Franciaországban, a troubadourok hazájában a XII. és XIII. századokban keletkezett szabályok is, melyek szerint a lovagok körében az illem, a finomabb társalgás formái, s a hölgyek iránti tisztelet nemesebb módja voltak meghatározva, s melyeknek foganatosítása és föntartása előkelő hölgyekből alkotott ítélőszékek (az u. n. Cours d'Amour) vezetése alatt állt. Ezen szabályok már a XII. században 31 pontban voltak formulázva, s később nemcsak egész Franciaországban, hanem más európai országokban is nagy tekintélyre emelkedtek. A kornak mondája szerint ezen, egy arany levelekből álló könyvben foglalt szabályokat eredetileg a híres Artus király palotájában egy fehér sólyom adta volna által egy bretagne-i lovagnak. A meglévő szöveget Endre káplán a XII. században fogalmazta. Mint ilyen ítélőszékeken elnöklött hölgyek ünnepeltettek Aquitaniai Eleonora (előbb VII. Lajos francia, utóbb II. Henrik angol királyoknak neje:), Narbonnei Irmengard, Maria champagnei grófné, Sibylla Fulk anjoui grófnak leánya és Ditrik flandriai grófnak neje, Turennei Erzsébet, és mások¹⁾.

Látjuk ezekből, hogy a francia coutume-k kezdetben egy igen rendezetlen, s inkább az akkori francia társadalom műveltségi álláspontjának, mint a jog magasabb kívánalmainak megfelelő egészet képeztek, s hogy csak később nyertek czélszerűbb jogi formát, midőn a római jog alapos tanulmányozásának folytán egy általános és egységes országos jog szükségességének érzete ébredt Franciaországban. Ezen érzet első nyomaira a francia jog terén a XIII. században találunk, s hatása a XV. század óta számos reformkísérletben

chevaliers à diverses époques, et d'une façon plus ou moins complète du XI. au XIV. siècle. Plusieurs de ces serments appartiennent à des temps et à des états de société assez différents; mais ils n'en indiquent pas moins le caractère moral qu'on s'efforçait d'imprimer à la chevalerie. Guizot, Histoire de la Civilisation en France, III. köt. Paris 1859. 347 l.

¹⁾ Legujabban ezen érdekes tárgy tanulmányozásával Méray Ant a l foglalkozott; l. munkáját: La vie au temps des Cours d'Amour; croyances, usages et moeurs intimes des XI. XII. et XIII. siècles, d'après les Chroniques, gestes, jeux-partis et fabliaux. Paris 1876.

bizonyodik, melyeknek több phasisát lehet megkülönböztetni.

Ezen phasisok elsejét még azon jogkönyvek jelzik, melyek az egész ország jogát először igyekeztek egybefoglalni, t. i. a »*Livre á la Reine Blanche*,« és a »*Livre de Jostice et de Plet*.« Ezek mellett a particuláris jogok coordinációja még megszorítást nem tapasztalt, és csupán kísérletről lehet szó, a francia jogot egységes felfogás szerint rendezni.

Már azon királyi ordonnance-kben, melyek — kiválólag a XV. századtól fogva — a coutumeknek feljegyzését és királyi megerősítését tárgyazzák, némi haladás mutatkozik. Ezek nemcsak a királyi hatalomnak folytonos emelkedését bizonyítják, hanem a jognak terén oly formát is léptetnek életbe, mely később a francia jog egy egységes rendszerre alakulásának egyik főtényezőjévé lett.

De ezeknél sokkal fontosabbak voltak a jog önálló kifejtését tárgyzó királyi ordonnance-k. Ezek tulajdonkép már a XIV. században VI. vagyis szép Fülöp királynak néhány jogszabályozó ordonnance-jével kezdődnek, p. o. az 1302. martius 23-ki jogreformokat elhatározó ordonnance-al (pour la reformation du royaume), a toulouse-i és albi-i senechalságok jogszolgáltatásának 1303-ki szabályozásával stb.; de valódi jelentőségöket csak XI. Lajos és I. Ferencz királyok alatt nyerték. Legfontosabbak voltak XIV. Lajos királynak ordonnance-i, s ezek közt különösen az 1667-ki ordonnance civile, mely a polgári törvénykezést, az 1670-ki ordonnance criminelle, mely a bünvádi eljárást, az 1673-ki ordonnance du commerce, mely a kereskedelmi jogot, és az 1681-ki ordonnance de marine, mely a tengerészetet rendezi. A mennyiben a királyi ordonnance-k a jogrendezést a királyi hatalom egyik attributumának tekintették, annak súlypontját pedig az országos jogba fektették: világos, hogy az országos jog és a particuláris jogok közti régi viszony ezen időben már tökéletesen meg volt változtatva.

Különben tekinteten kívül nem szabad hagynunk, hogy a tudomány a francia jog ezen átalakulását hatályosan elősegítette. Tudva van, hogy a XVI. században Franciaország a római jog tudományos tanulmányozásának egyik kiválólag

nevezetes helye volt, melyet Duarein Ferencz (Duarenus), Russard, Bauduin Ferencz (Balduinus), Lecointe Antal (Contius), Hotman Ferencz (Hotomannus), és Doneau Hugo (Donellus), de kiváltképen a hires Cujas Jakab (Cujacius) nagy jelentőségre emeltek. De a coutume-k jogának művelése által is több francia jogtudós nagy nevet szerzett, kik közül különösen Loisel Antal méltó említésre. S úgy szintén a gyakorlati jog, névszerint a francia parlamentek ítéletei is gondosan áttanulmányoztatván, az u. n. »Jurisprudence des Arrêts«-nek lett alapja. Ily előzmények folytán a francia királyok rendeletei a legelőkelőbb jogtudósok közreműködése mellett készültek, s az újabb francia törvényhozásnak története még ma is tisztelettel említi azon férfiak neveit, kik magukat a XVI. század óta ezen irányban érdemesítették. Ilyen volt l' Hopital Mihály (megh. 1573.), ilyen Lamoignon Vilmos (megh. 1677.), ilyen d' Aguessau Henrik Ferencz (megh. 1751.) és több más. De a jelen fejtegetés szempontjából különös elismeréssel Pothier Robert Józsefet (megh. 1772.) kell felemlítenem, kinek számos munkái az akkori francia jognak minden részeit tárgyazzák, s jelenleg is még annál tanulságosabbak, minthogy nemcsak azon álláspontot és fejtegetési modort emelték érvényre, melyet nagybórára a későbbi francia törvényhozás is magáévá tett, hanem azon viszonyt is feltűntették, mely a mult században a francia jog terén az országos jog és a particuláris jogok közt főnállt. Ezen álláspontra vonatkozik a Code Napoleon javaslatának egyik szerzője, Portalis János, ki a köztársaság IX. évében (1801.) pluviose 1-jén a francia consuláris kormány előtt tartott beszédében ezeket mondja: »Comment donner les mêmes lois à des hommes qui, quoique soumis au même gouvernement, ne vivaient pas sous le même climat et avaient des habitudes si différentes? Comment extirper des coutumes auxquelles on était attaché comme à des privilèges, et que l'on regardait comme autant de barrières contre les volontés mobiles d'un pouvoir arbitraire? On eût craint d'affaiblir ou même de détruire par des mesures violentes les liens communs de l'autorité et de l'obéissance;« — s a forradalomnak a törvényhozásra gyakorolt hatására átmenve: »Alors on

revient aux idées dell' uniformité dans la législation, parce qu'on entrevoit la possibilité de les réaliser.« ¹⁾

2. Nagy-Britannia ²⁾. Az angol jog az ottani jogtudósok felfogása szerint négy alkatelemből alakult, t. i. a római és a kánoni jogból, s a »common law« és a »statute law«-ból, melyeknek combinatiója akkép történt, hogy a római jog a kánoninak, mindkettő a »common law«-nak mindhárom a »statute law«-nak rendeltetett alá. Ezen mechanikus egybefoglalást az egész angol jogtörténet tükrözi vissza, s nemcsak Angliában, hanem Ír földön és Walesben is, a hova az angol jog kiterjesztetett, és Skótiában, mely később az angol jognak közösségébe lépett. Ha pedig egész Nagy-Britanniát a jelenleg főnálló jognak szervezéséhez képest tekintjük, fölötte érdekes jelenség, hogy Jersey, Guernsey, Sark és Alderney szigeteken a régi francia-normann coutumeket; Man szigetén, s az orkadi és shetlandi szigeteken a régi skandinaviai-norvégi jogot; a Jöreményfok vidékén a régi hollandi jogot; Malta szigetén a szent-János-rend egykori jogát; Canadában Franciaországnak régi colonialis jogát; Kelet-Indiában Menu törvényeit, s általában mindazon jogokat és törvényeket találjuk érvényben, melyek az óriási birodalom egyes részeiben külön-külön kötelező erőre emelkedtek.

Ez a particularis jogok coordinatiójának — lehet mondani — képzelhetőleg legterjedelmesebb és legtágabb rendszere, mely a »statute law« nem kevesbbé mint a »common law« által még napjainkban is föntartatik.

Ehhez képest azonban a particularis jogoknak Nagy-Britanniában hármaz értelme van:

a) Mint az egyes országok, fejedelemségek és territoriumoknak a legkülönbélebb elemekből álló particularis jogai. Ezen értelemben a birodalom valamennyi alkatrészeinek van külön-külön sajátos particularis joga; s a tulajdonképi angol jognak közössége csak Anglia, Wales, Ír föld és Skócia közt áll fön.

¹⁾ Discours préliminaire sur le projet de Code Civil.

²⁾ Wenzel G., Egyetemes Európai jogtörténet 120. 314. 434. 634. és 736. sk. 11.

b) Sajátságos jelenség az is, hogy ezen országok, fejedelemségek és territoriumok egymásikának joga több helyen egy másikra is áthat. Például szolgáljanak a következők:

Angliának u. n. »Counties Palatine«-i, u. m. Chester, Durham, Lancaster, Pembroke és Haxham grófságok, mivel az országnak végvidékei, részint különös honvédelmi intézmények, részint a szomszéd országok áthatása folytán, több particuláris jogi sajátásnak birtokában vannak.

Tweed melletti Berwick város, mely eredetileg Skóciához tartozott, azon privilegium következtében, melyet 1301. — midőn Angliához csatoltatott — I. Eduard királytól nyert, s mely később folyton folyva megerősítettett, különös skóciai eredetű jogát, mint particuláris jogot, tartotta meg.

Ellenben Gretnagreen helységet, mely számos jogi botrány következtében a XIX. századnak romantikájában különös nevezetességet nyert, mivel nem Angliában, hanem Skóciában fekszik, ide számítani nem lehet ¹⁾.

c) Végre a birodalom egyes részeiben, egyes vidékeknek, területeknek, városoknak és községeknek önálló particuláris helybeli jogaik is vannak. Már a Magna Charta 9. fejezete azt határozza, hogy »Civitas London habeat omnes libertates suas antiquas, et consuetudines suas. Praeterea volumus et concedimus, quod omnes aliae Civitates, burgi et ville, et Barones, de quinque portubus, et omnes alii portus, habeant omnes libertates et liberas consuetudines suas«. Szintügy III. Eduard (az u. n. angol Justinianus) uralkodása első évének

¹⁾ Gretnagreen kis falu Skóciában a dumfriesi grófságban, közvetlenül Anglia határánál, hol a békebírói tisztség egy Lang nevű kovács családjában örökös volt. Minthogy skocziai jog szerint a házasságnak teljes megkötésére a házasság feleknek a békebíró és tanúk előtti nyilatkozata, mely jegyzőkönyvbe vezetendő, elégséges: Angliából, hol a házasság megkötése több nehézséggel jár, számos szerelmes pár ide zarándokolt, hogy — mint szokás volt mondani — házasságuk itt összekovácsoltassék. A már régen erre kimondott büntetések ezt meg nem akadályoztatták (híres itt kötött házasságok voltak 1837. a capuai herceg és Smith Penelope, 1847. lady Villiers Adele és Ibbetson lovas kapitány stb. közt); mígnem egy 1856. parlamenti törvény a három hétig tartó helyben lakást a házasság megkötésére lényegesen szükségesnek rendelte. Ennek folytán a gretnagreeni házasságok megszűntek.

(132 $\frac{6}{7}$.) II. statutumában (9. fej.) ekkép szól: »Auxint voet le Roi, que les Citees, Burghs, et villes de franchises (eient leur franchises), usages et franchises custumes, solone ce quils deyvent avoir et soleyent«. S ugyan azon király uralkodása 14. évének (1340.) I. statumában (I. fej.) »Primerement que Seinte Eglise eit ses franchises en quiete, sauntz empechement ou destourbance; et que la Grande Chartre, et la Chartre de la Foreste soient tenuz en touz pointz; et que la Citee de Londres, et touz les autres Citees et Burghs de Roialme d'Engleterre eient toutes leur franchises et usages, queles ils ont resonablement eu et usez cea en arere«. S valamint Braiton Henrik már a XIII. században azt mondja, hogy »Consuetudo quandoque pro lege servatur in partibus, ubi fuerit more utentium approbata, et vicem legis obtinet« ¹⁾; úgy hasonló értelemben fogják fel a particularis jogokat Littleton Tamás ²⁾, és híres commentatora Coke Eduárd is ³⁾:

S ehhez képest kell értelmezni az országos jog és a particularis jogok közti viszonyt Nagy-Britanniában. Blackston Vilmos szerint ugyanis: »The Laws of England are of two kinds; the unwritten or Common Law, and the written or Statute Law. The unwritten Law includes general customs, particular customs, particular laws. General customs or the Common Law properly so called, are founded upon immemorial universal usage, whereof judicial decisions are the evidence. Particular customs are those which are only in use within some peculiar Districts, as Gavelkind, the customs of London etc. Particular laws are such as, by special custom are adopted and used only in certain peculiar Courts, namely the Roman Civil and Canon Laws. The written or Statute Laws are the Acts which are made by the King, Lords and Commons in Parliament, to supply the defects, or amend what is amiss of the unwritten Law. In order to moderate

¹⁾ De legibus et consuetudinibus Angliae libri quinque London 1692. 2. l.

²⁾ On tenures, sect. 37. 110. 162. 164. 171. stb.

³⁾ The first part of the Institutes of the Laws of England, or a Commentary upon Littleton, London 1809.

the rigor of both the unwritten and written Law in matters of private right, it is the office of Equity to interpose.« ¹⁾ S ezen elveket követik Angliában jelenleg is ²⁾; az éjszak-amerikai államokban pedig azon megszorításokkal, melyeket az ottani alkotmány és társadalmi rend megkíván ³⁾.

3) Az iberiai félszigeten ⁴⁾ a viszonyok fejlődése úgy hozta magával, hogy noha ott a VIII. század előtt a nyugati gótok egykori birodalmában egy általános és magában egységes jogrendszer főnállt, melynek alapját a Lex Visigothorum képezte; ezen jogrendezés a mórok uralma korában a társadalmi alakulás új tényezőinek hatása folytán mégis szétmállásnak indult; s hogy a X. században, midőn a mórok elleni sikeres küzdelem ismét új keresztyén országoknak keletkezését eredményezették, az ottani jognak ujjaalakításában a régi Lex Visigothorum vétetett ugyan alapul, úgy azonban, hogy a részletes rendezésben a particularismus volt az uralkodó irány.

Nem lehet itt feladatomban, azon számos és sokféle fejleményt felemlíteni, melyek a jog ezen restauratióját a XIII. század végeig jelzik: s így csak azt emelem ki röviden, hogy a beállt új jogalakulás uralkodó iránylataihoz képest, azon országoknak, melyekből később Spanyolország és Portugallia keletkeztek, három csoportozatát kell megkülönböztetni, t. i. Castiliát közvetlen társországaival; azon országokat, melyek ezekkel szemben sajátos jogszabályozást követtek, u. m. Aragoniát, Navarrát, Cataloniát, Valenciát, a Baleárokat és Majorkát; végre Portugalliát és Algarbiát. A mennyi-

¹⁾ An Analysis of the Laws of England, Oxford 1769. 3. l.

²⁾ »Es ist beachtenswerth, mit welcher Schonung die (englische) Gesetzgebung diese alten Rechte (Localstatuten oder Gewohnheitsrechte) behandelt, und zu wiederholten Malen ausdrücklich bestätigt hat.« Gunderman József Ign.: Englisches Privatrecht I. köt. Tübinga 1864. 85 l.

³⁾ Ennek folytán »The principle in the English government, that the parliament is omnipotent, does not prevail in the United States.« Kent James, Commentaries on American Law, 1. köt. Newyork 1826, 420 l.

⁴⁾ Wenzel G. Egyetemes Európai Jogtörténet, 110., 306., 423., 584., 740. sk. ll.

ben továbbá ezen hármas irány nemcsak az u. n. fuerok (Portugalliában forák) rendszerének szolgált alapul, hanem az ezek után bekövetkezett jogrendezésre is volt döntő befolyással; azokhoz képest az országos jog és a particularis jogok közt ott főnállt viszonyt is kell fejtegetnem.

Eredményekben legtermékenyebbek Castilia, s az azzal már akkor jogközösségben állott országok voltak, u. m. Leon, Asturia, Galicia, Murcia, Cordova és Andalusia. A jogfejlés Asturiából indult ki, a hova a Xeres de la Frontera melletti ütközet után Pelayo király 717-ben hű gótjaival a mórok elől visszavonult, s hol ennek folytán a nyugati gótok régibb joga és a későbbi jogképzés közt az összekötő fonal soha meg nem szakadt. S ez fő jelleme azon számos fueroknak, melyek kezdve az u. n. oviedoi zsinat végzeményeitől (873.) szent Ferdinánd castiliali királyig (megh. 1252.) öt század alatt az említett országoknak egyes városaiban és vidékein folyton folyva megállapítottak. Ujabb spanyol tudósok ezekkel különös előszeretettel foglalkoznak; s eddig nekik ezen fueroknak már nagy számát is sikerült gyűjteni és kiadni. Azon lajstrom melyet a madridi tudományos akadémia azokról közzétett, melyek 1852-ben ismerve voltak, 857 számot foglal magában, melyeknek túlnyomó nagyobb része Castiliát és annak társországait illeti ¹⁾; s szövetszerinti kiadásuk, melyet Muñoz Robiero Tamás 1847-ben megkezdett, részben különös jogtörténeti érdeket gerjeszt ²⁾. A főnálló jognak ezen szakadottságát és sokféleségét megszüntetendő, szent Ferdinánd castiliali király egy általános törvénykönyv készítésére már 1230-ban tett intézkedéseket, melyek fia, bölcs Alfons alatt folytatattván, azon törvényeket eredményezték, melyek — minthogy a régibb fuerok sem veszítették el teljesen érvényüket, sőt saját maguk is új szabályozásoknak szolgáltak alapul — Castiliában az országos jog és a particularis jogok közt nemcsak ellentétezt, hanem hosszas küzdelmet is idéztek elő; miket csak I. Károly királynak (V. Károly császárnak) sikerült ki-

¹⁾ Collección de Fueros y Cartas-Pueblas de España por la Real Academia de la Historia, Madrid 1852.

²⁾ Muñoz y Romero Tamás, Collección de Fueros y Cartas Pueblas. I. kötet. Madrid, 1847.

egyeztetni. A törvények pedig, melyek a XIII. század óta a castiliai országos jognak támaszai lettek, újabb időben szintén egy gyűjteményben összeállítva adattak ki, s a következők: Fuero Juzgo, Fuero Real, Especulo, Código de las Siete Partidas, Leyes de Toro, Recopilacion de las Leyes, Nueva Recopilacion de las Leyes, és Novissima Recopilacion de las Leyes ¹⁾.

Egészen más conjuncturák közt fejlődött ki a jog a mai Spanyolországnak egyéb részeiben. Mert noha a Fuero Juzgo, tehát a régi nyugati gótoknak törvénye itt szintén mint közönséges vagyis országos jog birt kötelező erővel, s noha itt is számos fuerok lettek alapja a particuláris jogoknak, ezen fuerok a castiliaiaktól mégis lényegesen különböznek, s az országos jog irányában még erősebb ellentétet képeztek. Mint-hogy pedig a fön említett castiliai törvények itt nem birtak érvénynyel, az egész jogfejlésnek is más tényezők alapján kellett történnie.

A jog alakulása a IX. században a frank birodalom u. n. Marca Hispanicájából indult ki, s a nyugati gótok régi jogával semmi összefüggésben nem állván, ellenkezőleg a frank birodalomnak alapintézeteit terjesztette az iberiai félsziget egész területére. A fuerok közt legnevezetesebb a »fueros de Sobrarbe« lett, melyen kívül még csak a »fueros de Jacca« és a »fueros Francos« birnak különös fontossággal. Cataloniában az. u. n. »usatici«, s ezek közt különösen az »usatici de Barcellona« lettek híresek, melyek a franczia coutumek sajátosságok fejleményénél egyéb nem igen voltak. A particuláris jogoknak ezen túlnyomóságát sem I. Károly, sem II. Fülöp király nem szüntette meg, kiknek intézkedései a bíróságok új szervezésére és egyes királyi rendeletekre szorítkoztak.

Spanyolországban tehát az országos jog túlnyomósága csak a közjogra szorítkozott, míg a magánjog saját belső egységét nagyobbára csak a tudomány közvetítésével — mert Spanyolországnak minden időben voltak kitűnő és nagy gyakorlati tekintélyben álló jogtudósai — doctrinalis úton és a ró-

¹⁾ Los Códigos Españoles concordados y anotados, 12 kötet, Madrid 1847—1851.

mai jognak segítségével volt képes elérni. Ujabb időben mindazáltal a törvényhozás az országos jogot itt is a codificatio útján emelte a kor kívánalmainak megfelelő nagyobb jelentőségre. S ennek nevezetes kezdeménye az 1829-ki kereskedelmi törvény volt; de ennél sokkal fontosabb az 1834—1851. készült: »Proyecto deCodigo Civil presentado al Gobierno por la Comision de Codigos«, és Goyena Flor. Garc. munkája »Concordancias, motivos y comentarios delCodigo Civil Español« 4 kötet, Madrid.

Spanyolország particularis jogaihoz egyébiránt az egykori tengeren túli gyarmataiban főnállt jogot, tehát Mexico, Uj Granada, Peru, Chili, Cuba stb. különös jogait is lehet számítani.

Portugalliában ¹⁾ a jog rendezése ugyanazon praemissák folytán történt, mint Castiliában, mert a főnálló jognak alapja itt is a Fuero Juzgo és az oviedoi zsinatnak határozmányai voltak; s a jognak fejlődése is hasonló körülmények közt állapodván meg, a lényeges momentumokra nézve az eredmény is hasonló volt.

A mi névszerint az országos jog és a particularis jogok közti viszonyt illeti, Portugalliában a forák ugyanazon jelentőséggel bírtak, mint a castiliali korona országaiban a fuerók. De a központi törvényhozás Portugalliában korábban és hatályosabban kezdván meg működését, másrésről pedig az országnak terjedelme sokkal csekélyebb lévén: az országos jog a particularis jogok irányában itt akkor már túlnyomó jelentőséget nyert, midőn az Ebro két partján a kettő közti küzdelem legélénkebben folyt. A portugalliai jog fejlődésének súlypontját II. Alfons királynak hires 1211-ki rendelete óta a cortesek végzeményeiben és a királyok törvényhozói intézkedéseiben kell keresnünk; s már János király (megh. 1433.) Mendez Jánost, országának egyik előkelő jogtudósát (Joaõ Mendez Corregedor da Corte) egy önálló portugalliai törvénykönyv készítésével bizta meg, mely azonban csak V. Alfons alatt készült el, és »Ordenaçõens de Senhor Rey dom

¹⁾ Wenzel Gusztáv: Egyetemes Europai Jogtörténet 310. 430. 584. 741. sk. II.

Affonso V.« vagy »Codigo Affonsino« czime alatt 1449. hirdettetett ki. A portugalliai jog későbbi fejlődését a »Codigo Manuelino« (1513.) és a »Codigo Filippino« (1603.), s az ezeket kiegészítő számos királyi rendelet jelzi, melyek a particuláris jogoknak a gyakorlati élet még igen respectabilis részét engedik át. Különben Portugalliában a codificatio újabb időben a kereskedelmi jog (1833.), a törvénykezés (1842.) és a büntető jog (1852.) terén szintén nevezetes eredményeket mutathat fel.

Portugallia particuláris jogaihoz egykori tengeren túli gyarmatainak jogát, tehát névszerint a jelenleg már önálló brazíliai császárságnak jogát is lehet számítani.

4) *Lengyelországban* ¹⁾ a főnállott jognak particularismusa azon szakadottságnak volt szükségképi következése, mely szerint az ország III. vagyis krzywuszy (görbeszáju) Boleszló királynak halála (1139.) után, tehát még a XII. században négy önálló részre, mint csaknem mindannyi egymástól független államra oszlott, melyek csak a XIV. században Lokietek Ulászló (1305—1333.), III. Kazimir (1333—1370.) és Lajos (1370—1382.) királyok által lettek ismét egyesítve ²⁾. S a lengyel jog is csak azóta létezik mint egységes országos jog, melynek ehhez képesti főnállása a visliczai és a petrikoviai statutumokban (1347.) mutatkozik gyakorlatinak. Jagjel Ulászló 1386-ki krakkói és 1388-ki petrikoviai privilegiumaival is ugyanazon álláspontot foglalta el; s ezen időtől fogva ezen lengyel országos jogot már számos országgyűlési törvény fejtette ki, melyek I. Zsigmond király haláláig (1548) Statutumoknak, ezen időtől fogva 1780-ig pedig Constitutioknak neveztetnek.

E mellett a particuláris jognak Lengyelországban hármas értelme volt, mert *a)* az 1139—1305-ki szakadás alatti

¹⁾ Wenzel Gusztáv, Egyetemes Europai Jogtörténet 3. kiad. 472 sk. 631. sk. 762 sk. II.

²⁾ Ennek folytán a lengyel nemzetnek régibb közszelleme ezeket a három szent királynak jelképezésével tisztelte. Lásd a krakkói főtemplom erre vonatkozó régi oltárképének magyarázatát Przewdziecki Sándor és Rastawiecki Eduárd munkájában »Monuments du moyen-âge et de la renaissance dans l'ancienne Pologne« VII. folyam. Varsó 1855. 23. sz. a.

lengyel jogot csak particuláris jogok egybefoglalásának lehet tekinteni ; b) particuláris jogok voltak azon országoknak jogai is, melyek a tulajdonképi Lengyelországgal egyesítve a lengyel korona területét képezték ; s c) az ország egyes autonom vidékei, városai, községei és testületei szintén sajátos particuláris jogokkal bírtak. Itt azonban csak a b) és c) alatti értelemben vett particuláris jogok vehetők tekintetbe.

Névszerint azon Lengyelországgal egy politikai egésszé egyesült országok, melyeknek nevezetesebb particuláris jogai voltak, a következők :

a) Litvánia. Ennek statutumai a lengyel »Volumina Legum-ban ¹⁾ nem foglaltatnak. A lengyel és a litvániai jog közti viszonyt jelesen Czacki Tádé fejtegette ²⁾. A litvániai statutumok gyűjteményét (1389—1529.), gróf Dzialynski Titus adta ki ³⁾. De főkép az 1588-ki hires litvániai statutum említendő, mely a nagyfejedelemség particuláris jogának főalapja ⁴⁾.

b) A kis-orosz tartományok. Particuláris joguknak alapja IV. Kazimir királynak privilegiuma »terris Russiae in Conventu Novae Civitatis anno 1456. concessum« ⁵⁾. Ez később többször erősített meg ; de maga a kis-orosz tartományok particuláris joga különös törvényben nem foglaltatik. Egyes arra vonatkozó határozmányok, p. o. az 1569-ki privilegium, az 1667-ki megerősítő okmány a Volumina Legum-ban találhatók.

c) Prussia. Particuláris jogának alapja az 1233-ki Jus Culmense, mely gyakran revideáltatott, és megerősített. Ide tartoznak továbbá ezen országnak több különös végzése-

¹⁾ A lengyelországi törvényeknek legteljesebb gyűjteménye »Volumina Legum« czime alatt nyolcz kötetben Varsó 1732—1782. ; és sz. Pétervár 1859. jelent meg.

²⁾ O Litewskich i Polskich Prawach, Varsó 1802. ; Munkái (kiad. gr. Raczyński Eduárd, Pozen 1845.) az I. és II. kötetében ; legújabb kiadva Turowski Kazimir József által Krakkóban 1861.

³⁾ Zbior Praw Litewskich od roku 1389. do roku 1529. Pózen 1841.

⁴⁾ Gyakran kiadva : Krakkóban 1588., Varsóban 1648., Vilnában 1619., 1698. és 1744., s a moszkauai történetmívelő társulat »Vremennik«-je XIX. kötetében 1854.

⁵⁾ Bandtkie János Vincze, Jus Polonicum, Varsó 1831. 292. l.

nyei 1309. 1420. 1526. 1534. 1537. 1542. 1577. 1633. 1636. stb.; az 1529. marienburgi »Constitutiones«, IV. Kazimir királynak 1454-ki »Privilegium terrarum Prussiae«-je, mely többször megerősített; a »Jus terrestre Nobilitatis Prussiae«, mely 1598. mint »correctum« megújított stb.

d) A baltai tenger melléki tartományok, u. m. Livonia, Estonia és Curland, melyek a XVIII. század előtt hosszabb ideig a lengyel korona alatt álltak, és sajátos particuláris joggal bírtak.

A tulajdonképi Lengyelország autonóm vidékeinek, városainak és községeinek particuláris jogai közül a nevezetesebbek: a) A »Statuta Mazoviae« 1377 — 1538. b) A »Consuetudines terrae Cracoviensis«. c) A »Consuetudines Gnesnenses. d) A »Jus Saxonicum«, »Theutonicum« vagy »Magdeburgense«, a »Jus Novi Fori v. Szredense, Lubicense, Korcynense, Friburgense, Flamingale, Suosatense«, melyek egyes városoknak vagy egyéb községeknek adattak.

III.

Azon országok, hol a particuláris jogok az országos joggal bizonyos belső összefüggésben álltak, s abból mintegy organicus fejlődés útján alakultak, kiválólág a német birodalom, Olaszország, a skandináviai országok, az orosz birodalom, és Csehország.

1) A német birodalomban a jogalakulás egységes forrásból, a nemzet szelleméből indult ki, s ezen minőségben a XI. század végeig a főnálló államintézmények által támogatva, a XII. századtól fogva saját magából fejtette ki azon jogképzést is, mely a particuláris jogok kifejtését eredményezte s később több irányban túlnyomóságra emelkedett; úgy hogy a birodalmi jog (Reichsrecht) ellenében az egyes területiális jogok (Landsrecht) s ezeknek ellenében a vidéki, városi és községi jogok önálló érvényt nyertek. Ezen jogfejlésre nézve megjegyzendő:

a) A német birodalomban az egységes és általános jognak a birodalmi törvényhozás útján képzése soha nagy jelentőséggel nem bírt, a XII. századtól fogva pedig olyannyira elgyöngült, hogy ezen téren más jogalkotó tényezőknek mű-

ködése feltétlenül szükséges lett. Ilyenek voltak a nép- és a községi bírák (Schöppen, scabini, échevin) bíraskodása, a vidéki, városi és községi jognyilatkozatoknak (Weisthümer) gyakori eszközzése, az autonom közönségek, községek és testületek statútumai, de kiválólag a nemzeti életben a jogi öntudatnak azon ébredése, mely nem annyira általános elvek, mint inkább gyakorlati szabályok kimondásában kereste feladatát. A dolog természetében feküdt, hogy mindezen tényezők, egytől egyig a particuláris jog túlnyomó kifejtésének szolgáltak alapúl.

b) Ugyanazt mozdította elő a régi grófságok szervezésének szétbomlása, és azoknak helyén a fejedelmi hatalom alatti territoriumok alakulása. Ezen úton keletkeztek a területiális törvények, melyek az egyes birodalmi fejedelmek által a territorialis felsőségek (Landeshoheit) alatt álló vidékekre nézve, vagy az ezen vidékek közgyűlésein együtt lévő egyházi és világi urak és nemesek hozzájárulásával, vagy önállólag privilegiumok formájában hozattak. Ezen új irány a Babenbergiek birtokában volt ausztriai örögrófságnak herczegsége emelésével (1156.), s II. Frigyes császárnak 1220-ban az egyházi és 1232-ben a világi fejedelmek számára adott nagy privilegiumában veszi világos kezdetét, IV. Károly 1358-ki arany bullájában és számos XIV., XV. és XVI. századi privilegiumokban mutatkozik mindinkább teljesebbnek, s 1648-ban a westfaliai békesség által nyert tökéletes kifejtést; úgy hogy ezen időtől fogva az egyes birodalmi rendek valóságos souverainitással bírnak. Így keletkezett minden egyes birodalmi territoriumban önálló törvényhozás, s mindenütt territorialis törvények hozattak, melyek a XVI. század óta oly fontosak lettek ¹⁾, hogy az 1654-ki u. n. utolsó birodalmi recessus (jüngster Reichsabschied) után a birodalmi törvényhozás tulajdonképi jogszabályozásokkal már nem is foglalkozott.

c) Ezen törvények tartalma, s általán véve a német birodalom particuláris jogainak anyagi alkateleme túlnyomó-

¹⁾ A német birodalom egyes territoriumain fennállt particuláris törvényeknek hosszú sorozatát l. Maurenbrecher Romeonál, *Lehrbuch des gesammten heutigen gemeinen deutschen Privatrechts.* 2. kiad. I. köt. Bonn 1840. 197. sk. ll.

lag a feudalismus, s az egykori községi rendtartás. Ezekhez járulnak a vidék gazdasági irányatai, s a szolgálati s az udvari jogot szabályozó tekintetei. Tökéletesebb eredményeket a XIII. századnak közepe óta a városi jogok kezdenek nyujtani. Uj fordulat pedig a római jog receptiójának folytán áll be.

d) A római jognak hatása a német particuláris jogokra nem kevesebbé volt fontos, mint a birodalmi jogra. Alaki hatása a nemzet jogi öntudatának ébresztése, s nyilatkozatainak határozottabb és tökéletesebb kifejtésében állt; anyagi tekintetben pedig, főleg a receptiónak következtében, a római jog a főnálló joganyag túlságos növekedését eredményezte.

Ezekhez képest a német birodalomban a particuláris jogok a birodalmi jog irányában mindig nagy fontossággal bírtak, de a XII. század óta oly túlsúlyra emelkednek, hogy ebből a főnálló jognak, ha nem is anyagi, de formaszerű szétDarabolása következik, s hogy végre egy uj jogképzés áll be, melynek a particuláris jogok már mindannyi alapját és központját képezvén, particuláris minőségükből kivetköztetnek.

Azonkívül a német jog particularismusa azon államok jogfejlésének is alapja, melyek a német birodalomnak államtestétől elválván, mint külön országok főnállnak. Ezek névszerint:

a) A Svajcz, melynek különválása a német birodalomtól a XIV. században veszi kezdetét, s melynek joga is szorosan véve nem egyéb, mint a német jogfejlésnek egyik külön alakult ága. A Svajcz mai kantonjai közt a legtöbbnek, u. m. Aargau, Bern, Luzern, Solothurn, Zürich, Wallis, Freiburg, Graubündten (Grisons), Schaaflhausen, Glarus, Vaud (Wadtland), Genf és Ticino kantonoknak vannak már codificált törvénykönyveik; mások, u. m. Appenzell, a két Bazel és Sanct-Gallen ilyenek elkészítésére intézkedéseket már tettek s így csak az Ős-kantonok (Uri, Svicz és Unterwalden), Zug és Thurgau azok, melyeknek joga még a régi XIV. századi u. n. vidéki könyveken (Landbücher) alapulván, az eredeti jogfejlés közvetlen emlékét tartják fön.

b) Németalföld, melynek jogfejlése a XIV. századig visszaterjedő flandriai keurek alapján történt, s így zintén német eredetű. Különben az itteni jogra éjszaki Fran-

cziaországnak coutum-ei is mindig nevezetes befolyást gyakoroltak, s midőn 1798-ban itt a bataviai köztársaság, és később az új királyság alakultak, a francia törvények (1810. október 18-án kihirdetve) is ide terjedtek.

c) Végre említés nélkül nem hagyhatom, hogy Frizország, Holstein és Schleswig jogának alakulása és fejlődése, noha a német jogtól formasierüleg soha el nem vált, fő jelentőségét mégis particularis jellemében bírja.

2) Olaszországnak joga hármias irányban nevezetes, mint a középkori Olaszország joga, mint az olasz tengeri köztársaságok (Velence, Genua, Pisa) tengeren túli colonialis birtokának joga, s újabb fejleményei szerint.

a) Középkorban Olaszország éjszaki és közép részeiben számos jelentékeny városi község volt, melyek a német király mint római császár felsőségének hódolván, főképen az 1183-ki konstanci békekötés óta viszonyaikban mindannyi csaknem önálló köztársaságok voltak. Ezeknek mindazáltal is két osztályát kell megkülönböztetni, t. i. a belföldi és a tengeri köztársaságokat; mert az utóbbiak, különösen Velence, s a XV. század végeig Genua is, mint független tengeri hatalmasságok fontos világtörténeti állást foglaltak el. De jogtörténeti tekintetben köztük nevezetes különbség nem mutatkozik.

Ehhez képest egész Éjszak- és Közép-Olaszországban az akkor főnállt jognak uralkodó jelleme a szakadottság és a particularismus, melynek külső kifejezését az egyes városok statutumaiban találjuk. Ezek csak annyiban nevezetesek, a mennyiben XIV. és XV. századi pótlékaikból (az u. n. reformatiókból) a későbbi európai speciális jogok alakulása részint kiindult (váltó- és kereskedelmi jog), részint nevezetes lendületet nyert (a törvénykezés, a büntető jog). Mert magukban véve csak alárendelt jelentőséggel bírtak, mint a jogalkotó szellem művei, önálló jogfejlemények nem voltak, s a római jog túlnyomó befolyása alatt álltak. Azon kívül még megemlítendő, hogy Felső-Olaszországnak fontos jogkönyve is volt, az u. n. Lombarda, mely csaknem egész Olaszországban gyakorlati tekintéllyel bírt, s az olasz középkori jogi szakmíveltségnek igen kedvező bizonyossága.

Déli vagyis Alsó-Olaszország egykori törvényhozásának egy igen jeles maradványa II. Frigyes császár és sicíliai királynak »Constitutiones Regni Siciliae«-je, mely egészben véve önálló rendszeres törvénykönyv, s a középkori codificatio legnevezetesebb művének tekinthető. Rajta kívül azonban volt Siciliában is minden vidéknek és minden nevezetesebb községnek sajátosajátságos particuláris joga.

b) Mint anyavárosok, melyeknek terjedelmes tengerentúli dependentiai voltak, mind Velence, mind Genua jogrendező politikája meghagyta ezeknek saját jogait, melyeket tehát itt particuláris jogoknak kell tekinteni. Így a magyar jog szempontjából nevezetes, hogy Velence, midőn Dalmátia birtokába jutott, lényegre nézve meghagyta az ottani városoknak, vidékeknek és szigeteknek statutárius jogukat. Így nem kevesebb érdekes, hogy a Ciprus és Moreában érvényes jeruzsálemi assisiák velencei uralom alatt is megtartották érvényüket, de olasz nyelvre fordítva stb. Így Genua részéről jogi tekintetben is nevezetes az u. n. »Impositio Officii Gazariae«¹⁾, mely a fekete tenger éjszaki partján a köztársaságnak felsőbbsege alatt állt Krimre (az egykori khazarok volt birtokára) vonatkozott.

c) Végre a XVIII. században Olaszország dicsekedhetett a törvényhozási működés oly eredményeivel, melyek azon korának nevezetesebb jogemlékei közé számítandók. Ide tartozott III. Emánuel, Károly savoyai herczegnek 1770-ki »Corpus Carolinum«-a, melyet az újabb codificatio első kísérletének szokás nevezni; s úgy szintén Lipót toscanai nagyherczegnek (később mint II. Lipót magyar király,) 1785. november 30-ki hires büntető törvénykönyve, és 1786. február 2-ki polgári és büntető perrendtartása, melyek elismerésre méltó legislatív haladásról tanúskodnak. De mind ezek, mind a két Sicilia (1819.), Sardinia (1827. és 1837.) és Parma (1820.) újabb törvénykönyvei is csak particuláris törvények; s az általános olasz törvényhozás aerája csak 1865. a »Codice Civile del Regno d'Italia«-val és »Codice di Procedura Civile del Regno d'Italia«-val kezdődik.

¹⁾ A »Monumenta Historiae Patriae« II.kötetében, Turin 1837.

3) Harmadik helyen a skandináviai országokat említem, u. m. Dániát, Svécziát és Norvégiát, melyekre nézve a »Jus Commune« és a particuláris jogok közti ellentétkezésnek kettős értelme van ¹⁾).

Inkább a tudomány szempontjából, mint gyakorlati tekintetben fontosak azon jelenségek, melyek itt a régibb időkben mutatkoztak. A normannoknál t. i., kik ezen vidékeket már a keresztyén aerának kezdetén birták, oly közönséges és közvetlen jogi öntudat félreismerhetlen, mely egész társadalmi létüket áthatotta, s noha ezen általános hatása szerint feljegyezve nem volt, mégis mindenütt a főnállott társadalmi és jogintézetek közös alapját képezte. Ennek irányában az izlandi Gragas, a norvégiai frostathingi, gulathingi, haidisfthingi és borgarthingi jogok a svécziai Westgöotalagen, Östgöotalagen és Gutalag, s a dániai legrégibb skaniai, szjelandi és jütlandi jogok mindannyi particuláris jogokat képeztek. Ezen jogalakulásnak ősi iránylatai még a normannok történetének pogány korszakában gyökereztek s a keresztyénség ide terjedése által sem tapasztalt kezdetben változást.

Uj fordulat csak akkor állt be, midőn Norvégiában Harfagy Harald (873.), Dániában öreg Gorm és fia Blaatand Harald (a X. században), és Svécziában a Folkunger dynastia (a XIII. században) nemcsak az államviszonyokat, hanem a társadalmi életet is teljesen átalakították s ennek következtében a jog rendezését is új elvekre fektették. Ennek eredményei Izlandiában a norvégiai meghódításnak folytán a Hakonarbok, és a Jonbok, a többi három országban pedig külön-külön új országos jogok voltak, melyeknek azután a particuláris jogoknak új configuratiója felelt meg.

Norvégiában ez már a XI. században Magnus királynak (megh. 1047.) u. n. norvégiai Grágás-ával állt be, melynek alapján VII. Magnus király, az u. n. lagabäter (1261—1280.) korában a Gulathings-Laugh keletkezett. Ez a szónak szorosabb értelmében Norvégiának közönséges joga volt; de mellette a régi particuláris jogfejlődési iránylatok — bár szü-

¹⁾ Wenzel Gusztáv, Egyetemes Europai Jogtörténet 449. sk. 755. sk. 11.

kebb korlátok közt — mégis megtartották jelentőségüket később is.

Több nehézséggel járt a jogalakulásnak ezen iránya Dániában. Mert noha II. Valdemár királynak, midőn 1240-ben a vordingborgi országgyűlésen a jütlandi törvényt kiadta, világos szándoka az volt, hogy országos törvényt állapítson meg; ebben mégis oly kevésbé ért célzt, mint II. Keresztély, ki még a XVI. századnak kezdetén több ugyanazon célra irányzott törvényt bocsátott ki. A particuláris jogok túlnyomó érvényeket azon túl is megtartották; sőt maga II. Valdemár új szjelandi törvényt adott ki, s a régibb skaniai törvényt újból erősítette meg.

S ugyanígy nem szűnt meg a particuláris jogoknak az országos jog irányábani viszonya Svécziában sem; daczára azon legislatív kísérleteknek, melyekkel nagy Erik király 1347-ben, Kristóf király 1442-ben és IX. Károly király 1608-ban az országos jogot rendezni és teljes érvényre emelni igyekeztek.

Ezekhez képest a három skandináviai országban, u. m. Dániában (Izlandiát is oda számítva) Svécziában (a csak 1809. óta Oroszországhoz tartozó Finnlandiával együtt), s Norvégiában az egyes vidékek, városok, községek és testületeknek igen számos particuláris jogai keletkeztek, melyek az említett országok országos jogainak a dániai 1683-ki »Danske Lowe«, a norvégiai 1687-ki »Norske Lov«, s a svécziai 1736-ki »Sweriges Rikes Log« című törvénykönyvek általi rendezése után is érvényben maradtak, és mint particuláris jogok bővebben ki is fejtettek. Az országos jogok és a particuláris jogok közti ellentét pedig itt annál érdekesebb és tanulságosabb, mivel az országos jogok rendezése a XVII. és XVIII. századokban a régi jogszabályozással határozottan szakított, s egészen új elveknek alapján történt, a particuláris jogok pedig csaknem kivétel nélkül a nemzeti életnek régi fejleményeiben gyökereztek.

4. Az orosz jognak ¹⁾ határozottan két korszakát kell megkülönböztetni, t. i. a régibb és az újabb orosz

¹⁾ Wenzel Gusztáv. Egyetemes Europai jogtörténet 338. 478. 764. sk. 11.

jogot. Reánk nézve itt az utóbbi sokkal tanulságosabb mint az előbbi.

Eredetileg az orosz jog alakulásának hármias kiindulási pontja volt: az uralkodó osztály, vagyis a warágok joga, mely a Prauda Ruszkában foglaltatik; azon vidékek népségének joga, melyek a warágok felsőbbségének hódoltak, és a byzanci kiválólág egyházi jog, mely befolyása által az említett külön jogokat egy rendszerré alakította.

A dolog természetében feküdt, hogy a régibb orosz jognak ezen rendszerében a particularis jogoknak nagy jelentősége volt. Mert az orosz föld népsége, mely a warágokat az uralkodásra meghívta, számos törzsből állt, melyek részint szláv, részint finn eredetűek lévén, nemzetiségükhez képest különböző joggal birtak. Később pedig, a tulajdonképi orosz jogrendszernek kifejtése után, annak keretén belül szintén territorialis nem kevesbbé mint nemzetiségi tekintetben, particularis jogalakulásnak volt helye. Így a nowgorodi fejedelemségben Pszkow városnak joga mint particularis jog egykor nagy hirrel birt. Így Nowgorod város számos idegen, kiválólág hanzai kereskedőknek nevezetes tartózkodási helye lévén ezeknek »Schra dere Dhutschen ti Nogarden« neve alatt szintén különös particularis joga volt.

Az orosz jognak újabb korszaka Michailovics Alexius czár »Ulozszenie« nevű törvénykönyvével kezdődik, mely 7156 azaz 1649. július 16-án hirdettetett ki. Ezen idő óta I. Péter császár, II. Katalin császárné és I. Sándor császár új törvénykönyvekre dolgoztattak ki javaslatokat, melyek azonban kötelező erőre nem emeltettek.

Oroszország mostani törvényrendszere I. Miklós császár által 1833. lett kihirdetve, s 1835. január 1-jén lépett életbe. Nagyszerű előkészületnek alapján készült el, mely az 1649—1825-ki jogi emlékek azon gyűjteményében foglaltatik, mely »Polnoi Szobranie Zakonov Roszijszkoj Imperii« (az orosz birodalom törvényeinek teljes gyűjteménye) czimje alatt 45 kötetben Szent-Pétervárott 1830. sk. tétetett közzé. Maguk a törvények Szvod (»Szvod zakonov Roszijszkoj Imperij« vagyis »Corpus Juris Imperii Russici«) nevezete alatt lettek kiadva, s a törvénykönyvek egész sorozatából állnak, melyek a

köz- és magánjog minden részeire terjednek ki oly módon, hogy egészben véve nyolcz könyvet (knigi) képeznek: 1) államin-tézmények (3 kötet); 2) közterhek szabályozása (egy kötet); 3) a közigazgatás szabályozása (4 kötet); 4) a rendek jogai (egy kötet); 5) polgári jog és határok (egy kötet.); 6) állam-jólét és államgazdászati (2 kötet); 7) rendőrség (2 kötet); és 8) büntető jog (egy kötet).

Ehhez képest a »Szobranie« az 1649. óta létező orosz jog-történetet, a »Szvod« pedig a jelenleg főnálló törvényeket tárgyalja.

Az orosz birodalom országos joga és particuláris jogai közti viszonyra nézve azt találjuk, hogy az új törvényrendszer-nek életbeléptetése előtt az országos jog alapja az Ulezsenie volt, a particuláris jogok pedig számos czári privilegiumok és külön intézkedések által voltak szabályozva. Ezek közt ki-válólag a régiebbek érdekesek; p. o. Perm vidéke számára 1662. október 13-ról; Asztrakan vidéke számára 1667. június 13-ról; a kozákok számára 1652. martius 3-ról; különösen a zaporogi kozákok számára 1665. október 22-ről; a mordui-nok, cseremiszek és csuvaszok számára 1685. martius 1-ről stb. Ezen külön intézkedések az újabb időben mindinkább megszűntek, s a mennyiben particuláris jogszabályozás szük-ségeltetett, ez országos törvények alapján történt. Mind a mel-lett a Szvod is a particuláris jogokat nemcsak hogy ki nem zárja, hanem magában véve csak a tulajdonképi Oroszország számára állván fel, mellette Lengyelországnak, a finnlandi nagyfejedelemségnek és a balti tengermelletti tartományok-nak igen tekintélyes és teljesen kifejtett particuláris jogrend-szerei vannak.

5) Végre felemlítendőnek tartom itt a cseh jogot⁴⁾, vagyis — mint sokan mondani szokták — a cseh koronához tartozó országok, u. m. Csehország, Morvaország Slézia és a két Luzsiczának jogát is.

Csehországnak joga eredetileg legszorosabban véve nemzeti jog volt és pedig kettős értelemben, mint szláv jog a szláv lakosok számára, és mint német jog a német lakosok

⁴⁾ Wenzel Gusztáv: Egyetemes Európai Jogtörténet 575. 620. 11.

számára. S ez nemcsak Csehországról áll, hanem Morvaországról, Sléziáról és a két Luzsiczáról is, noha különböző módon. Mert ezen országok politikai és társadalmi alakulása különböző előzményekből indult ki, s formászerű és állandó egyesülésök a XIV. századnál nem régibb. A mennyiben mindazáltal már kezdettől fogva a német birodalomnak alkatrészei voltak, joguk az ősi szakadozottság ezen korában is már a német birodalom irányában particuláris jog volt.

A főnálló jognak határozottabb alakulása Cseh- és Morvaországban 1157-ben kezdődik, midőn I. Frigyes császár a regensburgi birodalmi gyűlésen Ulászló cseh herceget királyi állásra emelte ¹⁾. Ezen időből mind a szláv cseh-morva, mind a német jognak nevezetes emlékei maradtak korunkra. Az előbbiekhöz tartoznak kiválólag az 1189-ben Otto cseh herceg által a saczkai országgyűlésen megállapított statutumok, melyek közönségesen »Jura Zupanorum Provinciae Brunensis«-nek neveztetnek, s a Bretizló herceg által 1039. Gnezenben kimondott elveket részletesebben kifejtik. I. Otakar királytól 1222. Znaim, és 1229. Brünn vidéke, s 1237. Udalrik hercegtől Lundenburg vidéke számára külön megerősítettek. Ide számíthatók a cseh-morva püspökségek alapító privilegiumai, névszerint IV. Henrik 1086-ki privilegiuma a prágai, és I. Przemysl cseh királynak 1206-ki privilegiuma az olmützi püspökség számára; és úgy szintén az 1221—1223-ki az egyházak rendezését tárgyzó megállapodások, valamint a római pápáknak mindezeket megerősítő intézkedései. A német jogot megállapító privilegiumok voltak Szobeszló cseh hercegnek 1178-ki és I. Venczel cseh királynak 1231-ki privilegiuma a prágai vendégek, Ulászló morvai örgrófnak 1204-ki privilegiuma, általán véve a német telepítvények, I. Przemyszl cseh királynak 1229-ki privilegiuma az

¹⁾ Noverit stb. qualiter nos Wladizlao illustr. et strenuissimo Duci Boemorum ob insignia servitii ac devotionis tam eius quam omnium Boemorum merita, honoris insigne, quo avus et ceteri progenitores eius Duces Boemiae beneficio Imperialis Excellentiae ceteris Ducibus prae-minebant, circulum videlicet gestandi concessimus, et per eum omnibus successoribus suis in perpetuum stb. stb. Datum Ratisponae XV. Kal. Februarii ind. V. anno Dominicae Incarnationis MCLVII.

olmützi, I. Venczel cseh királynak 1243-ki privilegiuma a brünni, s I. Venczel király és Przemysl örgrófnak 1249-ki privilegiuma az iglaui vendégek számára, melyek igen érdekes statutumok megállapítására szolgáltak alapul. Fontosak azonkívül a császári privilegiumok is, s névszerint II. Frigyes császárnak 1212-ki privilegiuma, melylyel Csehországnak jogrendezése a német birodalom sanctióját kinyerte.

IV. Károly császárnak híres 1348-ki »Majestas Carolinā«-jával ¹⁾ a cseh-morva jogra nézve új korszak kezdődik. Ezen nevezetes törvény az országos törvénynek álláspontját foglalja el, s határozottan azt jelenti ki, hogy maradandó szabály akar lenni Csehország számára, a nélkül azonban, hogy a főálló particuláris jogokat érvényükből kivetköztetni szándoka lett volna ²⁾. S noha csak fontos módosításokkal és megszorítással lépett életbe ³⁾: ugyanazon császár és királynak más törvényeivel és rendeleteivel együtt oly alapot nyújtott, melyen egyes tekintélyesebb csehországi jogtudósok az ottani jogot egészen új felfogás és új iránylatok szerint fejtették ki. Így készültek névszerint a következő munkák: »Rosenbergi úrnak jogkönyve« (Kniha stareho pána z Rosenberka); az u. n. »Ordo Judicii Terrae« t. i. Bohemiae (Rád práwa zemského); Dubai Endre (vyklad na pravo česke), Cimbürg (kniha tovačovská); és Visehradi Viktorin Kornel (O prá-

¹⁾ Palacky Ferencz, Archiv český III. köt. Prága, 1844. 65. sk. II.

²⁾ »Ad illius Omnipotentis gloriam et misericordiam infinitam nostrae mentis vertentes intuitum et preces sedulas porrigentes, qui res penitus desperatas concedere et feliciter consummare suae virtutis magnitudine potest; constitutiones et leges non solum novas condere, quas nobis promulgatas Divinitus novimus pro conservatione justitiae, et pacis acquisitione perpetuae dicti Regni (Boemiae) fidelibus expedire; quin etiam antiquas plurimas, quas partim in scriptis, licet incomposite et confuse redactis, partim vero sola consuetudine et utentium moribus approbatas, per illustres Principes praedecessores nostros recolendae memoriae Reges plures Boemiae factas invenimus vel concessas in unum codicem Maiestatis Nostrae felici nomine nuncupandum, per nos prius collectas atque suppletas lucido ordine et stilo pensatis redigere stb. Has igitur constitutiones nostras tam saluberrimas vobis et utiles laetanter accipite stb.« S a végén: »Et sic est finis statutorum Regni.«

³⁾ Palacky, Geschichte von Böhmen, II. köt. 2. r. Prága, 1842. 340. l.

viech a sudiech i o dskách země české knihy devatery) stb. jogkönyvei.

Csehország tekintetében a sléziai és luzsiczai particuláris jogok is birnak érdekkal. Mindkettőnek területén szintúgy mint Csehországban és Morvaországban, a jogképzés részint szláv, részint német előzményekből indult ki. A szláv előzmények Sléziában a lengyel, a Luzsiczákban a nyugat-éjszaki vagyis wend nemzetiségben gyökereztek, de a XII. században túlnyomó jelentőségükből kivetkőztettek. A német előzmények pedig itt igen érdekeseek, t. i. a százsz tükör, s a városi jogokra nézve a magdeburgi jog. Különben azon jogi szakadottság is szem előtt tartandó, mely Sléziában a középkor alatt alakult számos kis fejedelemségekhez, a két Luzsiczában pedig az ottani sajátságos területi és városi viszonyokhoz képest főnállt. A sléziai fejedelemségek a következők: Boroszló, Brieg, Liegnitz, Wohlau, Schweidnitz, Jauer, Glogau, Neisse, Oels, Sagan, Münsterberg, Trachenberg, Beuthen (Karolath.), Opeln, Ratibor, Troppau, Teschen, Jägerndorf, Plesz és Glatz, melyek közül csaknem mindeniknek sajátságos territorialis joga (Landesordnung) volt. Felső-Luzsiczában főleg az u. n. hat város (Sechsstädte, t. i. Budiszin, Görlitz, Lauban, Löbau, Zwickau és Kamenz) fontos, melyek az 1346-ki szövetségnek alapján jogközösségben éltek; 1551. november 20. pedig a felső-luzsiczai rendek egy provincialis rendtartást állapítottak meg. Alsó-Luzsiczában sem a városok nem voltak oly hatalmasok, sem a tartományi rendek nem fejtettek ki annyi erőt, hogy egyforma territorialis joguk keletkezhetett volna. Az egyes rendeknek és városoknak számos külön privilegiumaik és jogaik voltak, melyeket I. Ferdinánd 1538. május 26. erősített meg; s általánosabb szempontból I. János György százsz választó fejedeleme, ki akkor a vidéket birta, adta ki annak számára 1651. deczember 2-kán a »Landes-Ordnung für das Markgraffthum Nieder-Lausitz«-ot, mely azóta az ottani jogfejlésnek alapját képezte.

Csehországnak későbbi jogrendezése a XVIII. század végeig kiindulási pontját az 1492-ik országgyűlési megállapodásokban vette, melyek Ulászló király 1500-ki »Landesordnung«-jának, valamint az 1527-ki és 1564-ki Landesordnung«-

oknak képezték alapját. II. Ferdinándnak ideje óta annak helyébe az 1647. május 10-ki u. n. »Verneuerte Landesordnung des Erb-Königreichs Böhme« lépett. Morvaország is 1530. vett I. Ferdinándtól különös »Landesordnung«-ot, mely 1535. 1545. 1562. és 1604. átdolgoztatott; később azonban II. Ferdinánd 1628. május 10-ki »Verneuerte Landesordnung des Erb-Markgrafthums Mähren«-nek átengedte helyét. A mai ausztriai Sléziára nézve a tescheni (1592.) és troppai (1563. és 1578.) »Landesordnung«-ok említendők. A XVIII. század óta Csehország, Morvaország és ausztriai Slézia Mária Terézia és II. József törvényhozási reformjainak lettek részesei; s ennek folytán az ausztriai császári birodalom jogának közösségében foglaltatnak.

B.

Ezeket szem előtt tartva, ha már most azt kérdezzük, hogy Magyarországon állottak-e és állnak-e fenn az egyes és általános országos jogon kívül particuláris jogok is? s ha igen, mi viszony létezett és létezik ezek és az országos jog közt? — feleletünk az, hogy az egy és országos jogon kívül a legrégibb időktől fogva nálunk is voltak particuláris jogok; hogy az ezek és az országos jog közti viszony részint a coordinatio, részint az organicus fejlődés formáinak felelt meg; s hogy ugyanaz — a mennyiben megszüntetve vagy megváltoztatva nincs — áll fenn mostani jogrendszerünkben is.

A magyar országos jognak első alakulása a honalapítással legszorosabban függött össze, sőt vannak, kik — nem alap nélkül — annak eredeti kiindulási pontját az egykori hun birodalom jogában szeretik keresni ¹⁾. A hazai jogalakulásnak ezen legrégibb stadiuma mindazáltal a jelen fejtegetés feladatához nem tartozván, csak azon megjegyzésre szorítkozom, hogy az akkori magyar jog azonegy volt az egész országban, s hogy hazánkban a magánjog azon dualismusának

¹⁾ Jóny János, *Commentatio historico-juridica de origine et progressu Juris Hunno-Hungarici*, Lőcse 1727. — i. d. Bartal György, *Commentariorum ad Historiam Status Jurisque Publici Hungariae aevi medii libri XV. I. köt.* Pozsony, 1847. 73. sk. II.

nyomára sem találunk, mely a germán népektől Európa nyugatán a népvándorlás alatt alapított államokban általános jelenség volt, s melyhez képest ezen államoknak új megszállói germán, régiebb lakosai pedig római joggal éltek.

Szent István intézményei által a régiebb magyar jog nevezetes átalakulást tapasztalt. Mert noha a jogképzés előbbi eredményei lényegre nézve abban később is megmaradtak, az egész jogfejlés ezen idő óta mégis új irányt kezdett követni. Magyarország ugyanis most már europailag szervezve, s az európai államrendszer egyik előkelő tagja lévén, az ország társadalmi rendje is az európai mivelődés kívánalmaihoz képest alakult, a minnek hatása jogunkban is mutatkozott. Név szerint magánjogunk — nemzeti önállóságának megőrzése mellett — európai szellemű jogrendszerre lett, s fejlődésében folyton folyva hódolt azon eszméknek, melyek az európai civilisatio emelkedését eszközölték. S ezen úton lépett nemzetünk is az europailag polgáriasodott nemzetek jogközösségébe, és vett részt e tekintetben szellemi és anyagi érdekeinek solidaritásában.

Országos jogunk fejlődése minden, a magyar jogtörténetre vonatkozó tan- és kézikönyvek tüzetes tárgya lévén, arról itt részletesen szólnom nem látszik szükségesnek. Elég legyen röviden kiemelnem, hogy Magyarország szent István intézményeinek alapján oly szervezést nyert, mely a különböző elemekből egygyé alakított nemzet szellemének a jog terén is minden irányban szabad fejlődést biztosított. Ehhez képest országos törvényeink, királyaink privilegiumai, bíróságaink működése és nemzetünk szokásai kezdettől fogva országos jogunknak rendszerét azon módon állapították meg, melyet Werbőczy István 1514. híres Hármaskönyvében feljegyzett ¹⁾, s mely szerint az későbbi jogunknak is alapja maradt.

E mellett hazánk geographiai, ethnographiai és közjogi viszonyainak sajáttsága okot és alkalmat szolgáltatott arra is, hogy a magyar szent korona területén az egy és általános országos jogon kívül már a XI. század óta több particularis jog keletkezett. Ezen particularis jogok összesen véve

¹⁾ Werbőczy Hármaskönyve II: 6.

három osztályt képeztek: I) az annectált országoknak, II) a szlavoniai és erdélyi részeknek, s III) az anyaország egyes vidékeinek, városainak és községeinek particuláris jogait.

I.

Legfontosabbak voltak az annectált országok, u. m. Dalmatia, Horvátország, Bosznia vagyis Rama, Szerbia, Galiczia, Lodomeria, Cumania és Bolgárországnak particuláris jogai.

Ezen országok a szent koronával Magyarország régi politikájának értelmében a foederativ rendszer elvei szerint csak közjogi összeköttetésben voltak, mely összeköttetés országos törvényekben, királyi privilegiumokban, hódolati cselekvényekben és okmányokban stb. nyert külső kifejezést. Belső közigazgatási és jogi rendezésekre nézve ezen u. n. »partes subiectae«-nek az anyaország jogától bizonyos függetlenség volt biztosítva, mely az ott fennállt particuláris jogoknak képezte alapját.

Névszerint 1) Dalmátiában, 2) Horvátországban és 3) Boszniában, melyek különös kormányzók, az u. n. bánok alatt álltak, az anyaország joga nem csekély befolyással birt. Ezt bizonyítják nagy számú királyi adományok, melyek ezen országokban történtek ¹⁾; valamint a spalatoí, tinini, nónai, segniai és boszniai káptalanok állása is, melyek a magyarországi káptalanok módjára az ottani jogügyekben mint hiteles helyek jártak el ²⁾. De egészben véve a jog

¹⁾ Az előkelőbb dalmatiai és horvátországi főurak és főúri családok p. o. a Frangepanok, Zrinyiek, a Corbaviai grófok, a Carlovichok, Wodichiak, Blagayok, Cetiniek stb. privilegiumai és adományai, melyeket a magyar királyoktól nyertek, eléggé ismeretesek. Van azonban számos példája oly adományoknak is, melyeket egyes kisebb birtokosok nyertek.

²⁾ Ezen káptalanoknak nagyszámu és különféle jogügyekre vonatkozó okmányai már ki vannak adva. Különös figyelemre méltó a boszniai káptalan, melyre nézve az 1498: 12. tvcz. azt határozza: »Quod, ex quo eius Canonici totaliter destructi esse dignoscuntur, pro reformatione Ecclesiae illius habeant facultatem ubique per totum Regnum pro testimo-

alakulása és fejlődése mégis sajátos particularis iránylatok szerint történt; úgy hogy a fennállt jognak három körét lehet megkülönböztetni: az egész tartományok jogát, a városok és tengeri szigetek jogát, s egyes vidékeknek jogát.

Kivéve a legfontosabb közjogi megállapodásokat, melyek legislatív úton nyertek érvényt, a népautonomiának ezen vidékeken igen tág tere volt ¹⁾. Mint legislatív intézkedéseket első helyen találjuk a királyok és a bánok rendeleteit, melyeket ezek hol magukban, hol tanácsuk vagy a tartományi gyűlés hozzájárultával adtak ki. Ezekhez kell számítani a privilegiumokat is. Midőn a boszniai bán királyi rangra emelkedett (1376.), hatalma is ennek megfelelő kiterjesztést nyert; s úgyszintén, midőn Bosznia területéből a »Ducatus Sancti Sabae« (a mai Hercegovina, a XV. századnak közepe táján) külön alakult, az ottani herceg is nagyobb hatalmat kezdett birni, mint előbb a bánok. Különben a dalmatiai, horvátországi és boszniai provinciális törvényhozásoknak története hiteles kútfői vizsgálódások által még kellőleg felvilágosítva nem lévén, az ily alkalommal tartott gyűlésekre nézve csak röviden jegyzem meg, hogy biztos adatok szerint, ha a magyar király azon vidékeken ilyenmű gyűlést tartott, abban a vele levő magyarországi főpapok és főurak is vettek részt; ha pedig a gyűlés a bánnak elnöksége alatt tartatott, csupán a tartománybeli rendek tanácskoztak maguk közt, vagyis — mint a Cetini várban 1527. január 1. tartott horvátországi provinciális gyűlésnek I. Ferdinandnak királyválasztására vonatkozó végzése mondja — »universi Nobiles ac Proceres, nec non Nobi-

nio Capitulari ambulare.« De II. Ulászló király ugyan 1498. »Budae in dominica Invocavit« azt rendelte »ut a modo Capitulum Bosnense ad Regnum nostrum Slavoniae nullum testimonium mittere, aut aliquas in eo executiones facere ullo unquam tempore possit vel valeat« (Pray, Syntagma Historicum de Sigillis, Buda 1805. 13. l.) Mindamellett Werbőczy (Hk. II. 21. cz. 2. §.) a »testimoniis Capitulorum Albensis, Budensis et Bosnensis Ecclesiarum, atque Conventus Cruciferorum de Alba« illetőséget tulajdonít, hogy »per totum Regnum Hungariae et partes sibi subiectas procedendi habent auctoritatem.«

¹⁾ A Kálmán királynak 1108. Trau város számára kiadott privilegiumában foglalt ív szerint: »Lege antiquitus constituta vos uti permittam.« Fejér Cod. Dipl. II. köt. 46. l.

lium Comitatum, Civitatum et Districtuum, populorum, Universitas Regni Croatiae«¹⁾. Még nagyobb homályban van a dalmatiai és boszniai tartományi gyűlések kérdése, s csak példaképen hivatkozom Dalmatiára nézve az 1396. június 24-iki provinciális gyűlésre, mely János zágrábi püspök és Garai Miklós bán mint Zsigmond király biztosainak elnöklete alatt tartatott, s Boszniára nézve az 1446. június 24-én Thomas-sevics István király által Cognizban tartott országgyűlésre. Az előbbinek végzeményében a királyi biztosok azt mondják, hogy »cum universis Regnorum Dalmatiae et Croatiae nobilibus, civitatensibus, ac aliis cuiusvis status, conditionis et prae-eminentiae hominibus in Civitate Nonensi generalem celebraremus congregationem«²⁾; az utóbbit a boszniai király tartotta »convenientibus nobiscum in pago nostro Cogniz in generali nostra congregatione fidelibus nostris universis Praelatis, Baronibus, Vaivodis ac Proceribus, electisque omnium Comitatum Regni nostri Nobilibus.«³⁾.

Ezen országok régi városainak jogáról határozottabb tudomásunk van. S ez főképen a dalmátiai tengeri városok és szigetek jogáról áll, hol a magyar királyok privilegiumainak alapján az olasz városok mintájára önálló jogfejlésnek volt helye, úgy hogy abban ezen városok környéke is foglaltatott. Magyarország régibb városi jogait más alkalommal lévén szándékom egy önálló fejtegetés tüzetes tárgyává tenni: itt csak rövid jegyzékét közlöm azon dalmatiai tengeri városoknak és szigeteknek, melyeknek egykor nevezetes particuláris jogai, vagyis u. n. városi statutumai voltak. Ezek a következők: Spalato, Jadra, Trau, Sebenico, Nona és Ragusa

¹⁾ Egy régibb horvátországi provinciális gyűlésen, melyet Miklós bán István szlavyoniai, horvát és dalmatiai herczegnek meghagyásából 1353. szeptember 8. Tinin városban tartott »universi nobiles, ceterique cuiusvis status, conditionis et praeeminentiae homines in dicto Regno Croatiae existentes« voltak jelen (Fejér Cod. Dipl. IX. köt. 2. r. 273. l.

²⁾ Fejér Cod. Dipl. X. köt. 2. r. 366. ; — X. köt. 3. r. 188. l.

³⁾ Farlati Illyricum Sacrum IV. köt. 68. l. ; Katona István, Historia Critica Regum Hungariae XIII. köt. 492. l. — Kaacsics Endre, Razgovor ugodni národa slovinskoga Bécs 1836. 141. l. — Kukuljevics Iván, Arkiv za poviesticu jugoslavensku II. köt. Zágráb 1852. 27. l.

városok, s Arbe, Vegla, Pago, Lesina, Brazza, Curzola, Lagosta és Meleda szigetek. A tengertől messzebb fekvő városoknak (p. o. Tinin, Bihách, Jajeza), volt ugyan szintén municipális önállóságuk; de nincs tudomásunk arról, ha vajjon ez jelentékeny jogfejlést eredményezett volna. Ellenben Segnia és Buccari városok Horvátországban, s Fiume is, mielőtt Mária Terézia által a magyar koronának átengedtetett volna, a dalmatiai tengeri városokhoz hasonló statutarius jogokkal bírtak.

Végre azon egyes dalmatiai, boszniai és horvát vidékek, melyeknek egykori particuláris jogáról biztos tudomásunk van, Poglizza, Roviszce és Vinodol vidékei.

Poglizza híres particuláris jogánál fogva, egykor Dalmatia belföldi vidékei közt a legérdekesebbek egyikének tartott. Egy 12 községből álló kerületet képezett, mely Spalató közelében a Cettina folyó mentében fekszik. Hiteles tudósítások szerint ¹⁾ a XIII. századnak első negyedében néhány magyar nemes (a hagyomány számukat hatra teszi), családostól és embereikkel együtt Dalmatiának azon részébe, mely csak akkor kapcsoltatott Magyarországhoz, a Cettina mellé telepedett; a hol több már ott lakó boszniai nemessel egyesülvén, 1235. körül vetették meg a poglizzai kerület jogi szervezésének alapkövét. A kerületnek a XIV. században már szláv nyelven feljegyzett, s a XVIII. század végeig érvényben volt statutumait újabb időben dr. Mesics Mátyás tette közzé ²⁾.

Más privilegiált kerület Horvátországban még a Roviszcei kerület is volt (Districtus de Roicha), melynek sajátos szervezete egy Kálmán galicziai király és horvát hercegtől 1232. nyert privilegiumnak ³⁾ alapján keletkezett, s mely a XIV. században érdekes jogi állással bírt. ⁴⁾

¹⁾ Wenzel Gusztáv, Dalmátia régi poglizzai kerületének történeti ismertetése, 1852. martius 6-án tartott akadémiai előadása a Magyar Akadémia Értesítőjében.

²⁾ Kukuljevics Iván, Arkiv za povjestnicu jugoslavensku, V. köt. Zágráb, 1859. 223. sk. II.

³⁾ Fejér Cod. Dipl. Hung. III. köt. 2. r. 286. l.

⁴⁾ Wenzel Gusztáv, Árpádkori Uj Okmánytár III. köt. 2. r. (XII. k.) 280. l.

Mint nevezetes particuláris jog azonban kiválólág Vinodol vármegyének joga említendő fel, mely Horvátország ezen vármegyéjének 1280. január 6. Frangepán Frigyes, Iván, Leonard, Duym és Guido, Vegla, Vinodol és Modrus megyék főispánjai idején keletkezett statutumában foglaltatott. Ezen statutum ó-horvát nyelven jegyeztetett fel, s a horvátországi régi vármegyék particuláris jogának igen érdekes képét nyújtja ¹⁾

4) Szerbiára, mely eredetileg a byzanczi birodalomhoz tartozott, a XII. századnak első felétől kezdve a magyar királyok is kezdtek nevezetes befolyást gyakorolni; s igen érdekes, hogy Nemanya, a híres szerb nagyzsupán és a Nemanyida családnak alapítója, a XII. századnak végén a görög császár és a magyar király irányábani alárendeltségét nyilván kijelentette. ²⁾ Ezen időtől fogva Nemanyidák birták Szerbiát, kik közül I. István (az u. n. prvovjencsan vagyis első koronázott) a királyi czímet vette fel; de kik azért a magyar király felsőbbségének mégis hódoltak ³⁾. Szerbiának leghatalmasabb uralkodója a híres Dusan István volt (az u. n. szilny vagyis erős), ki országát nevezetesen kiterjesztette, s a czári czímet viselte. De halála után (1356.) Szerbia hatalma ismét hanyatlásnak indult, s a XV. században török uralom alá jutott.

Ehhez képest a szerb jog a magyar jog irányában particuláris jog volt, melyet azonban Dusan István czárnak törvénykönyve tesz különösen érdekessé ⁴⁾. Ez 1349. a szerb országgyűlésen, Joannitus patriarcha, az egyházi és világi fő-

¹⁾ A horvát szöveget kiadta Mazuranics Antal a Kolo című folyóiratban. III. köt. 1843. 50. l.; a magyar fordítással együtt Wenzel Gusztáv, Árpádkori Uj Okmánytár IV. köt. 384. s k. ll.

²⁾ A chilandari kolostor alapító okmányában, l. Miklosich Ferencz, Monumenta Serbica 1858. 4. l.; magyar fordítással Wenzel Gusztáv Árpádkori Uj Okmánytár I. köt. 352. l.

³⁾ Pray György Commentarii de Bosniae, Serviae ac Bulgariae, tum Walachiae, Moldaviae ac Bessarabiae cum Regno Hungariae nexu, Buda 1837. 26. sk. ll.

⁴⁾ Majkow A., Isztorija szerbszkago jazika po pamjatnikam, piszannihtu kipiliczeju v szvjazi sz istorieju naroda. Moszkau 1857. 30. sk. ll.

urak, s az összes gyűlésnek részvéte mellett ó-szerb nyelven készült, s a császár által május 21-én hirdettetett ki. Az 1354-ki országgyűlésen még néhány pótintézkedéssel toldatott meg. Ezen nevezetes törvénykönyv az akkori szerb birodalom összes jogát akarja rendezni, s ehhez képest köz- és magánjogi, egyházi és polgári, kereskedelmi és büntetőjogi stb. intézkedéseket tartalmaz. Eredeti példánya már nem létező, s a legrégibb kézirat az 1390—1400-beli másolat lévén, ennek alapján czikkjeinek számát 200-ra tehetjük ¹⁾).

Különben a törvénynek néhány czikkéből kitetszik, hogy Szerbiában kivüle más kisebb particularis jogok is fennálltak.

A dolog természetében feküdt, hogy a török foglalás következtében ezen törvénykönyvnek gyakorlati érvénye megszűnt.

5) Galiczia és 6) Lodoméria; előbb Halics és Wladimir neve alatt a X. században az orosz varágok által alapított fejedelemségek, melyek a XI. és XII. század alatt az oroszok, lengyelek, s szent László és Kálmán magyar királyok közt hosszas küzdelmeknek voltak színhelyei. Az orosz fejedelmeknek 1095-ki u. n. lyubecsi osztálya alkalmával peremisi fejedelemséggé alakíttatván, minthogy Misztiszlav, Monomach fejedelem fiának halála után (1132.) az orosz törtenetnek súlypontja a Dneper folyó balpartjára lett áthelyezve; Lengyelország pedig III. vagyis krzywuszt (görbe szájú) Boleszló királynak halála után 1138. annak fiai közt felosztatván, előbbi hatalmi állásától elesett: a magyar királyok

— Popovics Milos a belgrádi tudományos társulat Glasznikjának II. kötetében 1849. 84—155. ll.; Krsztics Miklós ugyanazon Glasznik VI. kötetében 88—149. ll.

¹⁾ Ezen törvény kiadásai: Raics Jánosnál, Isztoria razlich szlavenzkich narodov, IV. köt. Buda 1823. 254. sk. ll. — Kucharski Endre, Antiquissima Monumenta Juris Slovenici, Varsó 1838. 92. sk. ll. — Safarik Pál József, Pamatky drevniho pisemnictvi jihoslovanuv, Prága 1851. 2. szak. 29. sk. ll.; — Miklosics Ferencz, Lex Stephani Dusani 1856. — Gyorgyevics J. a Szrbskij Ljetopisz 1859-ki évfolyamában I. köt. I. sk. ll. Van azonkívül a törvénynek német fordítása Engelnél, Geschichte von Servien und Bosnien, Hala 1801. 293. sk. ll., és Kucharskinál id. m. 171. sk. ll.; — lengyel fordítása Kucharskinál id. m. 93. sk. ll.; — és új szerb nyelvre a belgrádi Glasznikban II. köt. 84. sk. ll.

beavatkozásának mintegy önkényt nyílt tere, úgy hogy ezen vidékek Galiczia és Lodomeria neve alatt Magyarországhoz adnectáltattak. A szorosabb összeköttetés III. Béla magyar királylyal kezdődik, kinek fia Endre némi ideig ott kormányzott; s e mellett az ottani fejedelmek is a magyar király felsőbbségének hódoltak; de különösen II. Endre alatt vett fel határozott formát, kinek második fia Kálmán a római szék beleegyezésével, galicziai és lodomeriai királynak (Rex Ruthenorum) is koronáztatott ¹⁾. Különben Kálmán nem Galicziát, hanem Szlavoniát kormányozta, Galiczia és Lodomeria pedig a magyar királynak helytartói és vajdái alatt álltak.

Ezen országoknak particuláris joga a magyar uralom korában magában álló egységes rendszert nem képezett, hanem három, csaknem egymástól független alkatelemből állt a) a »Prawda Ruszka« vagyis Wladimirovics Jaroszlav orosz nagyfelelemnek (1019—1054.) törvénykönyve ²⁾, mely az uralkodó osztálynak volt joga, s érvényét később a magyar

¹⁾ A magyar koronának Galicziát és Lodomériát tárgyazó joga jelen fejtegetésem feladatához nem tartozván, csak azon megjegyzésre szorítkozom, hogy téves felfogás volt, ezen jogositványt a magyarországi jog azon vidékeken egykori érvényének kérdésével összekapcsolni. Azon körülmény, hogy I. Lajos király 1377. Jakab szepesi ispánnak Misina helységet, Mária királyné pedig 1385. Palugyay Jánosnak Jezmanits, Plessevis és Popovits helységekben bizonyos birtokrészeket adományoztak Galicziában, nézetem szerint a fenforgó kérdésre nézve nagy jelentőséggel nem bír. Sokkal fontosabb a magyar király ottani helytartóinak p. o. László Oppelni herczeg, Kapolyai János, Bebek Imre, és másoknak ottani hivataloskodása. Különösen Oppelni Lászlónak 1379. »Weluniae ipso die Epiphaniae Domini« kiadott, s »universis et singulis Baronibus, Terrigenis, Nobilibus, Militibus, clientibus, Woiewodis, Tribunis; item Advocatis, Consulibus, civibus. Scultetis, Judicibus et universis incolis in terra Russiae manentibus« szóló lemondási okmánya érdekes (Zubrzycki Dénes, Kronika miasta Lwowa, Lemberg 1844. 47. l.).

²⁾ Herz. J. J., Geschichtliche darstellung der Gesetze und Gewohnheiten in den Königreichen Galicien und Lodomerien, Bécs 1835. 22. sk. II. A »Prawda Ruszka«-nak első kiadója Schlözer volt »Prawda Ruszkaja dannaja v XI. vekje Novogorodczam Knjezem Jaroszlavom« Sz.-Pétervár 1777.; a későbbi kiadások eszközöltettek Boltin (1792.), a moszkvai történelmi és archaeologiai társulat (1815.), Sztroev (1819.), Rakovitz (1820.) Ewers (1814.), Kucharszki (1838.), Pogodin (1845.),

uralom idején is megtartotta; *b*) a magyar királyok, hazai fejedelmek, királyi helytartók és vajdák rendeletei és intézkedései; *c*) a nép és a községek joga, mely az említett törvények- és rendeleteknek körén kívül állt, még igen fejletlen, s többnyire csak szokási jog volt, melyre azonban az anyaországban főnálló jog is némi befolyást gyakorolt.

7. Cumania-nak közjogunkban háromféle értelme van. Először azon országot jelenti, melyet a kun nemzet, mielőtt Magyarországra áttelepedett, a Kárpátoktól kelet felé az Al-Duna és a Dniester folyók közt bírt. Továbbá ezen név alatt azon államfejlést is lehet érteni, mely a kun nemzet nagyobb részének kivándorlása után ezen területen találtatott. Végre Magyarországnak azon részét jelenti, mely a jászok és kunoknak lakhelyéül szolgál. Kétségtelen, hogy mindhárom értelemben vett »Cumaniá«-nak joga a magyar jog rendszerében nevezetes particuláris jogot képez. A mennyiben mindazáltal az első helyen kifejezett értelemben Cumániáról még igen homályos és zavart ismereteink vannak, melyeket sikerrel csak legujabb időben Gyárfás István kezdett alaposan felvilágosítani¹⁾; a mennyiben továbbá a jelenleg Magyarországon lakó jászok és kunok particuláris jogáról alább fogunk tüzetesen szólni: itt csupán a második értelemben vett »Cumaniá«-nak jogát vesszük szemügyre.

Cumania, melynek területén ehhez képest a kun nemzet nagyobb részének kivándorlása után a későbbi Havasalföld (Partes Regni Hungariae Transalpinæ vagyis Ugro-Vlachia) és Moldva (Mauro-Vlachia) keletkeztek, az 1241-ki mogolpusztítás (u. n. nagy tatárjárás) következtében Magyarországhoz annectáltatott. Előbb az itt lakott kunok és bessenyők, kiknek utódjai a később ezen vidéken találtató csangók, nemzeti joggal éltek, mely szellemére és főelveire nézve a honfoglaló magyarok jogához igen hasonló volt. Különben Havas-

Dubenski (1843.), Tobien (1844.), Kalacsow (1846.) stb. által. Német fordítását közölte Ewers: Das älteste Recht der Russen, Dorpat és Hamburg 1826. 264-ik és 303. sk. 11.; és Kucharski, Antiquissima Monumenta Juris Slovenici, Varsó 1838. 59. sk. 11.

¹⁾ A Jász-Kunok története, II. kötet. Kecskemét 1873.

alföld és Moldva törvényhozása és jögténete 1817. előtt szintén nem igen dicsekedhetett nevezetes eredményekkel; az óta pedig ezen vidékeknek összeköttetése Magyarországgal nem practicus többé. S így egész fejtegetésünk itt néhány általános megjegyzésre szorítkozik.

Czélszerűnek látszik itt a világi és az egyházi jog közt különbséget tennünk.

A világi jog körében a lakosok nagyobbára szokásos joggal éltek, melyre a szomszéd vidékek joga egyik-másikban nagy befolyással volt. S e mellett különös tekintéllyel — mint látszik — a byzanci törvények, névszerint a Bazilikák, és Harmenopolus Konstantin Hexabiblos-a birtak¹⁾.

Érdekesebb ennél az egyházi jog. Mert Havasalföld- és Moldvának lakossága a XIV. század óta túlnyomólag rumán lévén, mely a görög-keleti keresztyén vallást követi; egyházi joga is a görög-keleti egyháznak joga, mely azonban itt az önálló fejlődésnek oly érdekes képét nyújtja, hogy szemben a magyar szent korona területén fönálló egyéb egyházi jogrendszerekkel, különös figyelembe vételt érdemel. Sőt ezen jognak alkotása tulajdonkép az anyaországból indult ki, s az oláh földre az által terjeszkedett, hogy az itteni lakosok nemzetiség és vallás tekintetében Magyarország délkeleti részeinek rumán népségével megegyeznek; a minek folytán Magyarország irányában a szónak legszorosabb értelmében particuláris jog, sőt fiók-jog.

¹⁾ »Weiter seyn die Innwohner dieses Landes denen benachbarten Siebenbürgen und Hungarn, was die Sitten und Kleidung betrifft, in vielen Stücken ziemlich gleich.« Curiöse Beschreibung der Moldau und Walachey, 1699. — »Alexander, der erste Despot der Moldau, hat mit der königlichen Würde, die er von den constantinopolitanischen Kaisern erhielt, auch die griechischen Gesetze, welche in den Büchern τῶν βασιλευσιν enthalten waren, angenommen, und aus den weitläufigen Büchern dasjenige ausgezogen, was anjetz das Gesetzbuch der Moldau ausmacht. Dem ohngeachtet haben die verschiedenen Gewohnheiten, welche sie während ihrer Herumirung von den benachbarten Völkern angenommen, nicht abgeschafft werden können.« Demetrii Kantemirs Beschreibung der Moldau, Frankfurt és Lipse 1771. 233 l.

Tudva van, hogy a XVII. századnak közepéig a görög-keleti egyháznak rumän hivei vallásos ügyeikre nézve a déli szláv, azaz szerb papságnak voltak alárendelve; s így egyházi jogukra nézve is ezeknek törvényét követték. Ez az u. n. Kormcsaja Kniga, mely valamennyi szláv ajku görög-keleti keresztyéneknek közös egyházi törvénye. Ebből a rumänekre nézve nevezetes inconvenientiák folytak, melyek elvégre I. Rákóczy György erdélyi fejedelmet arra birták, hogy az erdélyi rumänek lythurgiájában a szláv nyelv mellőzésével a rumän nyelv használatát rendelte el ¹⁾. S ezen intézkedésnek több részben igen fontos következményei közül csak azt emelem ki, hogy egy önálló rumän egyházi jogkönyv szintén Magyarországon készült, mely a Kormcsaja Knigát gyakorlati érvényének ezen köréből kizárta. Ez volt az u. n. Pravilla.

Ezen Pravillá-nak szerzője Andrean Daniel magyarországi származásu keleti-görög barát volt (maga magát »pannoniai«-nak nevezi), ki Ariszten Alexiusnak ismeretes nomokánonát, mely a Kormcsaja Knigá-nak is fő alkatrésze, rumän nyelvre fordította, s több más kánonjogi irattal bővítette. Ezen munkát István akkori tergovisti görög-keleti metropolita Petritza Ignác és Ligaridi Panteleimon hieromonach által megvizsgáltatván, helybenhagyta, és 1652. Tergovistban kinyomatta ²⁾. Kétségtelen tehát, hogy a görög-keleti rumän egyház kánoni jogának alkotása és rendezése a magyar jognak köréből indult ki.

8. Bulgaria, azaz a Balkán hegyek és a Duna, s a Timok és Fekete-tenger közti vidék a XIII. században annec-

¹⁾ Midőn Simonovics István Erdélyben görög-keleti metropolita (wladika) lett, I. Rákóczy György ez iránt 1643. október 10. kiadott kinevezési okmányában ezeket mondja: »Quod Sacrosanctum Dei verbum juxta Sacros Bibliorum Codices tam Dominicis quam aliis diebus festivis, tum in Ecclesiis suis, tum ad funera, tum vero alibi ubicunque locorum desiderabitur, vernacula sua lingua praedicabit, praedicarique per quoslibet alios quoque pastores procurabit et faciet.« Rákóczy György a rumänek számára Gyula-Fehérvárott különös könyvnyomdat is rendezett, melyben 1648. a szent írásnak rumän fordítása, s 1651. egy oláh psaltirna volt nyomtatva.

²⁾ A Pravillának új kiadása Bukarestben jelent meg 1870.

tálatott Magyarországhoz¹⁾ oly módon, hogy saját nemzeti fejedelmeknek kormányzása alatt állt az Assanidák, Terteridék és Sismanidák családjából, kik a magyar királyok többségének hódoltak, és magukat csároknak címezték²⁾. — Miután I. Mohamed török császár Bulgariát elfoglalta volt, Zsigmond, magyar király Fruzin, Sismán az utolsó bolgár csár fiának 1427. Magyarorszáiban menhelyet adott és öt Temes vármegyében nevezetes birtokkal adományozta meg³⁾.

A Bulgariában egykor főnállt jogról csak töredékes és igen hiányos ismereteink vannak. Ujabb időben dr. Bogisics V., odessai jogtanár⁴⁾, és Jirecsék Konstantin József cseh tudós⁵⁾ arról tüzetes tanulmányokat tettek; de a homályt ezek sem voltak képesek felvilágosítani. Vizsgálódásaik, melyek néhány régi okmány, és a nép közt még találtató traditiók és szokások áttanulmányozását vették alapúl, bizonyosságát nyújtják annak, hogy a bolgároknak egykor érdekes nemzeti eredetű joga volt, melyre a byzanci birodalomban főnálló jog is nevezetes befolyást gyakorolt. E sorok írója pedig azt bizonyította, hogy a XIII. és XIV. századokban Magyarországnak is nem csekély befolyása volt Bulgariának beléletére, tehát jogára is.⁶⁾

II.

Szlavoniának (azaz a ma úgynevezett Horvátország Kulpáig terjedő részének) és Erdélynek partikuláris jogáról Werbőczy tüzetesen szól⁷⁾. Szerinte: »ámbár

¹⁾ Pray György : *Commentarii Historici de Bosniae, Serviae ac Bulgariae stb. cum Regno Hungariae nexu.* Buda 1837. 44. sk. ll.

²⁾ Különben I. Lajos király korában Koroghi László és Heem Benedek (1368.), mint bolgár bánok okmányilag említettnek.

³⁾ Praynál u. o. 102. l.

⁴⁾ Bogisics, *Zakoni izdani najvišom zakonodavnom vlašću u samostalnim državam, Zágráb, 1872. 10. sk. ll.*; — és *Zbornik sadašnjih pravnih običaja u južnih Slavena, Zágráb 1874.*

⁵⁾ *Geschichte von Bulgarien, Prag 1876. 372. sk. ll.*

⁶⁾ Árpádkori Uj Okmánytár II. köt. 3. r. (VIII. köt.) 422. sk. ll.

⁷⁾ Hármaskönyv III. 2. 3. és 4.

a dalmaták, horvátok, szlavoniták, erdélyiek a díjak és birságok fizetésében és más bizonyos ügyfolyamatokban és törvényszakaszok megtartásában más és más, a mieinktől nagyon különböző szokást követnek, valamit szabad is követniök és használniok, és maguk közt azokhoz hasonló valamit a fejedelem megegyeztével határozhatnak és rendelhetnek : azonban Magyarország közönséges határozatai és végzeményei, s az ország rendes birái által jószágok és birtoki jogok iránt a királyi törvényszéken tartatni szokott törvénytételek, és hozatni szokott birói ítéletek ellen még sem határozhatnak semmit, hatalmuk nincs valamit rendelni¹⁾« ; s tovább : »Tudnunk kell, hogy a szlavoniai és erdélyi nemesek több czikelyre nézve saját külön szokással birnak és élnek«²⁾.

Kitetszik ezen tudósításból, hogy Szlavonia és Erdély particularis jogának egészen más értelme van, mint azon jognak, mely egykor az annectált országokban főnállt. Mert míg ezeknek joga csak a szent korona és a birodalom alapszervezetének tekintetei szerint külsőleg idomítva, különben pedig az anyaország jogának coordinálva volt : amazoknak joga csak egyes sajátságokkal bír, s mind alapelveire, mind részletes kifejtésének főirányaira nézve az anyaország jogának van alárendelve ; úgy hogy határozmányai az ország törvényeivel és szokásaival nem ellenkezhetnek.

1. Névszerint Szlavoniára nézve, mely már a XIV. és XV. századokban Horvátországgal és Dalmatiával többször igen szoros összeköttetésben volt, megjegyzendő, hogy miután ez utóbbi kettőnek nagy része török, más része velencei hatalom alá került, a szent korona jogainak fentartása tekintetéből még Magyarországnál maradt területek Szlavoniával egyesítettvén, az ekkép egygyé alakított földnek »Regna Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae« neve adatott ; azonban úgy, hogy Magyarország irányában előbb »partes subiectae«-nek, a XVI. század vége óta »partes adnexae«-nek, legujabban pedig »társországoknak« nevezetnek.

¹⁾ Hk. III. : 2. §. V. ö. 1464 : 13.

²⁾ Hk. III : 3. bevezetés.

Ezen »partes adnexae« régi szokás szerint Ő Felségének engedelméből, a bán vagy bánhelyettes elnöklété alatt különös közgyűléseket vagyis u. n. »Regnicolaris Congregatio«-kat tartottak, s az ezeken hozott statutumoknak alapján particularis vagyis municipalis joguk nevezetes fejlődést tapasztalt. Az ekkép keletkezett statutumokat újabb időben nagy gonddal kezdték gyűjteni; de ezen gyűjteménynek eredménye mindeddig még igen elégtelen¹⁾.

A kapcsolt részek municipalis jogának²⁾ szempontjából kiválólag a XVI. és XVII. századi statutumok voltak fontosak, s különösen a XVII. századi statutumok kétszer hivatalosan lettek összegyűjtve, s királyi szentesítést is nyertek; t. i. :

»Articuli dominorum Nobilium, aliorumque Statuum et Ordinum Croatiae et Slavoniae Regnorum ab anno 1609. adusque 1635. in diversis eorum Congregationibus Generalibus conclusi«; — összesen 29 czikk. Ezen czikkeket II-dik Ferdinánd király a horvát-szlavoniai rendeknek azon kérésére : »ut omnes et singulos eos articulos, omniaque et singula in eisdem contenta ratos, gratos et accepta habentes, nostrumque Regium consensum illis praebentes, autoritate nostra Regia clementer acceptare, ac tam nos ipsi observare, quam per alios omnes, quorum interest, observari facere dignemur«, Bécsben 1636. január hó 8-án ünnepélyesen erősítette meg³⁾.

¹⁾ P. o. Extractus Articulorum Statuum et Ordinum Croatiae, Slavoniae ac Dalmatiae in celebratis Generalibus Regni Congregationibus ab anno 1562. usque annum 1756. (kézirat a m. k. Múzeum kézirtattárában). — Extractus rerum magis memorabilium ex protocollo sive actis Regnorum Croatiae et Slavoniae 1575—1709. (kézirat tek. Hinka József budapesti ügyvéd urnak birtokában). — Legteljesebb azon gyűjtemény, mely Kukuljevics Iván munkájának »Jura Regni Croatiae, Dalmatiae et Slavoniae« II. kötetében (Zágráb 1862.) foglaltatik.

²⁾ (Kussevich József) De municipalibus juribus et Statutis Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae, Zágráb, 1830.

³⁾ Eredeti példánya a társországoknak levéltárában; szövege a magyarországi Liber Regiusba iktatva. Közzétéve Szegedi Jánosnál,

»Articuli Statuum et Ordinum Croatiae et Slavoniae Regnorum in diversis eorum Congregationibus Generalibus (1643—1681.) conclusi« ; összesen 20 cikk, melyeket hasonló módon I. Lipót Bécs-Ujvárott 1681. augusztus 17-én erősített meg ¹⁾.

A kapcsolt részek municipalis statutumaira vonatkozik az 1715 : 120. tcz. : »Statuta eorundem (Regnorum Dalmatiae, Croatiae et Slavoniae) municipalia specificè confirmata, in nullam amplius de sui validitate questionem veniant; et in futurum condenda, si jurisdictionem Regiam, aut justitiae administrationem, vel quoscunque causarum processus concernerent, ad Regiam pariter deducantur confirmationem; alioquin obligatoria non sint.«

Nevezetes változás történt a társországok közviszonyaiban az 1868 : 30. tcz. által, mely szerint : »Mindazon tárgyakra nézve, melyek az egyezményben a közös országgyűlésnek és központi kormánynak nincsenek fentartva, Horvát-Szlavon- és Dalmátországokat mind a törvényhozás, mind a végrehajtás körében teljes önkormányzati jog (autonomia) illeti« (47. §.). »Horvát-, Dalmát- és Szlavonországok önkormányzati joga ez okból mind törvényhozási, mind kormányzati tekintetben kiterjed azon országok beligazgatási, vallási és közoktatási ügyeire, s az igazságügyre, ide értve a tengerészeti jog kiszolgáltatásán kívül a törvénykezést, is minden fokozatán.« (48. §.) stb.

2. Erdélynek jogában három fejlődési stadiumot kell megkülönböztetni, az 1540. előtti, az 1541—1848-ig, s az 1848. utánit.

Az 1540. előtti időben Erdély Magyarországnak kiegészítő része volt, mely ezzel azonos országos joggal élt, néhány sajátsággal, miként Verbőczy azt leírja. Ezen időben Erdély-

Tripartitum Juris Hungarici Tyrocinium a III. : 3. czímmel ; Kukuljevics Iván id. m. II. köt. 68. sk. II.

¹⁾ Eredeti példánya a társországok levéltárában ; szövege a Liber Regius-ban, Szegedinél, és Kukuljevicsnél II. köt. 84. s k. II.

nek is voltak különös provinciaális gyűlései¹⁾, a vajdák vagy alvajdák elnöklete alatt, sőt arra is van példa, hogy maga a király elnökölt. Ezen provinciaális gyűlések vagy olyanok voltak, melyeken csak a nemesség jelent meg²⁾, vagy olyanok, melyeken a társnemzetek, t. i. székelyek, szászok³⁾ és oláhok⁴⁾ is résztvettek.

Voltak azonkívül a székelyeknek és a szászoknak is külön nemzeti gyűlései, melyekről alább fogok szólni. — Erdély particuláris jogának főrésztét az ilyen provinciaális gyűléseken alkotott statutumok képezték.

Nevezetes változás állt be Zápolyai János királynak halála után (1540.), midőn az Erdélyben lakó három fő nemzet, t. i. a magyar nemesek, a székelyek és a szászok 1542. martius végén (feria quarta post dominicam Judica) Tordán gyűlést tartván, »ex gratia Dei omnes tres nationes conveniunt, de mutua pace fovenda, et rebus omnibus Regni eodem modo, et pari voto ac consensu gerendis stb.«⁵⁾. Ez azon híres végzés, mely unio nevezete alatt, némi csekély utólagos módosítással, három évszázadig (1848-ig) Erdélynek fő alaptörvénye⁶⁾, s egyszersmind az önálló erdélyi törvényhozásnak kezdete is volt. Erdélynek t. i. ezen időtől fogva igen számos országgyűlése lévén (1542 – 1690-ig 365-öt ismerünk), miután az ezeken hozott törvényczikkek csak ritkán tartalmaztak

¹⁾ Benkő József, *Diaetae sive rectius Comitia Transsilvanica*, Szeben és Kolozsvár 1791; — Vass József, *Erdély országgyűlései a vajdák alatt*, Pest, 1869.

²⁾ Ilyenek tartattak leginkább Tordán, p. o. 1288., 1342., 1358., 1360., 1365., 1371., 1372., 1377., 1394., 1395., 1405., 1408., 1412., 1452., 1453. stb.

³⁾ Ilyenek voltak az 1322., 1329., 1357., 1363., 1366., 1398., 1427., 1436., 1437., 1438., 1439., 1442., 1454., 1455., 1458., 1459., 1461-i stb. provinciaális gyűlések.

⁴⁾ Igy III. Endre király 1291. erdélyi provinciaális gyűlést tartott cum universis Nobilibus, Saxonibus, Syculis et Olachis in partibus Transylvanis apud Albam Julea stb. (Fehér Cod. Dipl. VI. köt. 1. r. 118. l.)

⁵⁾ Szilágyi Sándor, *Erdélyi Országgyűlési Emlékek I. köt.* Budapest, 1876. 84. l.

⁶⁾ Gr. Mikó Imre, *Erdély különválása Magyarországtól.* Buda 1860.

állandó szabályt, kétszer t. i. az 1653-diki, és az 1669. január 25-diki gyulafehérvári országgyűléseken compilatiójuk határoztatván el, ennek folytán keletkezett az erdélyi két törvénykönyv, t. i. :

»Approbatae Constitutiones Regni Transilvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum«; melyeket II. Rákóczy György fejedelem 1653. martius 15. hirdetett ki; és

»Compilatae Constitutiones Regni Transylvaniae et Partium Hungariae eidem annexarum«; I. Apafy Mihály által kihirdetve 1669. martius 4-én.

Kétségtelen, hogy a mennyiben Erdély akkor a Fényes Portának oltalma alatt magában álló fejedelemséget képezett, arra nézve az említett két törvénykönyv valóságos országos törvény volt. De bizonyítva lévén már, hogy a noha magában álló fejedelemség soha Magyarországtól teljesen el nem vált¹⁾; Szegedi János azokat ezen értelemben szintén csak magyarországi particularis statutumoknak tekinti²⁾.

Ezen két Constitutionának folytatását képezik az 1744., 1747., 1748., 1752—1757., 1791. 1792., 1838. és 1847-diki »articuli novellares«, az 1791-ki nyolcz u. n. »articuli provisionales«, s a többi országgyűlési határozmányok, melyek 1848-ig hozattak.

Végre az 1848-diki erdélyi országgyűlés végzeményének 1. cikke azt határoztván, hogy »A magyarországi törvényhozásnak a honegység tárgyában folyó 1848. évben hozott VII. törvényczikkelyét Erdélyország hő rokonérzettel fogadván, Erdélynek Magyarhonnal egygyéalakulását, a pragmatica sanctióban szentesített birodalmi kapcsolatnak épségben tartása mellett és teljes kiterjedésében magáévá tévén stb.; az ezzel ellenkező eddigi törvények ezennel eltöröltetteknek nyilváníttatnak«; (felterjesztve Szentivánhó 19.;

¹⁾Sándor József, Erdély Magyarország kiegészítő része, Pest, 1865.

²⁾»Ceterum Domini Transilvani partim legibus Decreti nostri Tripartiti, partim intra se sancitis Constitutionibus utuntur. Duplex vero apud eos Legum Municipaliū Codex, uterque Hungarico idiomate conscriptus circumfertur. Primum Approbatas Constitutiones, Secundum Compilatas Constitutiones inscripserunt. stb. (Tripartitum Juris Hungarici Tyrocinium ad III: 3.; Tyrnaviae 1767. 675. 1.)

Ö Felsége I. Ferdinánd ausztriai császár és Magyarországnak e néven V. apostoli királya által szentesítve Innsbruckban Szent-Jakabhó 14.) Erdélynek régi 1540. előtti egysége az anyaországgal visszaállítottatott ismét. Ennek folytán Erdélyben az országos jog és a particuláris jogok közt jelenleg ugyanazon viszony áll fön, mint az ország egyéb részeiben.

III.

Magyarországnak egyes közönségei és községei, melyeknek particuláris jogairól itt szólnunk szükséges, a következők: 1. az erdélyi székelyek; 2. az erdélyi szászok; 3. a vármegyék; 4. a szabad királyi városok; 5. a szabadalmazott kerületek; 6. azon közönségek és községek, melyek az említetteken kívül az 1870:42 és 1871:18 tczikkék értelmében még köztörvényhatósági jogosítvánnyal birnak; s 7. azon községek és testületek, melyek különben még a jogparticulárismus szempontjából érdekesek.

1. Az erdélyi székelyek particuláris joga ¹⁾. — »Midőn Árpád — így szól történelmi kuttói tanulmányok alapján Orbán Balázs ²⁾ — a magyar fajnak elfoglalá és biztosítá e szép hazát, a honfoglalás harczaiban az itt talált, Attila öröksége fölött örökődő székelyek szövetségként csatlakoztak a rokon magyarhoz s a sereg előcsapatjaiként részt vettek a magyar birodalom alakításának küzdelmeiben«. S ezen szavak reproducálják egyszersmind a traditionális felfogást, mely a székely nemzetnek jogtörténeti jelentőségéről nálunk évszázadok óta találtatik, s mely vala-

¹⁾ Benkő József: *Imago Inclitae in Transilvania Nationis Siculicae*, Nagy-Szeben, 1791.; — (Székely Mihály) *A nemes székely nemzetnek constitutiója, privilegiumai és a jószág leszállását tárgyazó némely törvényes ítéletei*, Pest, 1818.; — Kállay Ferencz: *Historiai értekezés a nemes székely nemzet eredetéről, hadi és polgári intézeteiről a régi időkben*, Nagy Enyed, 1829.; — Szabó Károly: *Székely Oklevéltár*. Kolozsvár 1872.

²⁾ *A Székelyföld leírása*, I. köt. Pest, 1868. 4. l.

mint Werbőczy Hármaskönyvében ¹⁾, ugy az újabb erdélyi jogtudományi munkákban ²⁾ is visszhangoztatik.

Ennek felelt meg a székely nemzet particuláris jogának harczias szelleme is, mely különösen a nemzetségek régiebb szervezésében, és az u. n. székely örökségnek (Haereditas Siculica) 1854-ig főnállt jogi sajátságaiban külső kifejezést birt. Maga a székely nemzet történeti jelentőségének legfőbb pontjára a három erdélyi nemzetnek 1542-ki uniója által emelkedett. De nem sokkal később nemzeti léte is lett vesélyeztetve, midőn reá az 1562. junius 20-ki segesvári országgyűlés a hűtlenség büntetését kimondta ³⁾. Ezen alkalommal hozatott be a székelyeknél is a Jus Regium és a jobbágy-ság; s noha 1599. a novemberi gyulafehérvári országgyűlés nemzeti szabadságaikat visszaadta, és jószágaik le szállását már előbb az 1571. novemberi kolozsvári országgyűlés a régi szokásra vezette vissza; sőt noha I. Rákóczy György fejedelem 1636. január 30. erről ünnepélyes privilegiumot adott ki, s az Approbáták (III. R. 76. Cz. 7 cz.) előbbi birtokrendjüket ismét restituálták: még is az 1562-ki katasztrófának számos maradványa található volt az erdélyi székelyek közt újabb időkig is.

A székely nemzetnek particuláris joga ehhez képest nemcsak ezen nemzetnek privilegiumain és statutumain, hanem országgyűlési törvényeken is alapul. Statutumai közül a legnevezetesebbek: *a)* a Vizaknai Péter és Vingarti Geréb János alatt 1451. Maros-Vásárhelyen tartott székely nemzeti közgyűlés constitutiói; *b)* az 1505. Udvarhelyen, és *c)* az 1506. Agyagfalván tartott nemzeti közgyűlés határozmányai; *d)* a székely nemzet régi statutumai, melyek az 1555. aprilis 28-án Udvarhelyen tartott ország (helyesebben nemzeti) gyűlésen összeszedettek, s Dobó István és Kendi Ferencz akkori

¹⁾ Hk. III. : 3.

²⁾ P. o. D ó s a E l e k híres »Erdélyhoni Jogtudomány«-ában Kolozsvár, 1861.

³⁾ W e n z e l G u s z t á v : Magyarország Jogtörténetének rövid vázlat, Budapest 1872. 104. l.

erdélyi vajdák által megerősítették¹⁾; e) I. Rákóczy György fent idézett, Szamosujvárott 1636. január 31-ki privilegiuma, mely a fiscus öröködését a székelyek közt kizárja stb.

2. Az erdélyi szászok particuláris joga²⁾ régi nemzeti privilegiumokon alapszik, melyet II. Endre királytól 1224. nyertek, s mely II. Géza király régibb szabadalmaira hivatkozik³⁾. Különben Werbőczy a szászok municipális jogáról mit sem mond; s minthogy az Altenberger-féle Codex, melyre régenten a szebeni polgármesterek hivatali esküjüket letették, nem erdélyi szász jogot tartalmaz, hanem s régi nürnbergi, magdeburgi és iglaui jogoknak egyszerű egybeállításánál nem egyéb⁴⁾; úgy látszik, hogy a XVI. század előtt az erdélyi szászok joga nevezetes önálló kifejtést még nem tapasztalt⁵⁾. Mindamellett kétségen kívül látszik

¹⁾ Kiadva Benkőnél: *Imago Nationis Siculicae* 73. sk. II. — Rumynál: *Monumenta Hungarica* I. köt. Pesten 1817. 325. sk. II.; — A nemes Székely nemzet Constitútiói stb. 40. sk. II.

²⁾ Reiszzenfelsi Reiszner György: *Commentatio succincta ad Jus Statutarium seu Municipale Saxonum in Transilvania*, Lipcse 1744; — Eder József Károly: *De initiis iuribusque primævis Saxonum Transsilvanorum*, Bécs 1792.; — Albrich János Károly: *Handbuch des sächsischen Privatrechts*, Nagy-Szeben, 1822.; — Dálnoki Incze János: *Az erdélyi nagyfejedelemségben lakó nemes Szász Nemzetnek törvénykezés módja*, Brassóban 1839.; Nagy László: *Jus Transsilvano-Saxonicum*, Kolozsvárott 1845.; — Libloyi Schuler Frigyes, *Statuta Jurium Municipalem Saxonum in Transsilvania*, Das *Eigen-Landrecht der Siebenbürger Sachsen*, Nagy-Szeben, 1853.

³⁾ Az erdélyi szászok régibb állapotaira nézve I. Wenzel Gusztáv: *Adalék az erdélyi szászok történetéhez az Andreanum előtti időből*, 1873. május 12-ki akadémiai előadás, a M. T. Akadémia Értesítőjében.

⁴⁾ Ezen Codex eredetéről az egykor a nagyszebeni városházon, jelenleg a b. Bruckenthali muzeumban találtató példányban ezeket olvassuk: »Hoc opus fecit fieri Egr. Magister Thomas Altenberger, Magister Civium et Judex Regius, nec non Camerarius Urbis Cibiniensis anno Domini millesimo quadringentesimo octogesimo primo, dicti sui officii Magistri Civium anno nono.« *L. Ungrisches Magazin* I. köt. Pozsony 1781. 169. sk. II.

⁵⁾ Schaser János György értekezését »De Jure Fland-

lenni, hogy ők már régen jogviszonyaikra nézve külön nemzeti szokásokkal éltek, s nemzeti gyűléseiken, valamint a székelyek, úgy a szászok is statutumokat alkottak ¹⁾).

Első kísérlet, miszerint az erdélyi szászoknak joga irásba foglaltassék, a híres Honter János-nak munkája »Compendium Juris Civilis in usum Civitatum ac Sedium Saxonicarum collectum MDXLIIII.« volt, melyet ő — mint ajánló verseiből »ad prudentes et circumspectos dominos Magistros Civium, Judices, Juratosque Senatores Civitatum ac Sedium Saxonicarum Coloniarum Germanici Imperii in Transylvania« kitetszik ²⁾ — ezeknek megbizásából készített.

rensi Saxonum Transylvanorum« Nagy-Szeben 1822., melylyel néhány oklevélnek töredékes és határozatlan tételeiből következtetni akarja, hogy a régi erdélyi szászok flandriai joggal éltek, eltévesztett tévedésnek tartom.

¹⁾ Scharbergi Bedeus József: Die Verfassung des Grossfürstenthums Siebenbürgen. Bécs, 1844. 31. l.

²⁾ Ezen versek szerint az erdélyi szászok jogának feljegyzése a reformatio terjesztésével függött volna össze. Honter versei e tekintetben így szólnak :

»Postquam inter medios quibus undique cingimur hostes

Proxima Bistonio dum plaga Marte tremit ;

»Summa salutiferi nobis clementia Christi

Dona sui verbi liberiora dedit :

»Et templis passim cesserunt daemonis artes

Estque repurgatus relligionis honor.

»Mox vobis firmis legum compagibus urbes

Ut munirentur, sedula cura fuit.

»Formamque optastis Juris Civilis habere

Quae foret a nostra non aliena fide.

»Scilicet ut possent septem communibus arces

Legibus atque una relligione frui.

» — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — —

» — — — Leges sunt dona Dei, mortalibus illud

Jupiter aetherea munus ab arce dedit.

» — — Quibus est pietas simul et sapientia cordi

Hos Deus illustrat cognitione sui ;

» — — — — — — — — — —

— — — — — — — — — —

De ezen munka Justinian császár Institutiói-nak mintájára, csak a részletek nevezetes rövidítésével, oly annyira készült, s az egész tárgyalás, a definitiók, felosztások, fejtegetések stb. oly mereven Justinian szavait reproducálják: hogy azt mindennek inkább, mint az erdélyi szászok jogkönyvének lehetne tartani. S így igen természetes, hogy törvényül el nem fogadtatott.

Ezen első kísérletnek kedvezőtlen sikere után B o m e l Tamás Nagyszeben város tanácsnoka egy helyesebb munka készítésére volt felszólítva, ki azt latin és német nyelven ki is dolgozta. Azon kézirati példányok után ítélve, melyekkel megismerkedtem (mert sajtó útján közzé nem tétetett), ezen javaslat 30 czikkből áll, s minden rajta észrevehető jelenségeket egybe véve, a szerző mint gyakorlati szakférfi ismerte a szászoknál divatozó jogi szokásokat, s munkáját is azok szerint készítette; úgy mindazáltal, hogy a római jognak is azon némi befolyást engedett. Nem tudatik mi oknál fogva, B o m e l nek ezen jogkönyvét a szász nemzetnek közönsége törvényül el nem fogadta. Annyi bizonyos, hogy noha tételei gyakorlati alkalmaztatást nyertek, valóságos municipalis statutummá még sem vált.

Azon municipalis törvénynek, melylyel az erdélyi szászok »Statuta Jurium Municipalium Saxonum in Transilvania« czimje alatt 1854-ig éltek, szerzője F r o n i u s M á t y á s brassói tanácsnok volt. Ezen statutumok keletkezését, melyek szintén latin és német nyelven készültek, maga Fronius a német szöveghez irt és a szász nemzetnek előjáróihoz intézett

» — Perque illos leges et jura ministrat

Atque eadem nostris usibus apta facit stb.

» Quas (leges) bene disponens haec in compendia strinxit

Honterus patriae provida cura suae.

» Parva quidem fateor sunt corpore; sed tamen intus

Maioris rivos utilitatis habent.

» Cuncta fluunt veterum puris e fontibus, et nil

Barbarica secum de feritate trahunt.« stb. stb.

Különben a könyv akkor mindjárt nyomtatva is volt Brassóban Honternek nyomdájában; s az utolsó lapon olvasható: »Impressum in Inclita Transylvaniae Corona MDXLIIII.«

előszavában részletesen beszéli el. E szerint ő szintugy mint két előde, a szász közönség képviselői által a javaslat kidolgozásával volt megbizva, mely azután a nemzetnek jóváhagyását kinyervén, megerősítés végett Báthory István lengyel király és erdélyi fejedelemhez felterjesztetett. A király a munkát előbb dr. Lemka Henrik és Turbek János, Danzig város syndicusa és titkára, s Braunschweig Simon prussiai királyi ügyész által vizsgáltatta meg, s miután ezek róla helyesló véleményt adtak, azt Krakkóban 1583. február 13. ünnepélyes okmánynyal erősítette meg. Érvénye közelebb ekkép szabályoztatik: »Quicquid autem his legibus specialiter non est expressum, id veterum legum constitutionumque regulis Imperatorio Jure comprehensis omnes relictum intelligant¹⁾; a minek folytán mellette póttörvényül a római jog lett alkalmazva.

3. A vármegyék statutumaira nézve Werbőczy ezeket mondja: »In diversis Comitatibus diversas constitutiones super agrorum, pratorum, sylvarum et fluviorum custodia, vel molendinorum statu atque proventibus, et aliis eiusmodi rebus; imo et terminorum et processuum observationibus ut scilicet hic breviori, et ibi longiori processu causa in Sede Judiciaria Comitatus coram Comite Parochiali mota terminetur, sana inter sese deliberatione praehabita, facere quidem et stabilire possunt; Generali tamen Decreto totius Regni, atque vetustae et approbatae consuetudini Curiae Regiae in Judiciis observari solitae, praeiudicare et derogare nunquam possunt. Et huiusmodi eorum Statuta solummodo inter eos et in eorum medio valent atque tenent; ad externos tamen, et aliorum Comitatum nobiles, qui bona et jura possessionaria in ipsorum medio non habent, se non extendunt«²⁾.

Azonban a dolog természeténél fogva a vármegyei statutumok hatásköre későbbi törvények által nevezetes megszorítást tapasztalt; s névszerint a perlekedés szabályozása már régen törvény által lett rendezve. De másrészről a ké-

¹⁾ Statut L. I. tit. 1. p. 7.

²⁾ Hk. III. : 2. cz. 5. 6. §§.

sőbbi országos törvényhozás is több helybeli viszony rendezését és kezelését a megyékre bízta; p. o. az 1608. k. u. 13. tcz. a jobbágyak elbocsátására, az 1655 : 29 és 1715 : 15 tcz. 5. §-a a vám díj (tariffa) szabályozására; az 1723 : 66 tcz. a cselédek és szolgák szegődésére; az 1723 : 109 tcz. tűzveszélyek elleni intézkedésekre, az 1729 : 12 tcz. a nemes borok rontásának akadályoztatására; az 1764 : 26. tcz. az árvaügyekre; az 1791 : 57. 1807 : 21. 183²/₆ : 12 tcz. 16 §-a az erdők pusztításainak gátolására; az 1807 : 20 és 1844 : 10 tcz. 2. §-a a futó homok megfojtására stb. nézve.

Ehhez képest a particuláris jogoknak nagy része megyei statutumokon alapszik.

Ilyenmő statutumok az egyes vármegyék levéltáraiban és jegyzőkönyveiben találhatók. Pozsony vármegyének néhány statutumát Szegedi János közölte ¹⁾. A következő vármegyék, u. m. Csanád, Csongrád (1727. október 1-jéről), Gömör (1745-éről), Máramaros, Mosony, Pozsony (1791. augusztus 27-éről), Sopron (1700 — 1771), Turóc (1791. szeptember 24-éről) és Varasd (1682—1791) statutumaikat az 1791. országos bizottsághoz beküldték ²⁾. Bihar, Pest, Somogy és Verőce megyék néhány statutumának másolatai a nemzeti muzeum irattárában találhatók ³⁾. Pozsony megye 1524-ki, valamint Trencsén és Turóc megyék néhány régi statutuma olvasható Kovachich Márton György hátrahagyott kézíratai közt ⁴⁾. Végre Kraszna (1705—1774), Zaránd (1745—1769). Küküllő (1610—1668), Belső Szolnok (1643—1769), és Torda (1721—1753) vármegyék, s Aranyos (1609—1628) Háromszék (1466), Maros (összeszedve 1718. július) és Udvarhely (1713—1775) székely székek számos statutumának ⁵⁾ máso-

¹⁾ Tripartitum Juris Hungarici Tyrocinium, Nagy-Szombat, 1776. 644. l.

²⁾ Elenchus Actorum Exc. Regnicolaris Deputationis.

³⁾ Catalogus Manuscriptorum Bibliothecae Nationalis Hungariae Széchényio Regnicolaris III. köt. 401. l.

⁴⁾ A nemzeti Muzeumban MS. fol. Lat. 97. sz. II. köt.

⁵⁾ Több székelyszéki statutumra nézve l. A nemes székely nemzet statutumai stb. című munkát, és Orbán Balázs Székelyföldjét.

latát, Libloyi Schuler Frigyes által gyűjtve, bírja a magyar tud. Akadémia irattára.

Különben kétségtelen, hogy az egyes vármegyék statutumait gyűjteni és tárgyilag rendezve feldolgozni, a magyar jogtudomány szempontjából, olyanokra nézve, kik a megyék székhelyein laknak fontos nem kevésbé, mint háladatos feladat volna. Eddig — mint látszik — a megyei rendszer iránt mutatkozó nagy lelkesedés daczára is, e tárgyban sehol nem történtek még intézkedések, kísérletek, vagy csak készületek is. Legtöbb figyelmet érdemelnek azon vármegyék statutumai, hol a társadalmi élet fontosabb irányzatai azok által szabályoztatnak; p. o. Zemplén és Arad vármegyékben a nemes borok ügye; Liptó, Máramaros, Gömör, Turóc stb. vármegyékben a pásztorviszonyok stb.

4. A szabad királyi városok particuláris joga azoknak részint privilegiumain, részint helyhatósági statutumain és helybeli szokásain alapulnak. Minthogy pedig Magyarország városi jogait egy különös előadásnak tárgyává tenni szándékozom, itt azokról tüzetesen nem szölok.

5. A kiváltságos kerületek particuláris joga. Itt névszerint a jászok-kunok, a hajduvárosok, a XVI. szepesi város, Turmező, s Fiume város és környéke kerületeiről kell szólnom.

a) A jászok-kunoknak ¹⁾ 1853-ig főnállt particularis joga közvetlenül ugyan a három-egy kerületnek 1745. május 6-ki nagy privilegiumán, s 1751. és 1799-ki statutumain alapult. De mivel az 1745-ki privilegium csak egybefoglalva akarja azon jogokat reproducálni és szorosabban meghatározni, a melyek a jászokat-kunokat régibb privilegiumaiknál fogva illették, s mivel ezek maguk is privilegiumaiknak

¹⁾ Horváth Péter: *Commentatio de initiis ac maioribus Jazygum et Cumanorum, eorumque constitutionibus*, Pest 1801.; — és »Értekezés a kunoknak és jászoknak eredetéről, azoknak régi és mostani állapotjokról«, Pest 1823.; — Gyárfás István: *A jászkunok története*, Kecskemét 1870. sk. (eddig 2 kötet); — *Elaboratum Illustrissimi domini Ignatii Almásy de regulatione Districtuum Jazygum et Cumanorum* (az 1791: 67. tcz. által kiküldött országos bizottság irományai közt. *Deputatio Publico-Politica XI. Elaboratum*).

megőrzésére mindig különös gondot fordítottak; particuláris joguknak régibb előzményeit is szem előtt kell tartani.

S itt meg kell jegyeznem, hogy a jászok-kunok mint Magyarország szabadalmazott lakosai csak azon időponttól kezdve birnak jelentőséggel, a midőn előbbi hazájukból, azaz Cumaniából — melyről fentebb szóltam, — hazánkba áttelepedtek. Horváth Péter öt ilyen bevándorlásukat különbözteti meg, t. i. a honfoglaló magyarok kíséretében, s szent László, II. István, IV. Béla és I. Mátyás királyaink korában¹⁾; melyeknek következtében a királyok különös pártfogása alatt, és számos privilegium által védve és támogatva az országnak állandó lakosai lettek. Particuláris joguknak alapvonalaít már a hires 1279-diki privilegium foglalja magában²⁾, mely későbbi okmányok által nevezetesen kifejtetett. Összesen egy közönséget (Universitas) képeztek, és mint ilyen, az 1292-diki³⁾ és 1298-diki⁴⁾ országgyűlésekben résztvettek; azonban a következő századokban az országgyűléseken őket nem találjuk; míg 1791. országgyűlési képviselési jogot nem nyertek⁵⁾. Municipális szervezésökhöz képest külön szállásokon (descensus) laktak, melyeknek területén később különös kun községek keletkeztek. Több szállás együtt egy széket (Sedes, Districtus) képezett. Gyárfás 7 ilyen jászkun széket említ, t. i. Hontor, Mizse, Kecskemét, Halas, Zenthelt, Kolbász- és Berénszékeket⁶⁾; de ezek közül csak Kolbászszéke, mint Nagykunság, Halasszéke mint Kiskunság, és Berénszéke mint Jászság maradtak meg; a többiek — a mennyiben kun minőségökből ki nem vetköztettek — ezekbe beolvadtak. Noha pedig ősi nemzetségi szervezésöknél fogva⁷⁾ egyenlő joggal és

¹⁾ Commentatio de initiis stb. Jazygum et Cumanorum 49. sk. II.

²⁾ Fehér : Cod. Dipl. V. köt. 2. r. 512. l.

³⁾ Fejér : Cod. Dipl. VII. köt. 5. r. 502. l.

⁴⁾ Kovácsics József Miklós: Sylloge Decretorum Comitatum incluti Regni Hungariae I. köt. Pest 1818. 27. sk. II.

⁵⁾ 1791 : 29. tez.

⁶⁾ Gyárfás István: A jászok-kúnok története II. kötet 304-ik lap.

⁷⁾ P. o. még a XIV. században mond I. Lajos király »Ladislaum Comanum aucupem nostram, filium Nicolai Nigri, generationis Kunchege, nec non Cumanos sub suo Capitaneatu existentes in perso-

szabadsággal birtak, a XIII. században mégis köztük nemesekre (nobiles de Comanis), sőt főurakra (Domini de Comanis) is találunk; de a XIV. és XV. századokban csak mint »Cumani Regii« és »Jazones« vagy »Philistaei Regii« említetnek, kik szabadok (libertini), és sem megyei hatóság sem uri hatalomnak nem voltak alávetve; hanem saját bírái és előljárói (kapitányaik, Capitanei) alatt álltak. A jászok-kunok Comes-e és főbírája előkelő országos dignitárius volt; s az 1485-ki »Articuli de Officio Palatinatus« 11. cikke szerint ezen méltóság később állandólag a nádori hivatallal kapcsoltatott össze.

A jászok-kunok újabb particularis joga inkább magánjogi mint közjogi uton nyerte részletes szervezését. Mert az 1514: 3 tcz. a »Comani et Philistaei omnes« utáni jövedelmet a koronai jövedelmek közé sorozván, I. Lipót őket ehhez képest a német rendnek 500,000 forintért adta el, mit azonban az 1715: 36 tcz. elzálogosításra változtatott¹⁾. Ezen czim alatt később a pesti katonai rokkantház alapítványának birtokába jutottak; a honnan ők kiváltották magukat²⁾. Összefüggésben ezen kiváltással áll a jászoknak-kunoknak főprivilegiuma, melyet Mária Teréziától 1745. május 6-án nyertek, s melynek alapján azután 1751-ki statútumaik készültek. Ezek 24 cikkből állnak, s az 1751-ki országgyűlésen megvizsgáltat-

nis judicare et inpedire, ac in rebus arestare dampnificareque nullatenus praesumpmatis.« I. Lajos királynak 1371. »in villa Twr feria secunda proxima, post festum Georgii martiris« kiadott nyílt parancsa, a mélt. gr. Zay-család levéltárában.

1) »Tametsi Cumani et Philistaei superioribus temporibus inclito Ordini Teutonico pro certa pecuniae summa ad publicas necessitates anticipata venditi fuissent; quia tamen praelibatus Ordo ad efficacem Sattuum et Ordinum in oppositum factam repraesentationem, et Commissionis Regiae eatenus delegatae interpositionem, quaesito emtionis perennalis juri se promptum cedere et renunciare declaravit, dummodo de pecuniariae summae per eundem depositae rehabilitatione assecuretur; ob hoc non nisi inscriptio seu pignoratitio jure ac titulo stb. in eorundem Cumanorum totali possessione et fructuum perceptione relinquitur et stabilitur« stb. 1715. 34. tcz.

2) Ezen kiváltásra s névszerint a kiváltási összegnek az egyes községek közti felosztására nézve l. Fekete Lajos: A jászkunok története Debreczen 1861. 61. sk. II.

ván és helyben hagyatván¹⁾ a királynétől ugyan 1751. márczius 5-kén erősítették meg; később pedig a József főherczeg nádornak megerősítése mellett készült 1799-ki statutumok által még meg bővítették. Egészben véve tehát csak azon viszonyokat fejtik ki részletesebben, és szabályozzák meg határozottabban, melyek a megváltásnak folytán a jászok-kunok közt keletkeztek, s melyek régibb privilegiumaiknak alapelveivel kombináltatván, particuláris joguknak is lettek irányadó momentuma.

b) A hajdu városok kerületének²⁾ particuláris joga azon adománylevélben veszi kezdetét, melylyel Bocskay István erdélyi fejedelem a testőrségét képező 9254 szabad hajdunak 1605. Korponán december 12-kén Kálló mezővárost, Nánás, Dorog és Varjas helységeket, Hadház, Vámos-Pérts, Sima és Vid-ban lévő nevezetes birtokrészekkel együtt Szabolcs vármegyében, és pedig »memoratis militibus, haeredibusque et posteritatibus ipsorum utriusque sexus universis« »sub merae et sincerae nobilitatis titulo« megadómanýozta. Ezen adománylevél és nemesítés Báthory Gábor erdélyi fejedelem által 1609. szeptember 13-kán akkép erősített meg, hogy Kálló helyett csere útján Böszörmény mezővárost nyerték: mivel azonban az erdélyi fejedelmek Magyarországbán privilegiumokat nem adhattak, s különben is más nehézségek fordultak elő, közvetlenül foganatosítható nem volt. De II. Mátyás király 1613. áprilhó 1-jén a Szoboszlón, Nánáson, Hadházon, Vámos-Pércsen és Polgáryban lakó hajduknak »eandem libertatem et facultatis praerogativam, de Regiae potestatis plenitudine, quam hactenus a tempore, quo in praefata loca condescenderunt, eos habuisse notum et manifestum est«, megerősítette; s Bethlen Gábor erdélyi fejedelem 1626. február 25-én a Böszörmény mezővá-

¹⁾ 1751: 25. tcz.

²⁾ »Origo et Status privilegiatorum Oppidorum Hajdonicalium ex legibus, privilegiis, aliisque monumentis depromptus«, fol. év nélkül; — Elaboratum Pauli Fay de statu antiquo et recentiori ac futura coordinatione Oppidorum Hajdonicalium (az 1791-iki országos bizottság irományai közt XII. Elaboratum)

rost tárgyazó adományt megújította, mit II. Ferdinánd király 1632. november 16-án »memoratis liberis hajdonibus Böszörményiensibus, eorumque haeredibus et posteritatibus utriusque sexus universis« hagyott helyben. S így III. Ferdinándnak 1656. október 31-ki, I. Lipótnak 1666. december 1-ji és 1687. augusztus 5-kei, s III. Károlynak 1725. november 25-kei privilegiumai, valamint gr. Pálffy János nádornak 1745. véleménye hozzájárulván, Mária Terézia királynétól 1745-ki július 30-án állásuknak azon elhatározását nyerték, hogy részben »conformiter privilegio suo« szabályoztassanak; s »in reliquo usque futuram Diaetam in statu quo relinquantur.« Végre az 1791: 25. tcz. azt határozta, »ut Districtus sex oppidorum Hajdonicalium in suis legalibus juribus et privilegiis, libertatibus et immunitatibus a Divis Hungariae Regibus concessis et confirmatis in perpetuum conserventur«, de »jus Fiscii Regii juxta articulum 95. 1715. sua legali via determinandum, prout et quaevis obligationes iisdem legitime actu incumbentes servata recta proportione in salvo maneant«; ugyanazon végzeménynek 29. tczikke pedig országgyűlési képviselési jogukat mondta ki.

Ezekhez képest a Szabolcsmegyének határai közt fekvő hat szabad hajdúváros, u. m. Böszörmény, Szoboszló, Nánás, Dorog, Hadház és Vámospércs, szabadalmazott s a vármegyei hatóság alól kivett és önálló törvényhatósággal felruházott kerületet képezvén, mint ilyen, privilegiumaiknak alapján saját particularis joggal bírtak és bírnak. Ezen particularis joguk kiválólág municipalis statutumaikban foglaltattak, melyek már 1791. határozott formába voltak hozva, midőn az akkori országgyűlési bizottságnak bemutatvák¹⁾.

¹⁾ Hajdonicalium Oppidorum Statuta et vigentes consuetudines circa emptiones et venditiones jurium possessionariorum introductae; és Statuta et municipales consuetudines Districtus Oppidornm Hajdonicalium in foris eorum judiciariis observari solitae; — az 1791-ki országos bizottság (publ. polit.) irományai közt az országos levéltárban fasc. T. ladula HHH. 10. és 11. sz. a.

c) A XVI szepesi város¹⁾ területének particuláris joga azon privilegiumok alapján, melyeket Szepes vármegye német lakosai már a XVIII. század óta királyainktól nyertek, már 1370. lett municipalis statutumok formájában szerkesztve²⁾. Sajátságos, hogy ezen terület municipális szervezése lakosai községi állapotával függött össze, melynél fogva I. Lajos királynak számukra kiadott 1347-diki privilegiumában először 24 város említettik³⁾. Ezek közül 13-at Zsigmond király a lengyel koronának zálogosított el, melyek később Lublyó, Gnezda és Podolin városokkal egyesítettvén, a 16-os számra emelkedtek, míg a Magyarországnál maradt 11 község városi minőségükből kivetköztetett. A 16 város számára III. Zsigmond lengyel király régi particuláris jogukat 1571. Krakkóban augusztus 10-én erősítette meg⁴⁾, s így maradt az 1771. óta is, miután a magyar koronához visszakapcsoltattak.

d) Túrmezőnek (Turopolye), noha törvénykezési tekintetben Zágráb vármegyébe volt bekebelezve mindig; régi privilegiumainak folytán mégis saját particuláris joga

¹⁾ Unger János Károly: Schicksale der Zipser Deutschen, insbesondere aber der XVI königlichen privilegierten Kronstädte. Bécs 1820.; — A szepességi XVI városok pragmaticai történet- és államvázlata, Lőcse 1842.; — Rundschreiben der XVI privilegierten Kron- und Zipser Städte an die Jurisdictionen des Königreichs Ungarn, sammt beigeschlossener documentirten pragmatischen Geschichte der XVI Städte, Lőcse 1842.; — Szabó Béla: A szepesi szászok, Győr, 1866. Továbbá »Elaboratum Illustrissimi domini Ignatii Almásy de XVI oppidis Scepusiensibus et eorum coordinatione (az 1791-ki országos bizottság irományai közt. Dep. Publ. Polit. XIII. Elaboratum.)

²⁾ Nyomtatva Wagner Károlynál: *Analecta Scepusii* Pars I Bécs, 1774. 240—261. l.

³⁾ Ezek voltak: Béla, Durand, Felka, Igló, Lubicza, Matheócz, Menyhárd, Olaszi, Poprád, Ruskinócz, Strázsa, Szombathely és Szepesváralja (melyek a lengyel koronának lettek elzálogosítva); továbbá Lőcse, Kézsmárk, Velbach, Csötörtőkhely, Odorin, Káposztafalva, Mühlenbach, Tamásfalva, Illésfalva, Szalók és Zsakócz. L. Szabó Béla: *A Szepesi szászok* 10. l.

⁴⁾ Wagner: *Analecta Scepusii*, Pars I. 239. l.

volt¹⁾. Ennek egyik főalapját képezi a túrmezei 24 község lakosainak a zágrábi káptalan előtt 1560. »*feria quinta proxima post festum Beati Valentini Episcopi et martiris*« örökvallás formájában történt kölcsönös testvérré fogadása, melynél fogva »*sese mutuo et vicissim ac reciproce denuo in fratres adoptivos et condivisionales, ac si ab uno alvo seu stipite progeniti essent et procreati, jure perennali recepissent et acceptassent tali modo, ut uno vel altero eorum Divino disponente iudicio, cuius solo nutu cuncta reguntur, ex humanis absque haeredum solatio sublato, bona decedentis in propinquiore et proximiorum fratrem eorum superviventem vel eius haeredes condescendant et deriventur, jure perpetuo et irrevocabiliter possidenda stb. Isto etiam declarato, quod si filia aut soror, vel neptis seu consanguinea aut affinis ipsorum nobilium, absque voluntate et scitu eorum, cuiuslibet ignobili aut rustico nupserit: extunc talis nullam portionem haereditatis seu quorumcunque bonorum possessionariorum inter ipsos habere et consequi poterit.*« Ez örökvallást s az abban megállapított örökösödési rendet Rudolf király 1582. Bécsben március 8-án privilegium formájában erősítette meg. Ennek folytán mondhatta 1842. Pauler, hogy Túrmezőben a királyi fiscus örökösödésének, mint a székeknek, többé helye nincsen²⁾).

Hasonló Túrmező kerületéhez volt egykor a szepesi lán dz s á s o k k e r ü l e t e (Sedes Lanceatorum Nobilium Scepusiensium), mely Szepesmegyében 14 faluból (főhelye Bethlenfalva volt) állt. IV. Béla király 1243-diki privilegiumának³⁾ alapján önálló municipalis hatósággal bírván, közjogilag saját alispánja által kormányztatott. De magánjogilag különös intézmények birtokában nem lévén, ennek

¹⁾ Er c s i P á l: (Pauler Tivadar), Túrmező, az »Athenaeum« 1842. 2. félév 26. számában; — Ifj. Palugyay Imre: Túrmező, oklevelekkel kísért jogtörténeti ismertetése, Pest 1848. (Megyerendszer hajdan és most IV. kötet 234. sk. 11)

²⁾ Athenaeum id. sz. 203. l.

³⁾ W a g n e r K á r o l y: *Analecta Scepusii Pars I.* 102 l. — Fehér Cod. Dipl. Hung. IV. köt. 1. r. 279. l.

következtében *particularis* joga sem volt; s miután az 1802: 10. tcz. által Szepes vármegyében teljesen bekebeleztetett, közjogi tekintetben is minden önálló jelentősége megszűnt.

e) *Fiume* várost és kerületét Mária Terézia 1779. ápril 23-kai privilegiumával a magyar koronához akkép kapcsolta, »ut urbs haec commercialis Fluminensis Sancti Viti cum Districtu suo tamquam separatum Sacrae Regni Hungariae Coronae adnexum corpus porro quoque consideretur, atque ita in omnibus tractetur«; s ezen értelemben az az 1807: 4. tczikkkel becikkelyeztetett. Már régibb particuláris joga a XVI. századnak kezdetén jegyeztetett fel, s miután az így keletkezett »Statuta Urbis et Districtus Fluminensis« 1527. június 29. az ottani helytartótól helybenhagyattak, 1529. július 29. I. Ferdinánd megerősítését nyerték. Különben túlnyomólag városi jog lévén, más alkalommal fogok róla részletesebben szólni.

6. Az említettekén kívül az 1870: 42. tcz. még a következő közönségeket és községeket ruházta fel törvényhatósági jogositvánnyal: a nagy-kikindai kerületet, s Kővár, Fogaras és Naszód vidékeit (1. §.); nemkülönben a következő városokat: Kecskemét, Nagy-Várad, Versecz, Zilah, Gölniczbánya, Abrudbánya, Vizakna, Vajda-Hunyad, Kézdi-Vásárhely, Hátszeg, Sepsi-Szt-György, Székely-Udvarhely, Bereczk, Csik-Szereda, Szék, Kolos, Ilyefalva, Oláhfalva, Szász-Régen és Fogaras városokat (88. §.); melyekhez az 1873: 11 tcz. Baja és Hódmező-Vásárhelyt, s a 27. tcz. Pancsova, Fehértemplom és Karansebes városokat is csatolta.

Ezekhez járulnak a társországekban Ő Felségének a katonai végvidék városai és községei szervezését tárgyzó 1871. június 8-ki 1937. sz. a. legf. rendelete szerint ¹⁾ Segnia mint szabadkirályi kikötő város (Königl. Frei- und Freihafenstadt), Carlopago mint szabad kikötő-város (Freihafen-

¹⁾ Gesetz von 8. Juni 1871. über organische Einrichtungen der Stadt- und Landgemeinden in der Militärgränze; és Städte-Ordnung für die croatisch-slavonische Militärgränze (Verordnungsblatt für das K. K. Heer 1871. 21. sz.)

stadt), s Petrinia, Kosztainicza, Bellovár, Ivanics vára, Brood Zimony, Karlovicz és Pétervárad mint városok.

A mennyiben az 1870: 42 tcz. 5. §-a szerint a törvényhatóságok régi törvényes joga, hogy a törvények és önkormányzati hatáskörük korlátaí között statutumokat alkothatnak, fön-tartatott: a felhozott közönségek és községek ilynemű statu-tumok által jövőben saját jogviszonyaikat rendezni, s így, particuláris jogukat szabályozni lesznek jogosítva.

7. Végre a jogparticularismus szempontjából még a kö-vetkező községeket és testületeket tartom felemlitendőknék:

a) A praedialisták községeit. Ezeknek par-ticuláris joga egyes királyi privilegiumok, főpapi engedélye-zések, községi megállapodások és helybeli szokások alapján alakult. Például szabadjon azoknak néhányát kiemelnem.

Az esztergomi érsek egykori praedialistáira nézve érdekesek azon privilegiumok, melyeket maguk az érsekék azoknak tekintetéből egyes királyoktól nyertek, névszerint IV. Bélától 1256., IV. Lászlótól 1275., I. Károlytól 1332. és I. Mátyástól 1464. De különös figyelemre méltók olyan privile-giumok, melyek maguknak a praedialistáknak adattak. Ilye-nek kiválólag a vajkai praedialisták privilegiumai, melyeket Knauz Nándor közzétett ¹⁾.

A győri püspök és káptalannak is vannak ide vonatkozó privilegiumai, névszerint I. Mátyás-tól 1469, és II. Ulászló 1498. privilegiumai. A praedialisták jogi állása tekintetéből nevezetes azon egyezmény, melyet Napragi Demeter kalocsai érsek és győri püspök nagy- és kisbaichi, és szavai praedialistáival 1609. »in festo Beati Eme-rici Ducis« a győri káptalan előtt kötött. Sőt a régibb idők-ből is megvannak még ilynemű szabályozások, p. o. azon ok-mányban, melyet Kálmán győri püspök baychai praedialistái számára 1358 »feria sexta in die Sancti Stephani protho-martiris« adott ²⁾

A zágrábi püspök és káptalan praedialis-

¹⁾ Uj Magyar Muzeum, Pest 1860. I. köt. 249. sk. 11.

²⁾ Ezen adatokat kézirat-gyűjteményemből vettem.

táit illetőleg kiemelem Mátyás királynak 1470-ki privilegiu-
mát ¹⁾, melyet egy 1659. törvénykezési átirat szerint I. Lipót
király 1674. erősített meg ²⁾. Különben a zágrábi püspök prae-
dialistáinak két osztályát kellett megkülönböztetni, a hor-
vátországiakat és a torontálmegyeiket; kiknek számára kü-
lön külön 1842. óta két curialis comes a püspöknek udvará-
ban biráskodott.

A pannonhalmi főapátságnak füsi praedia-
listái viszonyait 1383. »in dominica Laetare« István apát
szabályozta ³⁾. Ujabb szabályozásnak II. Benedek főapát ré-
széről 1732. volt helye ⁴⁾

b) Kisebbségeknek particuláris jogai tul-
nyomólag a földesurak engedélyezésétől függtek, kik nemcsak
jóságaiknak tulajdonosai voltak, hanem a »jus eminens«-nél
fogva, melyet birtak, jobbágyaik és alattvalóik fölött az
uri hatalmat is gyakorolták. Mind a mellett a törvény korlátai
közt a népautonomiának is volt helye, s ilyen községek hely-
béli szokása nemcsak kötelező erővel birt, hanem ujabb tör-
vények által többször zsinórmértékül is vétetett ⁵⁾.

c) Werbőczy szerint »mercatores ac institores, sartores,
pellifices, cerdones, et alii opifices, in ipsorum collegio, et in-
ter sese statuta condere possunt, consensu Principis accedente« ⁶⁾.
A székek ilyenmő statutumainak alapján a particuláris jog-
nak sajátságos neme keletkezett.

d) Érdekes jelenségek az erdélyi jognak terén voltak az
u. n. gerébsek (Gerebionatus). Ezek közt a legneveze-
tesebb Vizakna, melyet a gróf Haller család birt, mely
azonban később taksás hely lett, s az 1870:42 tcz. 88. §-ánál
fogva jelenleg köztörvényhatósággal van felruházva. Kétség-

¹⁾ Kerhelich Boldizsár : Historia Cathedralis Ecclesiae Zagra-
biensis, év nélkül 48. l.

²⁾ A Liber Regiusban.

³⁾ Damiani Fuxhoffer : Monasteriologia Regni Hungariae 2. kiad.
Czinár Mór által Pest 1858. I. köt. 93. l.

⁴⁾ U. o. 133. l.

⁵⁾ P. o. Werb. Hk. III : 29. cz. 2. §-a és 30. cz. 1. és 4 §§-ai. —
1840 : 8. tcz. 6. §-a.

⁶⁾ Hk. III : 2 cz. 7. §-a.

telen, hogy régenten Erdélyben ilyen gerébségeknek nagyobb száma is volt¹⁾.

e) Némileg ezekhez hasonlóak voltak Magyarország éjszaki vármegyéiben különösen, Trencsin-, Liptó- és Árva-megyékben az u. n. *soltész-ségek* (*Scultetiae*)²⁾, melyeket azonban már Mária Terézia az urbarium behozatalának alkalmával az 1773. január 20-ki 5868. sz. a. legf. rendelete által megszüntetett³⁾.

f) Végre említendők az egyes rumán községekben egykor főnállt *kenézségek* (*keneziatus*) is⁴⁾, melyeknek hasonló természete volt. Van okmányi tudomásunk hogy ilyen kenézségek nagy számmal Máramaros és Hunyadmegyékben léteztek.

Mindezek a magyarországi particularis jogok szempontjából különös figyelemre méltók.

C.

Jelen fejtegetésemnek feladata egyedül az lévén, hogy a Magyarországon egykor főnállt, és az ugyan-

¹⁾ Ezekről az erdélyi írók gyakran tesznek említést, p. o. Siebenbürgische Quartalschrift VII. köt. 94. sk. 11.; Schaser: De jure Flandrensi 25. sk. 11.; Reschner: De praediis 9. sk. 11.; Eder: Observationes ad Felmerum 119. sk. 248. 255. 11.; Schuler Károly: Umriss und kritische Studien zur Geschichte Siebenbürgens I. köt. 73. 1. és 13. sz. okmány, és II. köt. 140. 1.; Libloy-i Schuler Frigyes: Siebenbürgische Rechtsgeschichte 2. kiad. Nagy-Szeben 1867. I. köt. 26. 241. és 439. 11. — Schuler Károly id. m. II. köt. 142. sk. 11. ilyenmű gerébségeknek tiz érdekes példáját említi.

²⁾ Schwartzner Márton: De Scultetiis, Buda. 1815.

³⁾ Pfahler Károly: Jus Georgicum Regni Hungariae, Keszthely 1820. Bevez. CXXXIII 1.; v. ö. Pauly Károly: Constitutio Rei Urbariae Regni Hungariae. Bécs 1817. 155. és 511. 11.

⁴⁾ A kenézségekről 1. Kovácsóczy: Árpádia II. köt. 38. 1. — Kenderessy Ferenczet Thaisz András »Sas« című folyóiratában II. köt. 1831. 23. 1. — Vizsgálódás az erdélyi Kenézségekről, Nagy-Enyed 1846. — Gróf Kemény József: Ueber die ehemaligen Knesen und Knesiate der Walachen in Siebenbürgen, Kurz Antal, Magazin für Gesch. stb. Siebenbürgens, II. köt. Brassó 1846. 286. sk. 11. stb

itt jelenleg főnálló jogrendszernek körében az országos jog és a particuláris jogok közti viszonyt tárgyzó kérdéseket az összehasonlító módszer szempontjából megvizsgáljam; nem szükséges, hogy a jogtudományi metaphysica álláspontjára emelkedve, a jogéletnek terén észlelhető jelenségeknek utolsó alapját és okait nyomozzam, vagy phaenomenologicus vizsgálódások útján a társadalmi rend keletkezésének és főnállásának alapelveit keressem. Itteni hivatásomnak eleget teszek, ha az összehasonlító módszer kívánalmaihoz képest előbb az *analysis* útján — a társadalmi fejlődés általános menetét szem előtt tartva — a bárhol és bármi időben is a jogalakulás és jogrendezés alkalmával fölmerült jelenségeket, s az azoknak alapul szolgált tényezőket constatálom; a *zután* pedig a *synthesis* útján ezen tényezők működésének irányait és hatásának eredményeit az itt szóban lévő kérdésre nézve meghatározni igyekszem.

A jogalakulásnak és jogrendezésnek minden időben és minden népeknél két főtényezőjét kell megkülönböztetni, az államnak jogszabályozó hatalmát a törvényhozás útján, s a népautonomiát. Mindkettőnek van sajátos természet; s úgy szintén mindkettőnek működése is belső momentumaihoz képest külsőleg különféle módon nyilvánul. A kettőnek eredményei is a társadalmi életnek számos és sokféle irányzatai és ténykörülményei által vannak feltételezve.

Általános jelenség az is, hogy valamennyi európai államok jogrendszereiben a jogszabályozás említett mindkét tényezőjének hatása és eredményei az országos jogban nem kevésbé mutatkoznak, mint a particuláris jogokban.

S ehhez képest találjuk és észlelhetjük a jogalkotás terén az államtörvényhozás és a népautonomia eredményeit a fent egybeállított jogrendszerekben.

Névszerint a római jognak tekintetben hármas jelentőségét lehet megkülönböztetni; magában véve, jogtörténeti befolyásához képest, melyet a középkor és az ujkor jogrendszereire gyakorolt, s legislatív értelemben, a mennyiben néhány törvényhozás által — mint szokás mondani — recipiáltatott.

A római jog alkotó és rendező tényezőinek tűzetes tanulmányozása itt, hol azt tulajdonkép csak mint az újabb európai jogélet előzményét vesszük szemügyre, feladatunkhoz nem tartozik. Különben is erre nézve a tiszta római jogról készült valamennyi tan- és kézikönyvek részletes adatokat tartalmaznak. Fentebb is róla egyedül annyiban szóltam, a mennyiben annak rendszerében a birodalmi jog és a particularis jogok közt sajátos szempontokat tüntet fel. Kétségtelen ugyanis: *a)* Hogy tulajdonképi törvényhozásnak, ezen szó mai értelmében, a rómaiaknál a köztársaság korában még nem volt helye, s a császárság korában csak annyiban, a mennyiben a »Constitutiones Principum« annak megfelelő kiindulási és czélpont szerint készültek; *b)* Hogy a népautonomiának is a rómaiaknál más értelme volt, mint mai időben. Mert a római társadalom és jog fejlődésében csak az államlét általános rendezésének eredményei bírván jelentőséggel; az, mit nemzeti elemnek neveznek, s a mi a népvándorlás óta Európában a társadalmi és jogi lét alakulásának és rendezésének egyik hatalmas és kiválólag jellemző tényezője lett, arra hatással vagy befolyással nem volt. *c)* A római jog és a későbbi jogrendezések közti ezen nevezetes ellentét alakilag nem kevesbé, mint anyagilag jelentékeny volt; mert nemcsak az anyagi jogintézményekben, hanem az egész rendszer formaszerű rendezésében is fontosnak mutatkozott; *d)* Hogy a római jog teljesebb kifejtésének korában a szokásos jognak jelentősége mindinkább csekélyebb lett: de annál nagyobb fontosságot nyert a szakképesítettség (praetori jog) és a tudomány (jogtudósok fejtegetései és nyilatkozatai); *e)* Hogy ezen előzményeknél fogva a római jogrendszerben a particularis jogok határozott nemzeti szint nem mutatnak, és csak provinciális, városi vagy vidéki jogok voltak, melyek a területiális, helyi, vallásos és kulturai sajátágnál semmi egyéb jelentőséggel nem bírtak.

Egészen más szempont alá esik a római jognak hatása a középkori jogrendszerek kifejlesztésére és tökéletesítésére. Kétségtelen ugyanis, hogy ennek folytán a római jog a középkor jogtörténetének egyik igen érdekes tényezője

volt¹⁾: melynek részletesebb vizsgálódásába mindazáltal itt nem bocsátkozom. Csak általános jellemzéseül emelem ki azt, hogy kettős iránya volt, az egyik doctrinális, a másik pedig gyakorlati. Az előbbi a középkori jogiskolák működéséből indult ki, a glossában nyert határozott nyilatkoztatást és formulázást, és egész Európának középkori tudományosságában és irodalmában mutatkozott hatályosnak egyaránt. Az utóbbira csak azon országokban találunk, melyeknek területe egykor a római birodalomhoz tartozott, és későbbi jogfejlődése a római joggal nem szakított (p. o. Olaszországban, déli Franciaországban, sőt némileg Spanyolországban is), s melyekben ennek következtében később is több oly intézmény állt fön, melyek a római jogban gyökereztek. Ellentétet képeznek azon országok, melyekben a római jognak ilyenmü gyakorlati jelentőségére nem találunk²⁾).

De fontosabb ennél még az u. n. *receptio*, mely a római jogot néhány államban, p. o. a német birodalomban, utólag emelte kötelező erőre. Ez azonban az országos jog és a particuláris jogok közti viszonyra döntő befolyással nem volt; s nevezetes, hogy míg Franciaországban a római jognak gyakorlati érvénye később az ottani egységes országos törvények codificatiójának főtámaszát képezte, a német birodalomban éppen a római jognak receptiója eredményezte a particuláris jogok teljesebb kifejtését³⁾. Különben minden feltételezések közt kétségtelen, hogy a római jognak receptiója a fönálló törvények codificatióját hatályosan elősegítette.

A római jognál itt sokkal érdekesebbek reánk nézve a középkor és az ujkor törvény- és jogrendszerei.

¹⁾ Wenzel Gusztáv: Egyetemes Európai Jogtörténet 97. 372. ll.

²⁾ Például szolgálgának a skandináviai országok. »Da die skandinavischen Gesetzgeber — mond egy újabb író — das römische Recht, dem die neueren Völker eine Masse von Grundsätzen entlehnten, nicht kannten; so konnten sie mehr als jene, ihre Bestimmungen der Natur des Bodens, und dem Charakter seiner Bewohner anpassen « Schmidt Fr.: Schweden unter Karl XIV. Johann, Heidelberg, 1842. 197. l.

³⁾ A római jognak a német birodalomban történt receptiójára nézve igen érdekes munka: Stölzel Adolf: Die Entwicklung des gelehrten Richterthums in deutschen Territorien, két kötet, Stuttgart, 1872.

Mert szorosán véve ezek képezik az Európában főnálló jogi rendnek tulajdonképi történeti alapját; úgy hogy korunknak nevezetesebb jogfejléményeit, s névszerint a magyar jogot is, közvetlenül végeredményeiknek kell tekinteni, melyekkel szemben a római jognak csak alárendelt jelentősége van. S noha az összehasonlító módszer analysisának nem képezik oly alkalmas és biztosan használható tárgyát, az egyes jelenségek combinációjából a fejlődés uralkodó irányzatait mégis könnyen felismerhetjük.

S így itt a jogrendezés két főtenyezőjének, t. i. az álmotörvényhozás és a népautonomiának állásában sem az egyformaság, sem a stabilitás lényét és jelenségeit nem észlelhetjük ugyan: de ennek okát nem annyira a korszellem ingadozó hatásában, mint egyes eseményekben kell keresnünk, melyek egyik-másik országban magát a jogrendezést zavarták, s a viszonyok általános fejlődésének természetszerű menetét itt-ott akadályoztatták.

Ez különösen az államháatalomnak a főnállott jog rendezésére gyakorolt befolyásán mutatkozik. Mert az egyes törvényhozások a legkülönfélébben működtek; hol — mint Franciaországban, az ibériai félsziget államaiban és Alsó-Olaszországban — a királyok tulnyomó elhatározása mellett, hol — mint a skandináviai országokban, s a nagyobb önállóságra emelkedet éjszakolaszországi és a hanzavárosok községeiben — a népgyűlések tekintélyes részvételével, hol — mint először Angliában, s ugyszintén Magyarországon, később a német birodalomban is — rendezett birodalmi és országgyűlések hozzájárultával. S a megállapított szabályoknak is több nemét kellett megkülönböztetni, kiválólag tulajdonképi törvényeket és fejedelmi privilegiumokat (Angliában u. n. cartákat), melyeknek nemcsak alakilag különböző hatása volt, hanem tartalomra nézve többféle jelentősége is. Mert a dolog természetében fekszik, hogy a csupán alkalmi törvényeknek más hatása volt, mint azoknak, melyek állandó szabályt foglaltak magukban, s hogy az utóbbiak közt is nagyobb jelentőség volt azoknak, melyek általánosabb elveket tartalmaztak, mint azoknak, melyeknek szabályozása csak egyes esetekre vagy viszonyokra vonatkozott.

A népautonomiára nézve a tulajdonképi középkort, s a XIV. század ótai időket kell megkülönböztetni. A középkort ugyanis a népautonomia virágzó korának lehet nevezni, úgy hogy akkor a szokás, a vidéki, városi és községi statutumok, a német »Weisthum«-ok, a francia »coutume«-k, a spanyol »fuero«-k stb. voltak a jogszabályozásnak irányadó alap-eleme. S itt ismét a dolog természetében feküdt, hogy az egyes államok lakosainak nemzetisége mindenütt az ezen úton keletkezett társadalmi és jogi rendre nagyobb-kisebb befolyást gyakorolt. A XIV. századtól kezdve azonban mindenütt nevezetes fordulat állt be, mely a XV. századnak vége óta az államhatalomnak a népautonomia irányában határozott túlnyomóságát eredményezte.

S ezen eseményeknek felelt meg a fentebb jelzett államokban az országos jog és a particuláris jogok közti viszony is. Kétségtelen tény az, hogy a középkorban a particuláris jogok mindenütt túlnyomók voltak. Az országos jog, melynek jelentősége a XIV. század óta nagyra emelkedett, a XV. századtól kezdve uralkodóvá lett, úgy hogy ennek irányában a particuláris jogok csak alárendelt állással bírtak. Az óta pedig folyton folyva a jog rendezésére oly tényezők kezdtek hatni, melyek a particuláris jogok érvényének körét mindinkább szűkebb korlátok közé szorították. Ilyenek voltak a XIV. században a római jog doctrinális tekintélyének emelkedése, mely néhány országban annak formászerű receptiójához vezetett; a XV. században az államhatalomnak határozottabb kifejtése, szilárdulása és öszpontosulása; a XVI-ik században a bölcsészeti szellemnek ébredése, mely a XVII. század óta a jogtudomány művelését is áthatotta, s a törvényhozás gyakorlásának is egyik irányadó momentumává lett stb.

Ezeket előre bocsátva, ha a fentebbi — Magyarországon az országos jog és a particuláris jogok közt főnállott viszonyt tárgyazó fejtegetésemnek eredményeit egybefoglalom: több tekintetre találunk, melyek az összehasonlító jogtudomány szempontjából fontosak és érdekesek.

1. Mindenekelőtt a magyar jog fejlődési terének nagy terjedelme, s magának ezen fejlődésnek extensiv nagyszerűsége tűnik szembe. Valamint a Közép- és Al-Duna völgye

volt Magyarország államléte kifejlésének mintegy természet-szerű színhelye, úgy hogy azt az ezen folyam két oldalán elterülő síkságok, és azon vidékek képezték, melyeket a Kárpátok, az Alphavasok és a Balkán heglánczai körülvonaloznak: úgy ugyanazon terület volt a magyar jog fejlődésének tere is. Ehhez képest azon országok és vidékek, melyekre a magyar koronának hatalma nem terjedt, noha rövidebb-hosszabb ideig királyaink birtokában voltak, ide nem számíthatók. Ilyenek voltak IV. Béla király korában Styria, Nagy Lajos király korában Sicilia, utóbb Lengyelország; I. Mátyás király korában Ausztria, Styria, Karinthia és Kraina, melyeket tényleg, s Morvaország, Slézia és a két Luzsicza, melyeket az 1478-diki olmützi békekötésnél fogva zálogképen birt. Mindamellett itt nem a geographiai, hanem a kulturai momentumok szolgálnak zsinórmértékül. S azért, noha a törökök a XV. században nemcsak a magyar korona déli tartományait árasztották el, hanem a XVI. és XVII. századokban az anyaországnak nagyrészét is is elfoglalták, sőt másfél évszázadig fővárosát, Budát is birták; a törökök joga mégis, midőn a magyar jogról van szó, határozottan és elvileg tekinteten kívül marad: míg másrésről Siciliát és Lengyelországot, melyeknek elseje Magyarország jogára némi specíficus befolyást gyakorolt¹⁾, utóbbika Magyarországtól sok intézményt tanult el (p. o. a XIV. századi módus exercituandi egyes részeit, a leánynegyedet stb.), egészen említés nélkül nem hagyhatjuk.

2. Minthogy már kimutattam, hogy általánvéve minden jogalkotásnak és jogfejlésnek két főtényezője van, t. i. az államhatalom részéről a törvényhozás, s a nemzet részéről a népa autonomia; itt különösen a magyar jogra vonatkozólag ezen két jogalkotó tényező jelentőségét kell meghatároznom. Mivel pedig nem dogmaticus szempontból a gyakorlati magyar jog elveiről és tantételeiről szólok, ha-

¹⁾ »Processus iste iudiciarius et usus processuum, quem in causis inchoandis, prosequendis discutiendis et terminandis observamus, regnante domino Carolo Rege per eundem ex Galliarum finibus (helyesebben »ex Sicilia«) in hoc Regnum inductus fuisse perhibetur.« Werbőczy Hk. II: 6 12 §.

nem az összehasonlító jogtudomány magasabb álláspontjára emelkedve, feladatomúl azt tűztem ki magamnak, hogy jogunk keletkezésének és fejlődésének, s jogrendszerünk főnállásának mélyebb momentumait és feltételeit az országos jog és a particuláris jogok közti viszonyra nézve, kifejtsem: itt törvényhozás neve alatt nem kizárólag az országos törvényeknek a magyarországi 1791 : 12. tcz., és erdélyi 1791 : 7. tcz., s a társországok tekintetében az 1868 : 30. tcz. 47-ik §-a szerinti megállapítását, hanem Werbőczy Hármaskönyve II : 6. címjéhez képest általában az államhatalom jogalkotó működését értem, mely névszerint királyi privilegiumok formájában is nyilatkozik. Sőt itteni feladatomra nézve a királyi privilegiumok annál fontosabbak, minthogy a particuláris jogok Magyarországon többnyire ilyeneknek alapján keletkeztek és állnak fön. A népa utonomia hatása és jelentősége is a koronként érvényben volt, illetőleg a főnálló legiscativ jogrendezés által feltételeztetik.

3. Ezek azon praemissák, melyek szerint a magyar anyarszágon az országos jog és particuláris jogok közti viszonyt közvetlenül kell meghatározni. Az előbbi kapcsolt részek és Erdély, s úgy szintén a székelyek, az egyes vármegyék, és az 1870. óta szabályozott municipiumok particuláris jogai főnállásának alapja maga a törvény. Mindamellet a privilegiumok itt is többször alkalmazvák. Például szolgáljon II. Ulászló királynak Budán 1496-ban »in festo Conceptionis Beatae Mariae Virginis« kelt privilegiuma, melylyel Slavonia különös czimert nyert¹⁾; valamint az erdélyi székelyek számos privilegiuma, és azon királyi privilegiumok, melyekkel egyes vármegyék pecsétjei szabályoztattak. Az erdélyi szászok, a szabad királyi városok, és a szabadalmazott kerületeknek pedig valamint köztörvényhatósági állása, ugy ennek alapján particuláris jogaik is eredetileg privilegiumok utján voltak megállapítva; olymódon, hogy azoknak

¹⁾ Kercselics Boldizsár: De Regnis Dalmatiae, Croatiae, Slavoniae Notitiae praeliminare, Zágráb s. a. 301. l; — Fejér György: Croatiae et Slavoniae cum Regno Hungariae nexus et relationes. Buda 1839. 46. l. — Kukuljevics Iván: Jura Regni Croatiae, Slavoniae et Dalmatiae I. köt. Zágráb, 1862. 234. l.

statutumai, s a reánk nézve egyes fontosabb kérdésekről hozott törvények többnyire csak azon elveket és tételeket fejtették ki részletesebben, melyek a privilegiumokban foglaltatnak.

4 Magyarország jogtörténetének szempontjából főérdekű, de egyszersmind fölötte nehéz kérdés az, mely a magyar korona adnectált országainak jogai és a magyar anyaországnak joga közti viszonyt tárgyalja. Kétségtelen, hogy az anyaország joga a törzset képezte, mely körül az adnectált országok jogai csoportozvák. Kétségtelen azonkívül, hogy az anyaországnak joga ezeknek mindenikére nagyobb-kisebb befolyást gyakorolt, valamint hogy ezt fentebb még Galiczia, Lodoméria és Bulgaria jogaira nézve is kimutattam. De másrésről bizonyos lévén, hogy ezen országoknak állása szemben a királylyal, a koronával és az anyaországgal államszerződések és privilegiumok által volt meghatározva: minthogy ezek nem valának egyformák, ezen különféleség mutatkozik a területükön főállott jogok tekintetében is, úgy hogy általános elvet ezekre nézve megállapítani lehetetlen. Nem marad tehát egyéb hátra, mint az összehasonlító jogtudomány szabályait követvén, hazai jogunknak ezen főérdekű kérdését a más európai jogrendszerekben találtató analog kérdésekkel egybefoglalni, s az összehasonlító módszer analyticus eljárásának útján tájékozottságot és utbaigazítást keresni.

Ezen eljárásnak eredménye az, hogy itt se nem a tiszta coordinatióra találunk, se nem azon organicus belső összefüggésre, mely határozott alárendeltséget vagyis subordinatiót eszközölhetett volna ki. A magyar anyaország joga és az adnectált országok jogai közti viszonyban oly rendszert észlelünk, mely a coordinatio és a subordinatio sajátos kombinációjára volt alapítva, s melynél fogva amazt országos jognak, ezeket particuláris jogoknak kell ugyan nevezni, a nélkül azonban, hogy ezen jellem minden részletben határozottan és világosan tűnnék szembe. Csak a más európai államok jogrendszerein észlelhető analog jelenségekkel való összehasonlítás azt mutatja, hogy számos és fontos részletes eltérések mellett is, egészben véve oly hasonlatosságnak, sőt némiben oly egyformaságnak is van helye, hogy ezeknek segítségével

a magyar jognak ezen fontos kérdésére nézve is teljes tájékozottságot nyerünk. Így kétségtelen, hogy azon foederatív rendszerre nézve, mely szerint, valamint a többi hun-scytha országok egykor szerezték, úgy Magyarország is alakult: a régi római birodalomnak — mely szintén a foederatio elve szerint volt rendezve — állapotai sok igen érdekes hasonlatosságot nyújtanak; állam- és jogtörténeti előzményei pedig az itt szóban lévő kérdésre nézve több tekintetben nevezetes felvilágosítást nyújtanak. Kétségtelen azon kívül, hogy Dalmatia, Horvátország, Bosznia, Cumania, s az ezen utóbbinak egykori területén később keletkezett havasalföldi és moldvai vajdaságok oly jogokat használtak, melyek lényeges részeikben az anyaország jogához nemcsak organicus, hanem bizonyos filiatíói kötelekkel voltak fűzve, úgy hogy köztük a subordinatio viszonya félreismerhetlen, milyenhez hasonlóra az egykori német birodalomban, Olaszországban, a skandináviai országokban, az orosz birodalomban és a régi Csehországban is találunk. Kétségtelen végre, hogy Szerbia, Galiczia, Lodoméria és Bulgaria egykori jogrendezése oly törvényeknek alapján történt, melyek a magyarországi törvényekkel és a magyar joggal általános belső organicus összeköttetésben nem álltak; a mihez képest ezek közt lényegre nézve a coordinationnak bizonyos viszonya állt fön, mely azonban, külsőleg egyes, és pedig inkább politikai és társadalmi, mint tulajdonképi jogi momentumok által szorosabban volt összefűzve; valamint ehhez hasonló jelenségeket az 1789. előtti Francziország, az iberiai félsziget előbbi országai, és az egykori Lengyelország is felmutattak, s Nagy-Britannia és bizonyos tekintetben az orosz birodalom mutatnak fel jelelleg is.

5. Különben meg kell még jegyeznem, hogy noha a jognak tudománya az általam itt fejtegetett kérdés megoldásának folytán nemcsak több tekintetben határozott tájékoztatást, hanem egészben véve nevezetes felvilágosítást is nyer; a joggyakorlatnak terén abból fontos következtetéseket vonni még sem lehet. Csak annyiban szükséges azt itt is szem előtt tartani, a mennyiben a praktikusoknak szintén tudniok kell, hogy a jogászai szaktudomány oly hatalom, melynek ter-

mékenyítő hatása hiányozván, foglalkodásuk minden neme-
sebb emelkedettséget nélkülözni fog.

Mindezeket az összehasonlító módszernek analysisa
constatálván, azokhoz képest a *synthesis*, a jogalkotó
tényezők összhatásának formáit hozza tisztába. S e tekintet-
ben meg kell jegyeznem, hogy a jogalkotásnak azon irányzatai,
melyeket Werbőczy a Hármas könyv bevezetésében és II: 6.
czimjében kifejtett, vagy melyek az előbbi királyi Curia
1769-ki döntvényeiben foglaltatnak, a mai jogtudomány ki-
vánalmainak, s jelen törvényhozásunk feladatának többé meg
nem felelnek. S ezen szempontból, minthogy korunknak jogi
öntudata hármas irányt emelt érvényre, mely a főnálló jog
megállapításában és a társadalmi rend szabályozásában min-
denütt zsinórmértékül szolgál, t. i. a törvényhozás, jogszol-
gáltatás és a tudomány irányait; a magyar jog tanulmányo-
zásában és művelésében is ezen hármas irányhoz képest kell
eljárnunk.

* * *

Eddigi fejtegetésemnek alapján — úgy hiszem — már
képesek vagyunk azon kérdésre határozott feleletet adni,
hogy hazai jogrendszerünkben jelenleg minő viszony áll fön
az országos jog és a particularis jogok közt?
s magánjogunk ujjaalakulásában minő jelentőséget kell
ezen viszonyoknak tulajdonítani?

Országos jogunkat e tekintetben úgy veszem
szemügyre, miként az az 1861-ki Országbirói Értekezlet u. n.
ideiglenes törvénykezési szabályai által állapított meg,
melyek szerint az előbbi hazai törvények, a mennyiben ez a
közhitel megrendítése s a magán-jogviszonyok sérelme és a
törvénykezés főnakadása nélkül történhetett, ismét, és pedig
úgy visszaállítottak, hogy — mig az alkotmányos törvény-
hozás rendszeres művét befejezhetné — az országbirói ta-
nácskozmány által megállapított határozatok ideiglenes in-
tézkedésekképen szolgáljanak zsinórmértékül. Az Országbirói
Értekezlet 1861. január 23-kától márczins 4-kéig tartotta
tanácskozásait, melyeknek végzéseit az 1861-ki országgyűlés-
nek alsó háza június 22-ki, s a felső ház július 1-jei ülésében
tették magukévá, és Ő Felsége is ennek folytán hagyta hely-

ben. Azóta pedig a magyar törvényhozás számos részletes határozmányokat állapított ugyan meg, de rendszeres organicus változásokat nem tett.

A particuláris jogokra nézve tehát azon elvek maradtak érvényben, melyeket Werbőczy Hármaskönyvének III. része, az 1723-ki törvények, és az Országbirói Értekezlet kijelöltek. Az 1855-ig főnállt erdélyi jogban a két utóbbi szabályozás nem bír érvénnyel; ellenben itt a Hármaskönyvön kívül az 1541—1854-ki fejlődési eredmények, a mennyiben későbbi törvények által megszüntetve vagy megváltoztatva nincsenek, tekintetbe veendők. A dolog természetében fekszik, hogy a magyar szent korona régibb adnectált országainak jogai tekinteten kívül maradnak. De valamint Magyarország 1867. évi törvényei, úgy a társországoknak 1868. évi törvényei is alkotmányszerű érvényök szerint szabályul szolgálnak.

Ehhez képest a particuláris jogoknak általán véve kettős alapja van: egy országos, mely országos törvényekben áll, és egy particuláris, mely helyhatósági statutumok, községi intézkedések és szokás által, tehát a népautonomia alapján érvényt nyert. Az előbbi az országos jog és a particuláris jogok közti organicus összefüggést közvetíti; az utóbbi a particuláris jogoknak részletes kifejtését eredményezi.

Látjuk ezekből egyszersmind azt is, hogy a particuláris jogoknak fősúlypontja nálunk a helyhatósági statutumokban fekszik, melyekre nézve a következő szabályok szolgálnak zsinór-mértékül.

Werbőczy szerint ¹⁾ »semmi oly közönség (Universitas), mely nem bír saját törvényhatósággal, nem hozhat statutumokat. Ezt is oly esetekben, melyek az isteni és emberi törvényeket meg nem sértik, úgy hogy statutumok valami jogtalanságot vagy kárhozatot magukban ne foglaljanak, és mások jogainak világos ártalmára és sérelmére ne legyenek. S a közönségek efféle statutumai egyedül köztük és körükben érvényesek és kötelezők. A vidékiek és más közönségbeliekre pedig, kiknek azok keblében jószágaik és birtoki jogai

¹⁾ Hk. III : 2.

nincsenek, nem terjednek. Efféle rendeleteket és statutumokat pedig a nép többségével és józanabb részével kell hozni és megállapítani.«

Ezen szabályoknak értelmében tehát jogérvényes helyhatósági és municipális statutumoknak kellékei a következők: 1. hogy a közönségnek vagy községnek, mely statutumokat hoz, önálló törvényhatósága legyen; 2. hogy annak gyűlésén hoztassanak, melyre mindazok meghíva legyenek, kik a közönséget vagy községet képezik avagy képviselik; 3. Illó tanácskozás után, a jelenlévők szótöbbségével vagy józanabb részével (cum maiori et saniori parte populi), s ha az egyesek jogainak megszorítása van kérdésben, egyhangu szavazatokkal; 4. a statutum sem az ország törvényeivel vagy szokásaival, sem az egyesek magánjogaival ne ellenkezzék; 5. fontosabb esetekben a királynak helybenhagyása is szükséges¹⁾.

Azért a helyhatósági statutumoktól különböznek; 1. egyes testületek szabályai; 2. a czéhek szabályai²⁾; 3. társasági szerződések p. o. közbirtokosok közt; 4. önálló törvényhatósággal fel nem ruházott községek szabályai³⁾; 5. közös érdekű vállalatok végett összeállott társaságok szabályai⁴⁾. Ezeknek érvényességét és hatását az országos törvény vagy királyi privilegium netaláni engedélye és határozata⁵⁾, részint — a mennyiben szerződési viszonyról van szó — a szerződések természete szerint kell megítélni.

Ezen elveket legujabb törvényeink fön is tartják, azon

¹⁾ Lásd p. o. az 1635 : 8., 1715 : 120. tezikket. V. ö. Hk. III : 2 cz. 2. és 7. §§-ait. Vannak példák, hogy helyhatósági statutumokat az országos törvények megsemmisítettek; p. o. 1647 : 78. (19. §) 79 ; és 1715 : 70. és 120. (4. §.) tezk.

²⁾ Vannak példák, hogy egyes czéheknek ártalmas szabályai az országos törvényhozás által voltak megsemmisítve, p. o. 1715 : 79., — 1723 : 74., 1729 : 10. tezk.

³⁾ P. o. Hk. III : 33. cz. 4. §.

⁴⁾ P. o. a folyószabályozások vagy vasutak építése végett összeállt társulatok.

⁵⁾ Hk. III : 2 tez. 7. §.

módosításokkal, melyek a magánjogunkban alapelvül elfogadott törvény előtti egyenlőségnek következményei. Névszerint :

Az 1870. 42. tcz. szerint az önálló törvényhatóság szabályrendeleteket (statutumokat) önkormányzati hatáskörének korlátai közt alkothat (2. §.). A szabályrendeletek a törvénynyel s a kormánynak hatályban lévő szabályrendeleteivel nem ellenkezhetnek, a községek (falvak, mezővárosok) önkormányzati jogait nem sérthetik, és csak a szabályszerű kihirdetéstől számítandó 30 nap után hajtathatnak végre (5. §.). A szabályrendelet, ha csupán helyi érdekű, a törvényhatóság területén; ha közérdekű, az egész országban kihirdetendő. (6. §.) Szabályrendeletek ellen az érdekeltek a szabályszerű kihirdetéstől 30 nap alatt az illető miniszterhez folyamodhatnak. A miniszter a törvényhatóság meghallgatása után végérvényesen határoz. A szabályrendeleteket felfüggesztő vagy megsemmisítő kormányrendelet indokolandó (7. §.).

Az 1871. 18. tcz. szerint a községek is saját belügyeikben szabályrendeleteket alkothatnak (22. §.) úgy azonban, hogy fontosabb ügyekre vonatkozó határozatok, melyek taxatív módon megállapítvák, csak a törvényhatóság jóváhagyása után hajthatók végre, s hogy a törvényhatóság határozata ellen 15 nap alatt a község a belügyminiszterhez folyamodhatik. Ha a törvényhatóság a határozat felterjesztését követő legközelebbi közgyűlésében, vagy a kormány a felfolyamodás folytán tett felterjesztés beérkezésétől számítandó 40 nap alatt nem nyilatkozik, a község határozata, hallgatag helybenhagyottnak tekintetik, és végrehajtható (26. §.). Ugy szintén az érdekeltek is a község minden sérelmes határozatai ellen a törvényhatósághoz, és onnan a belügyminiszterhez folyamodhatnak (27. §.). A község szabályrendelete, azon kívül a törvénynyel, a kormány és törvényhatóság hatályban lévő szabályrendeleteivel nem ellenkezhetik; a törvényhatósághoz azonnal felterjesztendő, és csak annak nyilvános vagy hallgatolagos jóváhagyása után hajtathatik végre (29. §.). Olyan szabályrendelet, mely ezen rendeletbe ütközik, a törvényhatóság által megsemmisítendő. A törvényhatóság megsemmisítő határozata a belügyminiszterhez felebbezhető (30. §.).

Egyesek a sérelmes szabályrendeletek megváltoztatásáért a községhez, s a községnek e tárgyban hozott sérelmes határozata ellen a törvényhatósághoz, s onnét a belügyministerhez folyamodhatnak (31. §.). A község az önkormányzati jogát képviselő testülete által gyakorolja (34. §.).

Ujabb törvényhozásunk ezen határozatainak gyakorlati jelentőségét akkor fogjuk tökéletesen megítélhetni, ha azon változásokat is szemügyre vesszük, melyeket köz- és jogéle-tünk a mult századnak kezdete óta tapasztalt.

Kétségtelen, hogy már a III. Károly törvényeinek foly-tán beállt reformok sok nevezetes változást eredményeztek, s névszerint a hatalmas birtokosok tulnyomó befolyását szű-kebb korlátok közé helyezték. Itteni feladatomra nézve egyik nem érdeknélküli példáját látjuk a nagybirtokosok összes job-bágaik és cselédjeik fölötti urihatalmában, melyet az 1723-ki törvények nevezetesen megszorítottak¹⁾. De ezen változások mélyebben csak a nemesség jogi állására hatottak, melyre nézve mind Magyarországon, mind Erdélyben sok viszony közvetlenül az országos törvény által szabályoztatott; má-sokra vonatkozólag a vármegyei hatóságok illetékessége lett megállapítva. Csekélyebb volt a változás a városok körében főnálló jog tekintetében. A kapcsolt részekben, a szabadal-mazott kerületekben, Erdélyben a székelyföldön és a Király-földön pedig az előbbi szabály csaknem változatlanul meg-maradt. Végre mai magánjogunk szempontjából, melyben a törvényelőtti egyenlőségnek elve általános érvényre van emelve, megjegyzendő, hogy a parasztságnak joga az országos törvényhozásnak gondoskodásában 1791. előtt csak csekély mérv szerint részesült.

¹⁾ Jogtörténelmi kéziratgyűjteményemben bírok egy rendtartást, melyet az akkori gróf Eszterházy Pál szent-mártoni (Mattersdorf) pász-torai számára Fraknóban 1668. május 25-én német nyelven kiadott, s melyet I. Lipót király 1668. szeptember 28-án, és ismételve 1702. decem-ber 23-án privilegialis formában megerősített. Ez az egykori földesuri hatalom gyakorlásának annál érdekesebb példája, minthogy több oly pontot tartalmaz, melyeknek rendezését — mint fentebb láttuk — az 1723 : 66. tcz. a megyei hatóságokra bízta, úgy, hogy azóta a földesurak ilyeneket már ki nem adhattak.

A dolog természetében feküdt tehát, hogy ezen conjuncturák közt a particuláris jogoknak nagy önállósága volt,¹ s hogy a privilegiumok alapján történt rendezések a szabályozott particuláris jogoknak külön alakulását foglalták magukban.

Az 182^{5/7}-ki országgyűlés után, mely jogéletünknek új aeráját nyitja meg, de kiváólag az 1848-ki törvények következtében, melyek jogunk régibb elveivel határozottan szakítottak, a particuláris jogok sem privilegialis különállásukban, sem az országos joggal coordinált előbbi statutarius kizárólagosságukban meg nem maradhattak többé. S az ennek folytán a statutumokra nézve beállt változásnak kifejezést adnak a fent idézett 1870-ki és 1871-ki törvények.

Különben a statutumokkal karöltve kellett megváltoznia a többi fent jelzett particuláris jogszabályozásoknak is.

Igy névszerint a testületek közjogi jelentőségükből kivetköztetve lévén, jelenleg egyszerű jogi személyeknél nem egyebek, melyeknek egész szabályozása a főnálló közönséges magánjog elvei szerint meghatározandó.

A kereskedők az előtt nálunk létezett ú. n. gremiumai, s az iparosok czéhei, az újabb kereskedelmi és ipartörvények által megszüntetve lévén, mind az, mit Werbőczy azoknak statutumairól mond, valamint azon számos kormányrendelet, melyek az új törvények előtt ebben zsinórmértékül szolgáltak¹), jelenleg már tárgynélküliek.

Miután az új törvény szerint minden honpolgárnak valamely község kötelékébe kell tartoznia (1871 : 18. tcz. 6-ik §-a); s úgy szintén minden területnek is valamely községhez kell tartoznia (U. o. 20. §.); a községek pedig belügyeikre nézve saját kebelükben szabályrendeleteket alkothatnak : a közbirtokosok magukban állása is megszűnt jöszágaikon, s így a statutarius jog itt igen nevezetes kiterjesztést nyert.

Még fontosabb az, hogy a törvényhatósággal fel nem ruházott községek a fentidézett 1871 : 18. tcz. szerint bizonyos korlátok közt valóságos statutumokat állapíthatván meg,

¹) Kassics Ignác : A magyarországi mesterembereket stb. illető kegyelmes kir. rendelkezések kivonatai. Bécs, 1835.

ez által a statutumok fogalma nálunk igen fontos új értelmezésben részesítettett.

Végre a közös érdekű vállalatok ügyében az előtt nálunk főnállt megszorítások nagyobbára már megszüntetve lévén; miután a privilegiumok rendszerének helyébe már régén a concessiók rendszere lépett, sőt ez is már több irányban az egyszerű feljelentések rendszere által mellőztetett: magában világos, hogy itt a decentralizált particularismusnak álláspontja többé nem alkalmazható, s az ezen téren felmerülő kételyek, nehézségek és egyenetlenségek nem particularis szabályozások, hanem az általános orsz. törvényhozás elvei szerint elintézendők.

* * *

Úgy hiszem, hogy eddigi vizsgálódásaimban mindazon momentumokat kifejtettem, melyek szükségesek arra, hogy az összehasonlító módszernek alkalmaztatása mellett, az országos jog és a particularis jogok közti viszonyt magánjogunk jelen állásához képest meghatározhassuk. Fejtegetéseimnek eredményét tehát a következő pontokban foglalom össze:

1. A XIX. századnak szelleme úgy hozza magával, hogy a jogrendezésnek súlypontja mindenütt az országos jogban fekszik, mely az országos törvényhozásban bírja főorganumát. Korunknak kívánalma tehát, hogy törvénykönyvek készüljenek, melyek határozott elveknek alapján, tehát rendszeres, vagy — mint szokás mondani — codificált formában az összes országos jogot olyképen foglalják magukban, hogy az országnak területén mindenkire nézve egyaránt kötelező erővel bírnak. Ezen álláspontot a magyarországi törvényhozás 1848-ban foglalta el.

2. Mindamellettt téves felfogás volna, ha azt hinnők, hogy az európai jogéletnek jelen stadiumában akárhol is a főnálló jognak egész rendszerét anyagilag kizárólag csak egy országos törvénykönyv általános határozmányai által lehetne szabályozni. Az országos törvényhozásnak egysége és általánossága inkább csak alaki tekintetben szükséges; azon értelemben, hogy azzal coordinált más törvénynek vagy egyéb kötelező szabálynak helyt engedni nem lehet; s ha rajta kívül más szabály is bír érvénnyel, szemben vele ennek csak

alárendelt vagyis subordinált jelentősége van. Ennek két fontos következése mutatkozik.

A mennyiben t. i. geographiai, kulturai, gazdasági vagy más ilyenmü ténykörülmények, egyes vidékek vagy helységek számára particuláris jogszabályozásnak életbeléptetését, vagy a netán meglévőnek föntartását indokolják, ez — valamint eddig, úgy azontúl is — privilegiumok és statutumok formájában történhetik ugyan; de ezeknek korunk jogrendszereiben egészen más jelentősége van, mint azelőtt volt. Általán véve privilegium alatt értendő »lex quae singulare jus quaecunque introducit«¹⁾; de ott, hol rendszeres törvények főnállnak, ez már nem történhetik úgy, hogy önálló jogkörnek szolgáljon alapúl; hanem még azon esetben is, ha »privilegium cuiusque vel civitatis, vel corporis, vel officii in quo quisque est, vel conditio personarum«²⁾ említettik, mindig csak »exceptio regulae juris communis«³⁾. S így a privilegium és ennek folytán a statutum és a jus particulare is ma csak kivételt képezhet.

Ennek további következése azután az, hogy — főkép ha jövőre megállapítandó privilegiumokról van szó — azok az általános törvénybe is felvétethetnek; úgy hogy a netalán azoknak alapján keletkező particuláris jogok az országos jognak sanctiójában részesülnek.

3. S ez csaknem valamennyi újabb európai törvényhozásoknak álláspontja, melyek kellőleg indokolt particuláris jogokat nem csak fentartanak, hanem folyton folyva alkalmaztatásukat is elrendelik. Bizonyosságul szabadjon a legelőkelőbb újabb törvénykönyveknek erre vonatkozó határozataira hivatkoznom.

Első helyen emlitem a »Code Napoleon«-t, vagyis a francia polgári törvénykönyvet. A francia jogot illetőleg ugyanis itt két körülményt kell szem előtt tartanunk; t. i. hogy midőn a francia törvénykönyvek a jelen századnak kezdetén készültek, azokra a Franciaországnek területén előbb

1) Dirksen H. E.: Manuale Latinitatis fontium Juris Civilis Romanorum, Berlin 1837. 762. l.

2) L. 36. §. 2 Dig. de fidei comm. libertat. (XL. 5.)

3) Dirksen id. h.

főnállt »coutume«-knek is nagy befolyás engedtetett; s hogy azonkívül az ugynevezett »jurisprudence«, mely a főtörvénytörvénysekek itéleteiből áll, folyton-folyva a particuláris jogszabályozást is tárgyalja. S ehhez képest, noha a XII. év ventose 30-ki törvényének 7. cikke azt rendeli, hogy »à compter du jour où ces lois (azaz a Code Napoléon) sont exécutoires, les lois romaines, les ordonnances, les coutumes générales ou locales, les statuts, les réglemens, cessent d'avoir force de loi générale ou particulière dans les matières qui sont l'objet des dites lois composant le présent Code«; a más viszonyokra és más tárgyakra nézve főnállt szabályok mégis ez által nem voltak megszüntetve vagy változtatva¹⁾. Ezek tehát, — a mennyiben érvényben maradtak — a jurisprudence által folyton-folyva evidenciában tartatnak; jövőre pedig, ha bármiféle particuláris jogszabályozás szükségeltetik, a jurisprudenceban nyílik alkalom, hogy csekélyebb esetekre nézve közvetlen elintézés eszközöltessék, fontosabb esetekre nézve pedig a törvényhozás számára az irány előkészítessék, mely szerint a szükséges külön szabályokat meghatározza.

S e helyen különösen szemügyre veendő az is, hogy 1806-tól 1811-ig a francia törvénykönyvek több más országban is érvényre emeltettek²⁾, s azt az első francia császárságnak megbukása után is Belgiumban, Poroszország, Bajorország és Hassia-Darmstadtnek a Rajna balpartján fekvő részeiben, Baden nagyhercegségben, s a bécsi congressus által szervezett Lengyelországban és a krakkói köztársaságban, bizonyos, és pedig mindenütt más és más megszorításokkal megtartotta. Mindezen országokban tehát a Code Napoleon lett országos jog, s igen tanulságos, azon particuláris jogsza-

¹⁾ »Diejenigen älteren Gesetze, welche nicht das Civilrecht, sondern einen Theil des Rechts zum Gegenstande haben; ingleichen diejenigen, die ein besonderes Civilrecht (ein jus civile speciale) betreffen, hebt der Code Napoleon nur insofern auf, als seine Verfügungen mit denselben Gesetzen ausdrücklich oder folgerungsweise in Widerspruch stehen.« Zachariae Károly Salamon, Handbuch des französischen Civilrechts, 4. kiad. Heidelberg 1837. I. köt. 30. l.

²⁾ Wenzel Gusztáv: Egyetemes európai jogtörténet 736. l.

bályokat észlelni, melyek mellette érvénynyel felruháztattak.

Nagyobb érdekekkel még, mint a francia törvénykönyvek, bir itt a Poroszországnak nyolcz régibb tartományában főnálló 1793-iki »Allgemeines Landrecht für die Preussischen Staaten.« Ez az országos jog, és az egyes tartományok, vidékek és helységek particuláris jogai közti viszonyt egészen sajátos módon akkép szabályozza, hogy általános érvénynyel bir ugyan a »Landrecht,« de csak mint póttörvény (Subsidiarrecht) oly módon, hogy közvetlenül az egyes particuláris jogok alkalmaztatnak, a »Landrecht«-nek pedig csak annyiban van az egyes tartományokban, vidékeken és helységekben kötelező ereje, a mennyiben a particuláris jogok nem intézkednek. Azóta a porosz törvényhozás kettős irányban működik. Mert egyrészt azon kérdésekre és viszonyokra nézve, hol egyforma szabályozás mutatkozik szükségesnek, az egész birodalomnak szóló, tehát országos törvényeket alkot; másrészt pedig ezek mellett a particuláris jogrendezésnek is fontos tért enged, melyben az egyes vidékek különös szükségleteinek megfelelő szabályok foglaltatnak.

Ettől lényegesen eltér az ausztriai polgári törvénykönyvnek alaprendszere; mely az országos jogot általános és szabályszerinti kötelező erővel ruháztatva fel, mellette a particuláris jogok érvényének csak annyiban enged helyet, a mennyiben a fejedelem által világosan megerősítették. (11. §.) Azonban itt is kettős körülmény tekintetbe veendő, mely a particuláris jogrendezést és a particuláris jogok hatását támogatja. Mert az ausztriai polgári törvénykönyv is — hol az indokoltnak látszott — az előbbi különös szabályoknak befolyásával készült; a minek folytán annak — leginkább újabb — commentátorai az előbbi német birodalom közönséges, az egyes tartományok provinciális, s a lakosok származásához képest azok nemzeti jogainak használása mellett magyarázzák meg a törvénykönyv számos §§-ának értelmét.¹⁾

¹⁾ V. ö. Unger József: System des österreichischen allgemeinen Privatrechts I. köt. Lipse 1856. 12. sk. II. — Schwanert az előbbi német közönséges jogot; Weiske Gyula a német nemzeti jogot használ-

De azonkívül sok egyes provinciális intézmény maradt érvényben később is, p. o. a hűbéri, paraszti stb. jog körében, melyeknek tehát inkább gyűjtéséről és korszerű külön reformjáról, mintsem mellőzéséről kellett gondoskodni.¹⁾ S ehhez képest a particuláris jogképzésnek, az ausztriai birodalom német tartományaiban is, kezdettől fogva részint utólagos rendeletek, részint valóságos törvény útján nevezetes tér engedtetett; sőt a mennyiben p. o. a polgári törvénykönyv 288. 289. és 1142. §§-ai bizonyos jogi szabályokat az »országos szerkezettől« (Landesverfassung), az 1146. §. a tartományi szerkezet és közrendtartási szabályoktól (Verfassung der Provinz und politische Vorschriften), az 1132. §. a tartományi törvényektől (Provinzialgesetze) függökké teszik, saját maga is ezen jogképzésnek nyújt támaszt.

S összhangzásban ezzel történt 1853. és 1854. az ausztriai polgári törvénykönyvnek Magyarországon, a társorszá-

ták az ausztriai polg. törvénykönyv egyes határozmányainak értelmezésében. A törvénykönyvnek néhány §§-a az előbbi lengyel jognak mintájára készült.

¹⁾ E tekintetben szabadjon Zeiller Ferencznek, ki az ausztriai polgári törvénykönyv alaptervének volt szerzője, szavaira hivatkoznom: »Die bürgerlichen Gesetze sollen den besonderen Verhältnissen des Staats, für welchen sie gegeben werden, angemessen sein stb. Hier tritt die Frage ein, ob man nebst dem allgemeinen Gesetzbuche noch Provinzial-Gesetze, Statuten und Gewohnheiten zulassen soll. Die Einförmigkeit des Rechts in einem Staate hat sehr wichtige Gründe für sich stb. Allein selbst ausser dem Falle, wo besondere Rechte, Privilegien oder Immunitäten durch Grundgesetze oder Verträge auf eine rechtlich verbindende Weise zugesichert sind, kann Humanität und Klugheit fordern, dass in einem Staate, welcher sehr ungleichartige Provinzen in sich fasst, wenigstens bis zur Zeit, da die zweckmässigen Mittel zur bewirkung der Einförmigkeit in das Werk gesetzt sein werden, tief eingewurzelte Anomalien zu dulden. Solche Provinzial- und besondere Rechte müssen aber zur Sicherheit des Rechts und Verkehrs unter öffentlicher Auctorität gesammelt, öffentlich bekannt gemacht, und damit sie nicht weiter greifen, alle eigenmächtigen Erweiterungen und Zusätze für ungültig erklärt werden.« Beiträge zur Gesetzkunde und Rechtswissenschaft der österreichischen Erbstaaten, I. köt. Bécs 1806. 57. sk. ll.; — v. ö. ugyanattól: Commentar über das allg. bürgerl. Gesetzbuch I. kötet, Bécs és Triest 1811. 82. sk. ll.

gokban és Erdélyben életbeléptetése is; mert mellőzve, hogy karöltve ezzel egyszersmind az ösiségi és az urbéri viszonyok particuláris jogszabályozás módjára rendeztettek, a törvénykönyv egy függelékkal is volt megtoldva, mely 86 külön határozmányt ezen országok számára hirdetett ki.

A többi európai újabb polgári törvénykönyvek a fent jelzett három közt egyik vagy másiknak mintájára készültek; a régiebbek pedig, p. c. a dán, a norvégiai, a svécizai, a portugalliai, az 1756-ki Codex Maximilianus Bavaricus Civilis korunk szellemének már meg nem felelnek. A francia törvénykönyvek utánzásai az olasz, a hollandi, a hayti-i, a louisianai, különösen a francia Svájcban keletkezett törvénykönyvek; s a mennyiben az olasz törvények mintájára készültek, a rumániai törvénykönyvek is. Az ausztriai polgári törvénykönyvnek mintájára készült törvénykönyvek közül pedig reánk nézve kiválólág a szász királyságnak s a német Svájc néhány kantonjának törvénykönyvei érdekesek. Azonban az előzmények és a gyakorlati jelenségek azt bizonyítják, hogy ezen törvényhozások közt mindenik a maga módjához képest a particuláris jogok tekinteteit az általános törvénykönyv rendszerével összeegyeztetni igyekszik.

A szász törvényhozásnak ezen álláspontjára nézve a polgári törvénykönyvnek már 25 évvel ez előtt készült javaslata ekkép nyilatkozik: »Auf Gewohnheiten in einzelnen Bezirken oder Orten kann nur in den Fällen, für welche sich ein Gesetz darauf beruft, Rücksicht genommen werden«; és »Statuten einzelner Bezirke oder Orte, insoweit sie von dem allgemeinen bürgerlichen Gesetzbuche abweichende Bestimmungen enthalten, bedürfen zu ihrer Gültigkeit der verfassungsmässigen Bestätigung« (21. és 22. §§.). Az ekkép kimondott elvet azután az 1865-ki szász polgári törvénykönyvnek 28. és 29. §§-ai következőleg formulázták: »Durch Gewohnheiten können weder Gesetze aufgehoben oder abgeändert, noch neue Vorschriften mit Gesetzeskraft eingeführt werden. Soweit Rechte durch die Willkühr der Betheiligten begründet werden können, sind Gewohnheiten zu berücksichtigen, wenn anzunehmen ist, dass die Betheiligten das in gleichartigen Fällen Gewöhnliche beobachten wollen. Statuten, Haus-

gesetze und Familienverträge, welche dem öffentlichen Rechte gemäss errichtet sind, gehen den allgemeinen bürgerlichen Gesetzen vor.«

A svájci törvénykönyvek minket csak annyiban érdekelnek, a mennyiben mellettök az ottani alkotmányok községi ügyekre nézve a községek teljes jogu családjai számára bizonyos jogokat tartanak fön, melyekről ezeknek tagjai kizárólag, tehát a községek egyéb, utóbb letelepedett lakosainak részvéte nélkül, intézkedhetnek.¹⁾ Nálunk is ennek megfelelő viszonyra találunk a jászok-kunok redemtusságában, s az előtt a hajduvárosok ramalításában; csak hogy a Svájcban, hol annak magánjogi alapja a közjogi rendezéstől sokkal függetlenebb, önállása is a jogi particularismus által nagyobb mérvben biztosittatik. Kétségtelen, hogy ez a particularis jogalkotásnak egyik különösen érdekes eredménye.

4) Szemben az európai törvényhozásoknak újabb álláspontjával, hazai törvényhozásunk is már számos kérdésben az országos törvényhozás és a particularis jogok közti viszonyra nézve a régibb rendezés irányától tétleg eltért, míg mások e tekintetben tárgynélküliekké lettek; úgy azonban, hogy a törvényhozás jogrendszerünknek régibb rendezésével e tekintetben elvileg és határozottan mindeddig még nem szakított. Láttuk mindazáltal fentebb, hogy az 1848-ki törvények és az Országbirói Értekezlet határozmányainak folytán mostani álláspontunk általán véve elvileg nevezetesen különbözik a régi magyar jognak álláspontjától. Az 186^{5/7}. évi törvényhozásunk is már intézkedéseket tett, melyeknél fogva több, eddig még a particularis jogok köréhez tartozott kérdések az országos törvények alá helyeztetek. Azon kívül vannak kérdések, hol előbb-utóbb ennek szintén történnie kell, p. o. a nemesség igazolása körüli eljárásra, néhány magánjogi bántalomra, az

¹⁾ »Die Niedergelassenen geniessen, mit bestimmten Ausnahmen, mit den Bürgern des Kantons, in dem sie nieder gelassen sind, gleiche Rechte stb. Die Ausnahme, welche dem Niedergelassenen den Charakter des fremden Wesens dem Indigénate gegenüber aufdrückt, bildet der Ausschluss vom Stimmenrecht in den Gemeindeangelegenheiten, und von Mittheilung an Gemeinde- und Korporationsgütern. So die Bundesverfassung.« Kaiser Simon, Schweizerisches Staatsrecht I. köt. St. Gallen 1858. 241. l.

előbbi uriszékek működésének egyes községekben még találató maradványaira nézve. De a particuláris jogszabályozás reformjainak szempontjából különösen fontosak az 1868. 30. t. cz.-nek a társországgal kötött egyezmény 47. sk. §§-ai, s az 1870. 42-ik a köztörvényhatóságok rendezését tárgyzó, és az 1871. 18. a községek állásáról intézkedő törvény-czikk, melyek szerint a particuláris jogrendezés a társországekban az ottani országgyűlésre van bízva; míg Magyarországon annak sulypontja a köztörvényhatóságok municipális gondoskodásába és a községek autonómiájába van helyezve.

Az újabb rendezésnek tehát nem az a célja, de nem is lehet az, hogy — hol particuláris jogszabályozás szükséges — ennek kellő tér ne engedessék; hanem inkább csak az, hogy ilyen alkalommal jöjünk ujjaalakításának célpontjai ki ne forgattassanak; hogy a törvény előtti egyenlőség elve ne veszélyeztessék; hogy a hazánkban főálló magánjogok ne privilegiumok, hanem törvények alapján szabályoztassanak; hogy ebben öntudatosan járjunk el; s hogy általán véve jogunkban ne a véletlen vagy az önkény, hanem az igazság és a körületekintő combinatio határozzon.

Kétségtelen, hogy e tárgyban már sokat megtettünk. Például említem fel a polgári törvénykezési eljárásnak önálló szabályozását, a földesuri hatalom és az urbéri intézmények megszüntetését, a városi, uradalmi és kerületi fiscusoknak háttérbe szorítását, a szabadalmazott kerületeknek privilegiumaik alapján főállt sok különösségét, a fassiók többféle sajátságainak a telekkönyvi intézménnyel combinatióját stb. stb. De nagy és fontos munka van még hátra. S ha meggondoljuk, mi erősek azon nehézségek, melyekkel itt küzdünk kell, s melyeket tárgyavatott jeles tollal 1864. márt. 4-iki székfoglaló akadémiai előadásában Horváth Boldizsár ritka alapossággal adott elő; könnyen meggyőződhetünk, hogy — ha sikert érni kívánunk — egész erőnk megfeszítésével és legnagyobb óvakodással kell eljárunk.

5) S ehhez képest kell értelmeznünk az 1848. 15. törvényczikket is, mely Magyarország számára egy polgári törvénykönyvnek készítését elrendelvén, magában véve világos határozatot tartalmaz ugyan, de melynek concret és részletes teljesítése nemcsak a legpontosabb körütekintést, hanem min-

den főnforgó körülményeknek kellő tekintetbe vételét is szükségessé teszi.

A főfeladatra nézve elég legyen röviden figyelmeztetnem, hogy a készitendő törvénykönyv anyagilag teljes és tökéletes, azaz olyan legyen, mely a gyakorlati jogéletnek minden viszonyát szabályozza; alakilag pedig a XIX. század felfogásának és szükségleteinek megfelelően. A fent jelzett nevezetesebb külföldi törvénykönyvek nekünk e tekintetben mintául szolgálhatnak. Ezen törvénykönyv országos jogunkat fogja magában foglalni.

Itteni feladatunk szorosan véve csak azon kérdésre vonatkozik, hogy szemben ezen törvénykönyvvel, mi jelentőséget kell tulajdonítani a particuláris jogoknak? — névszerint a particuláris jogszabályozásnak mennyi és milyen tért kell engedni? s mi viszonyt kell az országos jog és a particuláris jogok közt megállapítani? — Nézetem szerint e tekintetben a következő elvek szolgálhatnak irányadásul:

a) Particuláris jogok keletkezésének és főnállásának csak ott és csak annyiban legyen helye, hol és mennyiben ez különösen közszükségletek és fontos ténykörülmények által indokoltatik. Ilyen indok az előtt nálunk igen sokféle volt; s ezeknek felelt meg a particuláris jogoknak előbbi jogrendszerünkben nagy jelentősége. Névszerint politikai (p. o. a társországok állása), társadalmi (p. o. egyes családok birtokának hitbizományi rendezése), honvédelmi (p. o. az előbbi katonai végvidékek külön szervezése), közigazgatási és municipális (p. o. a megyei és városi rendszer), gazdasági (p. o. valamely közgazdasági ágnek, névszerint a bormivelésnek, a haltenyészetésnek, az erdészetnek, a havasi gazdálkodásnak stb. érdekei vagy szükségletei), vallási és nemzeti (p. o. Erdélyben a négy recepta vallás és a három nemzetnek rendszere), sőt egyszerű történelmi indokok (p. o. a szabadalmazott kerületek privilegiumai) voltak nálunk egy igen hatalmas jogparticulárismusnak mindannyi tényezői. Jogéletünk mostani stadiumában erre nézve sok változás történt már; de — mint látszik — még nevezetes reformokra lesz szükségünk; s particuláris jogok főnállása csak annyiban indokoltatik, a mennyiben fontos geographiai, kulturai, közgazdasági, és politikai tekintetek azokat szükségessé teszik.

b) Ehhez képest a szabályt feltétlenül az országos jog képezze; e mellett pedig a particuláris jogok csak kiegészítéssel szolgáljanak, vagy egyedül kivételek gyanánt birjanak érvénnyel.

c) Legczélszerűbb az, ha a particuláris jogokat is maga az országos törvényhozás szabályozza; mert ez által az országos jognak tekintélye, mely a particuláris jogok üdvös hatásának is feltétele, legjobban biztosítva lesz. Közvetve ennek akkép is lehet helye, ha az érdekletteknek törvény által megengedtetik, hogy bizonyos feltételezések mellett, és a meghatározandó módon különös érdekeikről particuláris jogszabályozás által gondoskodjanak.

d) De a particuláris jogalkotásnak particuláris alapja is lehet; csakhogy ez is az általános törvényekkel legyen összhangzásban. Így nálunk ezen célból a köztörvényhatóságokat maga a törvény ruházza fel municipalitással és autonómiával, s az egyes községeket is felhatalmazza szabályrendeleteknek alkotására. A particuláris jogoknak privilegiumok alapján való alakulása, miként ez nálunk az előtt történt, mostani jogi rendünknek már kevésbé felel meg.

e) Az előtt a particuláris jogok keletkezésének és fejlődésének nálunk egyik hatalmas tényezője a szokás is volt. De ez jelenleg szintén csak kevésbé alkalmas már. Ennek helyén — mint láttuk — a szerződési alap nagyobb előnnyel bir.

f) A mit Werbőczy mond, hogy a statutumok ellentétben ne legyenek az országos törvénnyel, az jelenleg is az országos jog és a particuláris jogok közti viszonyról áll.

g) Valamint az előtt, ugy jelenleg is, particuláris jogok teljes érvénnyel csak a főnálló magánjogosítványok épségben maradása mellett keletkezhetnek.

h) Végre a particuláris jogok szabályainak magyarázatára nézve is különös elvek szolgálnak irányadásul. Ezeknek értelmében a particuláris jogok csak azon területen és azon községekben birnak érvénnyel, hol főnállnak; kiterjesztő magyarázatnak és kiterjesztésnek semmikép nem lehetnek tárgyai; de kétség esetében az illető területen és az illető községnek kebelében első helyen alkalmazandók, az általános országos jog pedig csak akkor nyer alkalmazást, midőn a particuláris jogok elégséges szabályozást nem tartalmaznak.